

Skotsko po česku

Paul Millar

Skotsko po česku

(tucet kapitol o zemi na okraji Evropy)

Argo

OBSAH

- 1.** Cizinci
 - 2.** Jazyk
 - 3.** Rybí čaj
 - 4.** Odznak
 - 5.** Edinburgh
 - 6.** Vznešená hra
 - 7.** Rosslyn
 - 8.** Dudy
 - 9.** Král řek a kníže moří
 - 10.** Sedm divů
 - 11.** Voda života
 - 12.** Křížem krážem od A do Z
- Autorovo děkuvzdání

© Argo, 2015
Copyright © Paul Millar, 2015
Illustrations © Stuart Campbell, 2015

ISBN 978-80-257-1350-1

1. Cizinci

Lidé, kteří přijedou nebo přiletí do Skotska a nikdy tu předtím nebyli, se diví. Jak to, že kolem sebe nevidí samé hřmotné Galy rodu mužského, nadité do *kiltu* a s hustou rezavou kšticí a ještě hustším rezavým plnovousem. Pravdou je, že právě těch je tu málo.

Do kiltů, které lze na letišti zahlédnout, jsou naditi povětšinou mladí domorodci rodu mužského, s osvalením až příliš často neblaze se rýsujícím v okolí opasku, na němž mají zavěšenu zajímavou taštičku zvanou *sporran*. V kiltu totiž nejsou kapsy, a sporran skrývá nejen letenku a pas, ale i peněženku a mobilní telefon. Ti mladí muži stojí ve frontě, většinou u přepážek k letům, které je vypraví do těch evropských končin, kde se pivo stále ještě dostane za lidskou cenu. A v pivní turistice je Česko jako cílová destinace dosud kandidátem na medaile. Pivo a výskyt sličných děv se zdají být podněty k cestování daleko důležitějšími než zájmy kulturní nebo turistická zvědavost.

Dalšími vyznavači unikátního mužského oděvu oděvu zvaného kilt bývají buď japonští turisté, nebo Američané s afinitou k některému ze skotských klanů.

A co tedy – vzhledem k nedostatku nazrklých Vikingů – návštěvník spatří? Spatří onu obvyklou evropskou směsku vlasů různých odstínů, tmavovlasými Kelty počínaje, až po blondýny, některé přirozené, ale většinou peroxidové, a blondáky (odbarvení blondáci rodu mužského se vyskytují též), a tu a tam zrzka nebo zrzku. A také ty dnešní vyleštěné lebky.

Takže jak tomu vlastně ve skutečnosti je? Kdo jsou Skoti? Odkud se vzali? A co je vlastně Skotsko?

Před pěti miliardami let vybuchla v našem koutku mléčné dráhy jedna z hvězd a vyplnila ten koutek chaotickou masou přehřátých plynů a par. Někde uprostřed oné masy se zrodilo nové slunce, kolem kterého se točily zbytky jeho předchůdce, z nichž, zahuštěných a chladnoucích, se rodily nové světy: zbytky se pojily a mezi jinými porodily i tuhle zeměkouli. Kde a odkud se k této události vzal impuls, je předmětem svárů. Nová zeměkoule si opatřila svoji vlastní gravitaci, která způsobila i to, že kolem nové kuličky vznikla teňounká atmosféra složená z plynů, schopná podpořit zárodky života. Pak, o něco později, jiná, cizí kulička, putující kolem nové hvězdy, si spletla cestu a vrazila do té nové, tehdy ještě ne „naší“ zeměkoule, kousek z ní urvala a pokračovala dál svou cestou. Ten kousek ale zůstal pod vlivem gravitace své mateřské kuličky, přestože jej síla nárazu rozpálila do bodu varu. Během času se zchladil a stal se z něj náš věrný společník, měsíc. Až mnohem, mnohem později se k měsíci upínaly zraky prvních obyvatel tohoto tehdy bezejmenného kousku našeho světa, dnes zvaného Skotsko, a lidé tu začali počítat fáze toho bledého společníka jeho cestou vůkol a stavěli si olbřímí kameny do kruhů a alejí, aby si zapamatovali a mohli předvídat, kudy se měsíc bude ubírat. Ale jak už řečeno, to bylo až mnohem později: před čtyřmi a půl miliardami let se zeměkoule pořád ještě kývala kolem své osy jako opilá káča, protože se nárazem odklonila, a jako obrovské dynamo začala vyrábět magnetickou sílu, která nás dodnes chrání před smrtelnými účinky slunečního záření. A ten magnetický závoj kolem nás je někdy i vidět. Severní září můžeme občas spatřit i ze Skotska. Země pomalu vychládala

a tvořily se horniny. Vnější vrstva zeměkoule sice tvrdla, ale žhavý vnitřek si tu a tam prorážel cestu ven. Pořád však ještě nebylo ani stopy po geologickém porodu dnešních hranic kontinentů. Vše, co tu bylo, byly tektonické pláty, které se střetávaly, srážely se a pak se zase od sebe vzdalovaly. Horniny stále vařily a některé z nich nacházíme i dnes. Skotsko, jak je dnes známe, se toulalo po vnější kůře zeměkoule kdovíkdě, uprostřed dávných kontinentů, a procházeli se po něm dinosauri. A země stále vařila a vybuchovala a rodily se nejstarší kousky dnešního Skotska jako poloostrov Ardnamurchan, a ostrovy Arran, Mull, Skye a St. Kilda. Před třiceti miliony let se začal tvořit ledovec a rozrůstal se na jih. Pokryl celé dnešní Skotsko a šířil se dále na jih. Pak poněkud odtál, a pak zase namrzl. Tahle sto tisíc let krátká ledová mezidobí se střídala, ale ještě před 18 000 lety Skotsko zcela mizelo pod ledem. Teprve o nějakých deset tisíc let později začal ledovec současné doby ledové ze Skotska ustupovat a zanechal po sobě nesmazatelné stopy. Obří hory ledu se štěpily a drobily a tály a krajina se pomalu probouzela do své dnešní podoby. Led vyřezal v krajině dominantní skály, jako jsou ty, na nichž dnes stojí hrady v Edinburghu a ve Sterlingu, proudící vody si vykrájely koryta dnešních řek – jak moře stoupalo a bouřilo, vyrylo si svými dlouhými prsty hluboké zářezy do srdce pevniny, dnešní zálivy, kterým se tu říká *sea loch*, mořské jezero. Změna byla poměrně náhlá a neuvěřitelná. Skotské hory, které před příchodem doby ledové dosahovaly výšky dnešních Himalájí (správně se prý má říkat *Himáljí*), ledovec oholil do dnešní výše zhruba Českomoravské vysočiny, a pokud se těch nejvyšších vrcholů týče, do výše Sněžky.

Ovšem rozdíl tu je. Skotská Sněžka, Ben Nevis (1343 metrů), roste přímo z moře, takže převýšení nad městem Fort William

je nějakých 1333 metrů. Sněžka, pokud mi paměť slouží, se tyčí nad Pecí pod Sněžkou jen o nějakých 450 metrů. Čili dojem to činí zcela jiný.

I když stále ještě žijeme na konci doby ledové, léta se oteplovala, zelený příliv vegetace se šířil na sever, rostly stromy, keře a tráva. Taktéž zvířata počala migrovat z jihu na sever a nikdo je tu nerušil.

Dalším pozoruhodným dědictvím doby ledové totiž bylo, že tu nezbyli žádní lidé. Kdo tu žil předtím a za starší doby kamenné, dosud nevíme. I když na jihu Britských ostrovů zůstaly stopy osídlení z doby 750 000 let před naším letopočtem, vypadá to, že do Skotska se tihle osídlenci zřejmě nedostali. Až když se oteplilo, přišli nomádští lovci a rybáři střední doby kamenné a zanechali po sobě stopy, jako jsou pazourkové špičky šípů nalezené na ostrově Islay a na Orknejích, stejně jako otisky dočasných obydlí se zbytky pazourkových nástrojů potulných lovců divokých koní a sobů nalezené poblíž Biggaru v jižním Skotsku, které bylo lze datovat do pozdní doby ledové před zhruba 12 000 lety, kdy mrazivé klima poněkud polevilo. Podobné stopy se našly i v Dánsku a severním Německu, takže se dá soudit, že tehdejší migranti zřejmě přešli do Skotska suchou nohou, přes zemní most zvaný Doggerland. Pak přišlo další studené období interglaciálního pleistocénu a ze Skotska zmizely jakékoliv stopy osídlení na dalších tisíc let. Před sedmi tisíci lety se konečně oteplilo natolik, že tu lidé i zvířata mohli existovat již po celý rok. Za mladší doby kamenné sem začali přicházet lidé odjinud, ale kdo byli tihle migranti z prvních vln přistěhovalců? Archeologům se podařilo najít jen letmé stopy předků dnešní populace, kteří se zarostlou divočinou prodírali na sever. Moc toho po sobě ti dávní poutníci nezanechali: občasné zabarvení půdy

po táboráku či kruhy stop po kůlech hradiště. Později lidé, kteří sem přišli z Evropy (s určitou pravděpodobností z jižní a západní), po sobě zanechali dědictví kamenných mohyl s místnostmi, hrobek, náboženských kamenných kruhů ze stojících balvanů, malých umělých ostrůvků v jezerech, na kterých si stavěli přístřešky a které je chránily před útoky zvířat a jiných lidí, a dokonce i stavby mnohem náročnější, jako opevněná osídlení na vrcholcích kopců a neočekávaně mohutné přímé zemní valy, někdy dlouhé i kilometry, patrně valy hraniční mezi kmeny, datující se z doby železné, před příchodem římských legií. Val sice na dlouho postupující armádu nezadrží, ale zabrání náhlým útokům jezdců a válečných vozíků. Takové stavby, založené nikoliv na náhodě, ale na cílevědomém plánování, si vyžadovaly spojeného úsilí stovek lidí. Co neumíme rozluštit, je, jestli hradiště na vrcholcích kopců, která tu cestou po vedlejších silnicích spatříte na takřka každém pátém nebo kolikátém vrcholku, měla prvotní úlohu obrannou, či prestižní. Ve srovnání se střední Evropou, českou kotlinu nevyjímaje, kde se podobná osídlení datují od rané doby bronzové, ta zdejší pochází z pozdní doby bronzové a doby železné. Založili je noví osídlenci? Ti ze střední Evropy? Jak dosvědčují nálezy rotačních mlýnků na obilí zdobených laténskými ornamenty, laténská kultura středoevropských Keltů sem totiž za poslední doby železné přišla zcela určitě. Bójové, kteří v české kotlině sídlili na severovýchodě laténské kultury, ruční rotační mlýnky na obilí používali. Navíc tu patrně dnes máme další, nový, spolehlivější, neromantický a významnější důkaz, že Keltové ze střední Evropy migrovali až na území dnešního Skotska: haplotyp *R1b-M222 DNA* chromozomu *Y*, častý v jižním Skotsku, který významně koreluje s dominantním výskytem typu *R1b-L21*. I když chápou, do jaké míry dnešní genetika stírá romantický

nátěr z logických úvah kulturních badatelů na téma „odkud se vlastně Keltové ve Skotsku vzali“, právě mnohým z těchto logických úvah dává moderní biologie za pravdu.

Takže když romanticky soudím, že pivo, nápoj Keltů, sem přišlo z krajů dnešního Česka, snad nejsem tak daleko od pravdy. Co když si sem bečičku dovezli na kolovém vozíku, který archeologové našli v hrobce v Newbridge, hnedle u Edinburghu?

Moderní genetika nám do jisté míry umožnila též odpovédět na otázku, jak se migranti, přistěhovalci z Evropy, vypořádali s existující populací nomádských lovců. Válčili s nimi? Bili se? Zabíjeli je? Vyhnali je? Usadili se na jejich území a ignorovali je? Pochytali je a udělali z nich otroky? Nebo se přátelili a zcela přijatelně se mezi sebou rozmnožovali?

Těžko říci úplně přesně, ale ta poslední úvaha má své opodstatnění. Soudobá analýza DNA povšechně naznačuje, že ku příkladu jsou tu Skoti, kteří nesou geny mužů ze severního Iberijského poloostrova a žen z původní nomádské populace. Odpovědi, které si genetická analýza DNA slibovala, se však začínají komplikovat. Vynořují se skutečné záhady. Jednou z odpovědí na záhadu, proč se tu vyskytuje taková genetická diverzita, která vědeckou analýzu tolik překvapila, je, že Skotsko, vzhledem ke své zeměpisné poloze, muselo zřejmě být pro mnoho migrantů z eurasijské zemní masy tou poslední stací, na které se zastavili. Atlantik je dále nepustil. Až do 16. století to prostě dál nešlo: nebylo kam.

Poslední závěry genetické analýzy naznačují, že většina ženských genetických linií sem přišla dříve než zhruba 3000 let před naším letopočtem, zatímco většina mužských linií se tu objevila až později. DNA předbritských, germánských, loveckých, teutonských, alpských a saských chromozomů Y (tj. linií mužských) představuje asi tři čtvrtiny

mužských předků, a navíc je tu z oné doby určité zastoupení berberských, arabských, kurganských a balkánských linií. Později, zhruba kolem roku 450 našeho letopočtu, se dostavil významný příliv linií z Irska a o dalších 400 let později se o příliv krve postarali Vikingové.

Nesmíme zapomenout, že mezi roky 8500 a 4500 před naším letopočtem se dalo přejít ze severní Evropy do Skotska suchou nohou přes subkontinent zvaný Doggerland, který se sice později potopil do Severního moře, po kterém sem však tehdy mohly přejít celé rodiny nebo i celé kmeny nomádů. Tuto skupinu migrantů dnes označujeme jako Pionýry, kteří se vydali na cestu z jeskynních útulků doby ledové a kteří jsou i dnes silně zastoupeni v genetické analýze.

Jinými slovy řečeno genetické linie ženské, chromozomy X čili předci rodu ženského – jako Pionýrky, západní migrantky, sběračky, původní zemědělkyně, levantinky a malířky (82 procent všech ženských linií) – tu existovaly dříve než linie mužské. Což naznačuje, že většina migrantů, kteří přišli po Pionýrech, byli muži nebo, jak to nazval jeden historik, vlny malých člunů plných velkých skupin mužů.

Jedna z početných mužských genetických linií na evropském kontinentu, linie *R1b-M269* (anatolská), kterou tam nese zhruba 110 milionů lidí, je běžně k nalezení i ve Skotsku. Zdá se, a to s velice přesvědčivou pravděpodobností, že to mohla být právě tato skupina, která způsobila revoluci životního stylu. Z potulných lovců-sběračů-rybářů se pomalu stávali usedlíci. Důvod byl prostý: v lovecko-sběračských rodech se rodilo málo dětí. Proč? Důvodem byly dětské zoubky. Vzhledem k tomu, že malé děti nebyly schopny přežít na dietě lovecko-sběračské společnosti sestávající z masa, kořínků, bobulí, hub, ovoce, vajec a podobně, pojídaných většinou zasyrova, matky je kojily až do té doby, než jim vyrostly zuby

1

trvalé. Jak jim hormony diktovaly, během kojení, za prevalence prolaktinu, byly matky málo plodné, těhotenské mezidobí bylo příliš dlouhé a omezilo plodnost matek na pouhá tři až čtyři těhotenství za život. Vzhledem již tehdy lidé připomínali obyvatelstvo středověku: muži dorůstali do výšky až sto šedesáti osmi centimetrů a ženy o deset centimetrů méně. Nežili dlouho: ženy umíraly při porodech a po porodních komplikacích a nežily o moc déle než do dvaceti let. Muži žili do nějakých sedmadvaceti. Kdo se dožil čtyřicítky, byl veleben coby ctihodný kmet. Navíc úmrtnost dětí byla vysoká. Nebyli to však žádní zavilí obyvatelé jeskyní, kteří by pobíhali vůkol zahalení do páchnoucích zvířecích kůží. Podobně jako severoameričtí indiáni, byli to šikovní lovci-sběrači-rybáři, kteří se odívali do vydělaných kožených oděvů a obuvi. O něco mladší genetický zdroj se pak objevil zhruba 4000 let před naším letopočtem. Genetické stopy vedou do dnešního východního Středozeří a tehdejší Persie.

Pak, v průběhu následujícího tisíciletí, a zhruba 3000 let před naším letopočtem, se dostavil zázrak zvaný *porridge*. Obyvatelstvo se začalo usazovat a usedlíci začali pěstovat plodiny. Mezi prvními obilninami byl oves. Ovesná kaše, *porridge*, skvělý a sytý pokrm, kterým se Skoti živí dodnes a který ta dávná nemluvnata nemusela žvýkat, zkrátila mezidobí těhotenství na polovinu a populace začaly narůstat. A mezi usedlými zemědělci došlo k populační explozi s nárůstem té výše zmíněné mužské linie *R1b-M269*.

Nicméně dodnes nějakých 80 procent populace tu stále nese DNA, kterou známe od lovců-sběračů: invaze všech těch, kteří přišli později, ať již původní zemědělci, nájezdníci, nebo přistěhovalci, jak z jihu, tak i z druhé strany kanálu, nebyly početně natolik silné, aby tu původní DNA podstatně zředili. Jak Římané, tak Vikingové si vytvářeli vlastní

komunity, a s místními se příliš nemíchali. Neříkám vůbec, říkám příliš.

Abych nezapomněl, po těch prvních usedlých zemědělci zbylo ještě něco: vzhledem k tomu, že potřebovali pastviny pro hospodářská zvířata a políčka pro plodiny, vypálili Kaledonský prales. Lesy, které tu vidíme dnes, jsou vesměs umělé a nové: z pralesa zbyl jen malinký kousek na severu. Řídce zalesněná krajina je dědictvím právě po oněch zemědělci.

Odkud vzali svá hospodářská zvířata, v podstatě nevíme. Kromě vlků a jiných dravců tu původně žili sobi, divoký tur a snad i divočák, ale kdy se tu objevily ovce a skot, si nejsme jisti. Zoologicky rozdílné druhy *Ovis* (ovce), *Capra* (koza) a *Rupicapra* (kamzík) se ze svých předchůdců vydělily zhruba před pěti miliony lety a zanechaly po sobě archeologické stopy na většině kontinentů, vyjma Austrálie a Antarktidy. Eurasijskou skupinu předků dnešní ovce (mufloni, urialové a argali) lidé domestikovali před 11 až 9 tisíci lety jako jedny z prvních domácích zvířat. Přišla sem domácí zvířata s migranty? Nejspíše. A odkud se vzala semena obilnin? Přivezli si je migranti s sebou? Z daleka? A proč to trvalo životu usedlému zde zakotvit více než 1000 let? Ať je tomu, jak chce, uhlíková analýza dřeva z budovy nalezené poblíže Aberdeenu, ve které mohlo bydlet pohromadě nějakých padesát lidí, zjistila, že budova pochází z doby 3800 let před naším letopočtem.

Usedlým farmářům se zřejmě vedlo poměrně slušně. Zbývalo jim o něco více času – ve srovnání s lovem a sběrem – a dali se do staveb překvapujících pomníků. Zbyly po nich kruhy kamenů jako Ring of Brodgar na Shetlandech a úžasný Callanish (Calanais) z monolitů místní ruly na ostrově Lewis, komorových hrobek, náhrobků a mohyl, a záhadných rytin na plochých kamenech.

Poté, zhruba 2000 let před Kristem, nastala doba bronzová a ti, kteří sem přicházeli, pravděpodobně až z Alp a přes dnešní Holandsko, se tu usazovali a zanechali po sobě nejen typické nádoby hliněné, ale cenné zbraně a nářadí z bronzu.

Načež, patrně (spočetali to geologové) 1159 let před naším letopočtem, přišla další pohroma, nejspíše ve formě gigantického sopečného výbuchu islandské sopky jménem Hekla, a změna klimatu zdevastovala jak políčka, tak i zvířata a malé komunity. Sopečný mrak skryl slunce na nějakých dvacet let, plodiny nerostly a zvířata hynula. Polovina lidské populace zahynula a ti, co zbyli, se vrátili k původnímu životnímu stylu nomádských lovců.

Kolem roku 1000 před naším letopočtem se podnebí začalo vracet do původního stavu a archeologické nálezy (zejména takzvaných *koprolitů*) nás informují o tom, že si tu lidé zřejmě žili vcelku spokojeně, na zdravé dietě obilovin, ryb, divokých malin, zvěřiny, ústřic, krabů, lososa a jehňat.

Kolem roku 700 přicestovaly do dnešního Skotska kmeny Keltů z východní, střední a západní Evropy. Skotsko se stalo zemí obývanou keltskými kmeny, usazenými v okrouhlých, do jisté míry opevněných, a dodnes viditelných osadách na vrších kopců. Ve velké osadě na kopci Eildon Hill v jižním Skotsku žil pravděpodobně celý kmen čítající více než 3000 lidí. Kelti již ovládali umění zpracovat železo a vařit pivo a užívat k práci domestikované koně. Již tehdy obchodovali: až na Orknejských po nich archeologové našli hliněné nádoby od vína a oliv, zcela zřetelně ze Středozeří.

Britské ostrovy, na které – naneštěstí – bývá z Cap Gris-Nez ve Francii možné dohlédnout i prostým okem (když zrovna není nad Anglickým kanálem – kterému Francouzi mylně říkají La Manche – mlha), byly pod neustálou hrozbou nezvaných návštěvníků z kontinentu. Jedněmi z posledních byli

Římané, kteří do dnešní Anglie přišli roku 43 našeho letopočtu a o čtyřicet let později se dostali až do Skotska. Zůstali tu po dalších téměř 200 let. Svědectví jejich přítomnosti, i na severu, je viditelné dodnes.

„Ergo conversis regio more militibus Britanniam petit, in qua multa correxit murumque per octoginta milia passuum primus duxit, qui barbaros Romanosque divideret.“

(„Takže poté, coby pravý panovník změň v armádě učinil, do Británie se vydal a tam mnohých nešvarů napravil a prvním byl, kdo zeď vystavěl, osmdesát mílů dlouhou, která Římany od barbarů oddělila.“)

– *Historia Augusta, Hadrianus, pars I, XII*

Hadriánova zeď, započatá v roce 122 našeho letopočtu, dodnes představuje největší stavbu vůbec kdy v Británii uskutečněnou. Při délce 117 kilometrů od břehů řeky Tyne na východě až po řeku Solway na západě obsahuje 750 000 kubických metrů kamene a trvalo to sedm let, než všechn ten kámen přivezli na místo.

Nicméně, Hadriánova zeď není nejsevernějším římským obranným pásem, postaveným jako ochrana před divokými nájezdníky ze severu. Severně od Hadriánovy zdi je zemní val Antonínův z let 139–143 našeho letopočtu dlouhý 60 kilometrů, který se táhne mezi Edinburghem a Glasgowem, od Bo'ness na břehu zálivu Firth of Forth až po západní konec v glasgowské čtvrti Bearsden. Val byl dva a tři čtvrtě metrů vysoký a chránil jej dvanáct metrů široký a tři metry sedmdesát hluboký příkop plný trsů špičatých kůlů zlomyslně zvaných *lilia* a ještě zlomyslněji skrytých v kapradí. Na jeho počátku, poblíže Edinburghu a ústí říčky Almond do zálivu, stojí skála s vytesanou římskou orlicí. Stavbě valu velel římský guvernér jménem Lollius Urbicus, původem Alžírán. Na

stavbě pracovali žoldnější sapéři z Balkánu a Severní Itálie a hlídaly je posádky žoldněřů z Hispánie.

Na východním břehu ústí říčky Almond do zálivu řeky Forth, na Edinburghské straně, přímo naproti domku převozníka, stála v těch dávných dobách vila římského velitele, možná samého guvernéra. Až donedávna přívoz obsluhoval postarší Polák, na veslování vyzbrojený admirálskou brigádýrkou. Jednoho dne za neobvykle nízkého odlivu zpozoroval, že něco zajímavého čouhá z bahna, a při bližším ohledání zjistil, že je to socha zvířete. Ejhle, řekl si ten dobrý muž, prima ornament do zahrádky. Jenže vysvobodit sochu z bahna bylo nad jeho síly, a nakonec zavolal památkáře. Památkáři přivolali jeřáb a objevila se socha lvice držící v tlamě římského vojáka. Na zahrádce převozníkově sochu nevidíte, uvidíte ji v muzeu.

Krajina na jih od Antonínova valu byla víceméně kultivovaná a osadníci z vršků kopců s římskými posádkami čile obchodovali a kolaborovali: posádkami míním jednotky většinou žoldněřské, naverbované po celé Evropě, neboť jen důstojníci byli Římané.

Jednu z typických osad uhnížděných na vršku kopce můžete nalézt na kopci Traprain Law, blízko dnešního města Dunbar, který se tyčí jako hřbet velryby nad pobřežní plání hrabství Východní Lothian jižně od Edinburghu. Ve výšce nějakých dvou set metrů nad okolím poskytoval dostatečnou ochranu a prostor zvrčí zhruba dvou hektarů na náhorní plošině, aby si tam místní kmen mohl postavit shluk dřevěných obydlí kolem „radnice“ a lepšího příbytku místního velmože jménem Lot, který snad dal jméno i svému okolí – Lothian (dnešní tři hrabství, Východní, Střední a Západní Lothian). Traprain Law měl i strategickou polohu: z vršku je vidět do dále zálivu a žádná nepřátelská síla po moři se plavící nemohla

uniknout ostrážím zraků hlídek. Strmá úbočí kopce se dala výtečně bránit zejména proto, že, světe div se, na vrcholku tryská ze země pramen.

Rok po ukončení první světové války tu archeologové vykopali skutečný poklad, dvacet kilogramů římského stříbra: kalíšky, talíře, lžíce, podnosy, brože, spony, přezky, náušnice, poháry, láhve, sběračky a mince. K nálezům se váží dvě možná vysvětlení: buď to byl výtěžek nájezdů místních obyvatel do římské provincie v dnešní severní Anglii, na jih od Hadriánovy zdi, nebo, jak většina archeologů soudí, byl to úplatek za to, že od podobných nájezdů do Římany okupované oblasti upustili. Bylo-li tomu tak, pak lidičky z Traprain Law museli u Římanů vzbuzovat patřičný respekt. Byli to samozřejmě Kelti, ale ne galští Kelti, protože galštinou tu nemluvíli. Mluvíli brythonštinou, dialektem, který vznikl z welštiny. Ti lidé sami sebe nazývali Goddodini (Římanům známi coby Votadini). Brythoni, Keltové, kteří obývali sever dnešní Anglie a jižní oblasti Skotska, se dělili na tři uskupení: Goddodini na jihovýchodě, Rhegedi na jihozápadě a Strath Clutha na severu. A hlavním městem Goddodinů bylo Din Eidyn, dnešní Edinburgh. Navíc první zmínka o králi Goddodinů pochází z básně *Y Goddodin* ze sedmého století, napsané v archaické welštině, a tím králem byl Artuš, proslulý vojevůdce Římany popsán jako *dux bellorum*. Artušův legendární Camelot mohl tedy klidně být dnešní edinburghský hrad. Galové se tu objevili poměrně pozdě, až po Brythonech, kteří vlastně přišli z vnitra Evropy, a Anglech, kteří, až daleko později, sem přišli z dnešního Dánska a severního Německa.

Názna toho, že mezi evropskými Kelty, kteří sem migrovali z evropského kontinentu, mohli být i středoevropští Bójové, se objevily vcelku nedávno: kromě toho, že Bójové označovali rodinu termínem klan, což je běžně užívané

1

slovo pro skotské rody, frekvence mutovaného genu cystické fibrózy v české kotlině se shoduje s frekvencí stejné mutace v některých oblastech Británie, Skotsko nevyjímaje. Osobně dávám přednost důkazu daleko příjemnějším: pivo, keltský nápoj, ve Skotsku zdomácněl až poté, co se sem dostal ze střední Evropy. Kdo jiný tu mohl vařit nejlepší pivo keltského světa než potomci středoevropských Keltů? Až později to byli ti, kdo se to od nich naučili.

Není divu, že pivní turistika, která začíná na letišti v Edinburghu a vysypává z letadel žíznlivé turisty v Praze, je tak populární.

Dva keltské jazyky, kterými se tu tehdy mluvilo, jsou sice příbuzné, ale odlišné: dnešní galština (severní) neobsahuje hlásku P, welština (jižní) neobsahuje hlásku Q.

Ani Galové, ani Brythoni však nebyli příbuzní lidí, kteří obývali oblasti na sever od Antonínova valu: Piktové – „divoši“, pomalovaní (odtud latinské jméno *picti*) a neochotní přizpůsobit se – s Římany neobchodovali, jen s nimi válčili. Jedním z posledních pokusů Pikty zkrotit byla trestná výprava celé jedné legie na sever, v roce 83 našeho letopočtu. Legie se po dvě léta probíjávala horskými údolními a je o ní známa jen jedna polohistorická zmínka o obrovské bitvě pod Mons Graupius (pravděpodobně snad Cairngorm), kde Piktové prý utpěli obrovské ztráty.

„Ničemné hordy Skotů a Piktů jako temné houfy červů... Sebranka pašeráků s více chlupy na tvářích než oděvu, kterým by skryli svoji nahotu.“

– *Gildas, 493–570, De Excidio et Conquestu Britanniae*

Poprvé v dějinách se místní kmeny setkaly s hrozbou z vnějšku. Bitva pod Mount Graupius roku 84 našeho letopočtu

skončila katastrofou. Římsí historici psali o třiceti tisících mrtvých domorodců a o tom, že keltští válečníci zapálili své vlastní chatrče a zabili své vlastní ženy a děti, aby nepadly do rukou Římanů. Na straně druhé Římané tím ztratili zdroje potravin a útulky, a nezbylo jim než se vrátit.

1

Římané neměli o Keltech valného mínění, popisovali je jako divochy a barbary a naprosto nebrali v potaz, že kupříkladu Keltové uměli skvěle pracovat s kovy, a dokonce uměli odlévat sklo. Místo toho je zajímaly takové zvláštnosti, jako že keltští bojovníci chodí do bitev v podstatě nazí a místo brnění si pomalovávají tělo barvami. Keltové si vysloužili literární zmínky jako národ vysokých a zlostných žen, ovládaný kněžími zvanými *druidi*, kteří se oddávají lidským obětím. Agricola, římský guvernér, dokonce vyslal kolem Skotska lodě, s úkolem území zmapovat. Celá oblast dnešního údolí mezi Edinburghem a Glasgowem, nejužšího území Skotska, byla totiž tehdy tak zamokřená, že si Římané nebyli jisti, jestli Skotsko vlastně není další ostrov.

Jedné z trestných výprav se zúčastnila Devátá legie vyslaná na sever roku 108 našeho letopočtu z velké římské posádky v místě dnešního anglického města York. Výprava skončila naprostou záhadou. Legie se nikdy nevrátila a beze stopy zmizela. Nikdo nikdy po ní nenalezl ani stopy.

Odboj domorodých Kaledonů, jak je nazval Tacitus, zeť severu velícího římského generála Agricoly, vedl piktský vojevůdce zvaný Calgacus, patrně první skotská historická osobnost, jemuž Tacitus připsal výrok Římany odsuzující: „Zanechají po sobě poušť a říkají tomu mír.“

V roce 208, za vedení samotného císaře, Septima Severuse, se římské legie opět vydaly na sever za účelem vytrestat nepokojné nájezdníky. Po několika počátečních úspěších císař umírá, a bez velitele se vojska stáhla zpět.

Římská okupace měla však kladný vliv na sjednocení jižních keltských kmenů se severními kmeny Piktů, které jinak měly tendenci pouze mezi sebou válčit. Jihozápadní, galsky mluvící Skoti, brythonsky mluvící Britoni z jihu a z Irska, se kterými přišly zbytky kontinentálních Galů, spolu s kmeny z Cornwallu, ostrova Man a Irska vytvořily sjednocenou populaci Keltů, kmenovou, pohanskou a povětšinou tmavovlasou.

V letech 342–360 útočí na římské lodě piráti z Irska, kterým Římané říkali *Scoti*. Ozbojené střety mezi *Picti* a *Scoti* na straně jedné a Římany na straně druhé vrcholily v letech 367–368, načež pokračovaly sporadicky až do roku 382, až konečně po neúspěšných pokusech generála Magna Maxima způsobit rozkol mezi keltskými kmeny a po politických nespárech v Římě samém se v roce 410 Římané rozhodli Británii opustit.

Skotsko se rozdělilo na čtyři království: Piktové na severu a severozápadě, Skoti na západě, Britoni v dnešním jižním Skotsku a Anglové v dnešní severní Anglii. V této době neexistovala ani hranice mezi Skotskem a Anglií, ani definovatelné národy. Piktové mluvili jazykem zvaným p-keltština, podobným dnešní welštině, Skoti mluvili jazykem zvaným q-keltština a podobným dnešní galštině, Britoni mluvili dialektem p-keltštiny a Anglové mluvili anglosaštinou, příbuznou dnešní holandštině a němčině.

V letech 550–700 se objevili první věrozvěstové. Pikt jménem svatý Kentigern (jinak též známý coby svatý Mungo) byl nemanželským synkem goddodinské princezny jménem Thenan, jejíž otec vládl na výše zmíněném Traprain Law, a místního ovčáka. Rozzuřený taťka nechal těhotnou princeznu svrhnout z útesu na Traprain Law, ale ona to, zřejmě pod dohledem Ducha svatého, přežila, takže ji pak v mrňavé

lodce vypustili na moře. Namísto toho, aby poslušně a spořádaně utonula, přistála v zálivu řeky Forth, na místě zvaném Culross (oproti Edinburghu) a porodila tam synka, později svatého Munga. Co se stalo s ovčákem, legenda nám zapoměla říci. Po svatém Mungovi přišli Briton zvaný svatý Ninian, Skot svatý Oran, další Skot svatý Aidan a konečně irský Skot, svatý Kolumba. V roce 733 připlul do Skotska řecký mnich svatý Rule, který, hledaje vnuknutí, cestoval tehdy známým světem s uzlíčkem kostí apoštola svatého Ondřeje. Když mu vnuknutí přikázalo přistát, stalo se tak v místech, kde dnes stojí univerzitní město St Andrews. Mnich Rule na tom místě založil klášter, pohřbil tam kosti apoštola Ondřeje, který se stal patronem Skotska, a jeho symbol, ležatý kříž, zaujmul místo skotského národního symbolu.

Čechy pojí se St Andrews jiná událost: během reformace sem v roce 1433 přicestoval husitský kazatel Pavel Kravař (zde známý pod jménem Paul Craw) a v katolickém St Andrews kázal tak horlivě, že toho měl místní biskup dost, kazatele nechal uvěznit a po krátkém přelíčení upálit. Na hlavní ulici města, poblíž kamenné kašny, je na místě, kde k popravě došlo, dodnes v dlažbě kříž. A není to jediná spojitost mezi Českem a Skotskem. Kromě těch našich Bójů, o nichž toho zatím moc nevíme, a jejich piva, je tu několik dalších zajímavých vazeb: dcera syna Marie Stuartovny, Jakuba VI. (skotského), jinak známého coby Jakub I. (anglický), Alžběta (Elizabeth) se roku 1613 provdala za Fridricha V., krále českého (jinak známého coby „zimní král“). Dne 24. února roku 1634 skupina žoldnérů najatá habsburským císařem Ferdinandem zavraždila v Chebu Albrechta z Valdštejna. Kromě Ira Butlera a Angličana Devereuxe byli mezi nimi tři Skoti: Gordon, MacDonald a Leslie. Walter Leslie si svým činem vysloužil zámek v Novém Městě nad Metují. Mnohem počestněji si vedl jiný Skot, Georg Jacob Ogilvy z Forfaru ve středním Skotsku, který během obležení Brna Švédy léta Páně

1645 velel obraně Špilberku. Spolu s velitelem města Brna, Francouzem de Souches, a ve srovnání s početnou armádou Švédů jen s pouhou hrstkou obránců z řad místních obyvatel po týdnech obléhání poslali Švédy domů.

Kolem roku 800 se ve Skotsku objevili noví útočníci. Po moři připlouvali rudovlasí válečníci ze severní Evropy, Vikingové, a po nich tu zbyla ta nazrzlá populace nesoucí jejich geny. Mezi Vikingy byli samozřejmě i blondáci. Vikingové se tu na dlouhá léta usadili, jmenovitě na ostrovech. Z dnešní Anglie do Skotska tu a tam přicházeli saxonští a angelští nájezdníci. Všichni tu zanechávali svoje geny, a tak genetická směs, která tvoří dnešní populaci Skotů, si zasloužila pozornost vědců.

A ti vědci se dnes ptají: „Odkud přišli vaši předci? Připluli ze Španělska? Z Portugalska? Nebo z Irska či odjinud z Evropy?“ Rudovlasý gen nese na procenta více obyvatel Skotska než ve kterékoliv jiné zemi na světě, skrývá ho totiž v sobě patrně celá polovina Skotů. Gen se tu dosud viditelně projevil u nějakých 650 000 lidí, ale nejméně dvakrát tolik dalších obyvatel nese v sobě jednu ze tří variant: cysteinovou, tryptofanovou nebo histidinovou. Samozřejmě gen se nemusí projevit a ti, kdo jej nesou, ani nemusí vědět, že ho vlastní.

Dále jsou tu vědátoři, kteří se věnují studiu oboru zvaného *onomastika*, věda o původu jmen. Informace poskytnuté touto vědou nám sdělují, že nejpočetnější příjmení, SMITH, je původu anglického, a vyskytuje se podél východního pobřeží od severu až po Edinburgh a uhýbá na Glasgow, zatímco číslo dvě, BROWN, a další, WILSON, ROBERTSON a THOMPSON, se vyskytují zejména na jih od střední čáry, která vede městem Perth. Nárůst cizích příjmení, zejména v Glasgow, jako Ahmed, Ali, Patel, Saeed a Singh (a poslední dobou dokonce i Cicka, Sivák, Surmaj a Turták), zase svědčí o soudobé migraci

a nedávných etnických změnách. Tradiční příjmení, která mají původ ve jménech klanů, v řadě oblastí dosud dominují: Wilson na jihozápadě, Robertson ve středu Skotska, a Mackay, Mackenzie, Frazer a Ross v horách. Stewart je typické příjmení ve středním Skotsku, zatímco Mackay, Macleod a Macdonald dominují v galsky mluvících oblastech a na ostrovech. Zajímavé je, že Sinclair, rodinné jméno hrabat z Rosslynu poblíže Edinburghu, je časté na Shetlandech a Orknejích: zakladatel slavné kaple v Rosslynu, jeden z mistrů řádu templářů William StClair (vysloveno Sinklér) byl počátkem 15. století guvernérem těchto ostrovů.

Etnicky tudíž obyvatelé Skotska vůbec netvoří homogenní skupinu, ale připomínají velmi komplikovanou kresbu národního textilu zvaného tartan.

Co pro Skoty znamená ten slavný „tartan“? Není na to jednotný názor. Hodně se o něm mluví, domněnek je přešle, ale ať je tomu, jak chce, tartan má status jakéhosi symbolu Skotska, a kdyby ho nebylo tolik druhů, vlastně téměř status národní vlajky. S tartanem se setkáte kdekoliv: na plechovkách se sušenkami, na přikrývkách, na minisukních japonských studentek, které potkáte na Karlově mostě, na šálách a šátcích, na obojcích pro skotské teriéry, a dokonce i na obojku teriéra Jacka Russela, se kterým jsem se seznámil na Staroměstském náměstí. Tartan byl původním vzorem domácích tkanin vyráběných rodinami horalů a varianty vzorů se lišily podle příslušnosti k různým klanům. Kostku vlastně najdete na lidových tkaninách všech keltských národů: v Irsku, v Bretani, v Katalonii, ve Walesu, ale do barevné dokonalosti a různorodosti vzorů podle rodinných klanů se tartan vyvinul až ve skotských horách.

V pozdějších dobách již k žádné podstatné migraci nedošlo a populace se stabilizovala. Převládala spíše tendence

odcestovat než přicestovat. Říká se, že oproti pěti milionům Skotů doma ve Skotsku, pětadvacet milionů potomků vystěhovalců žije v zahraničí.

A za to dík, říkají palírny. Všichni pijí *whisky*.

Po první světové válce se do Skotska přistěhovala celá řada Italů, a jméno Páně budiž pochváleno, přinesli s sebou zmrzlinu, těstoviny, olivový olej a italskou kuchyni.

Po druhé světové válce tu zůstala podstatná část protikomunistické polské armády generála Anderse a o něco skromnější počet vojáků ukrajinských. Usadili se, ženili se, mísili se s populací domácí a množili se. Poslední nasazení tři sta jedenácté (československé) bombardovací perute RAF bylo na severu Skotska. Hlodá ve mně určité podezření. Že by tam fešáci v líbivých modrých uniformách, a čeští kluci navíc, nezanechali genetickou stopu? Konec konců řada československých vojáků se tu oženila a po válce zůstala.

Imigranti z britských kolonií jako Hongkong a zemí v Africe do Skotska přicházeli v daleko menších množstvích než do Anglie a vzhledem k tomu, že Skotsko vlastně nemá klima, jen počasí, není divu.

Jen před několika lety přišly naráz tisíce Indů a Pákistánců z Ugandy poté, co jim laskavý generál Idi Amin Dada sebral, co se dalo, a násilím je vystěhoval. Coby občané Commonwealthu přišli sem, usadili se a pracují, podnikají, žení se (vdávají se), ale je třeba říci, že opět většinou uvnitř jejich vlastních komunit, které si stále udržují svůj uzavřený okruh. Škoda, ale možná je příliš brzo to posuzovat. Jiní potřebovali staletí k tomu, aby se usadili.

Překvapí vás, kolik tu žije Němců, Rusů i Američanů, a většina Evropanů tu lehce najde krajana.

Českého čtenáře bude asi zajímat, kolik žije ve Skotsku Čechů. Realisticky vzato (a o Bójích nemluvě) k určitému přílivu došlo až v dvacátém století. Mezi dvěma světovými válkami se do Skotska vypravil Karel Čapek a ve svých Anglických listech Skotsko popsal jako zemi v podstatě neobydlenou. Za druhé světové války přišli čeští vojáci a letci. Po druhé světové válce, koncem první poloviny dvacátého století, na konci let čtyřicátých, a pak v letech šedesátých a sedmdesátých, se tu objevila hrstka těch, kteří odešli před diktaturou totalitního režimu. Po vstupu České republiky do Evropské unie přišlo více lidí – někteří dočasně za zkušeností nebo za prací, jiní usadit se tu. Suchá statistika počtu registrací národního pojištění a žádostí o registraci pracovního místa mi sice říká, že zde v současné době dlouhodobě žije zhruba devět tisíc Čechů, ale protože vím, že mnozí jsou tu na dobu kratší, přechodně, nebo oficiální statistiky o nich nevědí, dá se soudit, že v daném okamžiku žije ve Skotsku dvanáct až třináct tisíc Čechů. Čili ve srovnání s Irčany, Poláky, Italy, a dokonce i Rusy sice hrstka, ale přece.

Lidé, kteří tu žijí, jsou tak různorodí, jako kdekoli jinde na světě. Jedno vás však překvapí. Rychleji než kdekoli jinde tu najdete přátele. Samozřejmě jsou i regionální rozdíly: na východě jsou lidé rezervovanější než na západě. Nikde jinde na světě vás však na procházce krajinou neosloví pozdravem nebo i krátkou poznámkou (většinou o počasí) lidé, které jste předtím dosud nikdy nepotkali. Upřímně řečeno, i když je to počasí zrovna mizerné, rozjasní vám to den.

Společným rysem Skotů je jakýsi pocit rezignace nad národními úspěchy ve sportu: v kopané, v ragby i v atletice lidé sportovce pochválí i za slavnou porážku, jako kdyby bylo čím se i chlubit. Obě míčové hry, kopaná a ragby, se těší masivnímu zájmu a národní týmy doprovází i do zahraničí obrovská množství fandů, známých coby Tartan Army.

Fotbalová Tartan Army je z těch dvou ta známější a myslím statečnější. Statečnější proto, že národní tým reprezentující malé Skotsko v ragby, přece jen občas vyhraje. Ale jen občas.

Muž u nálevního pultu mínil, že se jeho syn narodil k tomu, aby jednou hrál za Skotsko. „Má k tomu veškeré předpoklady,“ prohlásil. „Vysoké sebevědomí, záznam v trestním rejstříku a ostudný problém s alkoholem. A kopat moc neumí.“

Sir Alex Ferguson, rodilý Skot a legendární manažer Manchester United, hrál zmlada za Glasgow Rangers. Nebyl příliš spokojený, že ho trenér neustále stavěl do druhého mužstva. Vrazil do kanceláře pamětihodného kouče Scotta Symona a dožadoval se vysvětlení: „Proč mě stavíte už tři týdny do druhého mužstva?“ „Protože nemáme třetí!“

Skotsko není země velká. Rozlohu 78 783 km² můžeme srovnat s rozlohou České republiky (78 866 km²). Bývalo o dosti větší: během posledních 13 milionů let tři čtvrtiny povrchu Skotska okusala ledovec. Zajímavé je, že západní pobřeží Skotska poté, co na něm neleží nepředstavitelná váha ledu, stále ještě roste do výšky. Kdybychom nesmírně členité pobřeží Skotska natáhli, naměřili bychom zhruba 10 000 km. Kolem pobřeží, hlavně západního, je roztroušeno 790 ostrovů všech velikostí. Asi tak dvě třetiny povrchu Skotska tvoří vysočina a hory: většina území leží severněji než řekněme Moskva.

Co do počtu obyvatel, ve srovnání s Českou republikou tu žije jen asi tak polovina lidí. A to je něco, čeho si Středoevropán ihned všimne: připadne mu zde prázdno. Samozřejmě ne ve městech. Ulice jsou stejně zalidněné jako u nás. Ale rozdíl je venku. V přírodě. A zaplat pámbu. V horách a v údolích můžete pochodovat celý den, a nepotkáte živáčka. Božský

klid a oddech. Celé dvě třetiny Skotska pokrývají pahorkatiny a hory. Většina území je krajinou typicky severní. Z nejsevernější oblasti Skotska, Shetlandských ostrovů, to mají blíže na severní pól než do Londýna.

Západní pobřeží Skotska však omývají vlhké atlantské vody Golfského proudu, které se cestou od amerických břehů otáčejí na sever kolem západního pobřeží Skotska a zpříjemňují nám klima. Proto vás tu překvapí subtropická vegetace. *O tom více v kapitole Sedm divů.*

Nicméně na tak malý národ, ve vědě, v medicíně, v technice, ve filozofii, v ekonomice a ve vynalézavosti si Skoti vedli poměrně slušně: seznam, který uvádím níže, nemá co dělat s tím, jak nás za totality ve škole učili pavědy Lepešinské a Mičurina a že žárovku vynalezl mužik na Urale jménem Žarov. Skotské vynálezy a objevy totiž zahrnují spoustu skutečných zajímavostí (seznam téměř vyčerpávající, ale bez záruky):

alfa čip; anestezie; antiseptika; aspirin; autobus; barevná fotografie; beta-blokátory; bicykl s pedály; buněčný nukleus; desetinná tečka; dopisní papír; elektrické osvětlení; ethylmorfin; fax; fotokopírka; geologie; golfové hole; helium; Higgsův boson; hra v bowle; hypodermická injekční stříkačka; inzulin; interferon; kaleidoskop; kinetická energie plynů; klonovaná ovce; logaritmus; lokomotiva; mlátička; morfin; MRI; neon; nepromokavý kabát; osmnáctijamkové golfové hřiště; otisky prstů; parní stroj; penicilin; plnicí pero; plynová maska; pneumatika; pohlednice; porodnický ultrazvuk; pouliční osvětlení; předporodní kliniky; radar; silniční povrch; telefon; telegraf; televize; tenisový dvorec; teorie spalování; teploměr; termoska; travní sekačka; umělý led; umělá inseminace; vakcína proti hepatitidě B; video.

Seznam na vás možná udělá ohromující dojem. Ovšem je třeba podotknout, že ne všem těmhle vynálezům se dostalo

uplatnění napřed ve Skotsku a pak teprve ve světě. Alexander Fleming se ve Skotsku narodil, ale vzdělání se mu dostalo v Anglii. Toho, že plíseň brzdí rozvoj stafylokoků, se všimli i jiní před Flemingem, a Flemingovy pokusy dotáhl do zřejmitelných výsledků tým v Oxfordu (Florey – Australan, Chain – Němec a Heatley – Angličan) a posléze farmaceutický průmysl v USA. Baird se sice narodil ve Skotsku, ale dospělý život prožil v Anglii. Bell se narodil ve Skotsku, ale emigroval do Kanady a telefon patentoval v USA. Higgs se narodil v Anglii a svoji teorii vyvinul v Edinburghu. Tým, který vyvinul ovci Dolly, byl velký a zahrnoval lidi několika národností. Týmu šéfovali Wilmot a Campbell, oba rození v Anglii. Tak to ve světě chodí.

Nicméně přistěhovalci, kteří přijedou do země jiné, než je ta, odkud pocházejí, a hodlají se usadit ve zcela jiné společnosti než ta, ze které přišli, to musí zcela nutně shledat obtížným: splynout s prostředím a přizpůsobit se. Zachovat si svoje zvyky a obyčeje a zůstat hrdým na svůj původ, ale přesto žít jinde. Někteří, zejména etnické komunity, bez očividné potřeby vystavují svoje rozdíly na odiv a udržují si odstup od nového prostředí. Jiní si vše patřičně uváží a stanou se z nich vystěhovalci.

Vystěhovalce je plemeno lidské, které se vyskytuje převážně v klimaticky přijatelných zónách. Britské vystěhovalce dnes najdeme převážně v jižní Francii, na španělském pobřeží, poblíže golfových hřišť v Portugalsku a na Floridě. Holanďané a Belgičané mají též v oblibě jih: Belgičané proto, že doma mají vskutku mizerné počasí, a Holanďané proto, že Holandsko je pro tolik Holanďanů příliš malé a z důvodu těsné blízkosti jsou k sobě vzájemně nepříjemní, Rusové se usazují mimo matičku Rus, většinou ve Středozeří a v Londýně

(a v Karlových Varech), z důvodů politicko-ekonomických, Američané zase v Praze, protože v Česku jsou nejhezčí děvčata nebo protože tam mohou předstírat, že vyučují anglickému jazyku. A tak bychom mohli pátrat po celém světě a zjistit, že mezi dalšími důvody k přestěhování do jiné země dnes jsou nejčastější důvody ekonomické.

Z jakéhosi zcela nejasného důvodu mají Skoti pověst lidí vážných až nedůtklivých, rezervovaných a na peněžní hotovost opatrných.

Skotský horal zemřel a dostal se do nebe. Během slyšení s Všemohoucím prohlásil: „Otče náš, chtěl jsem Ti poděkovat. Poděkovat za to, že po tak dlouhá léta jsi mi dopřál žít v nejkrásnější zemi světa, zemi obdařené zářícími jezery, horami, lososem, ropou a samozřejmě whisky. A jako výraz svých díky jsem Ti donesl láhev té nejjemnější sladové.“

„Ó, ale to je od tebe vskutku pozorné, synu,“ odvětil Všemohoucí. „Je to vše, nebo je tu ještě něco, co bys chtěl dodat?“

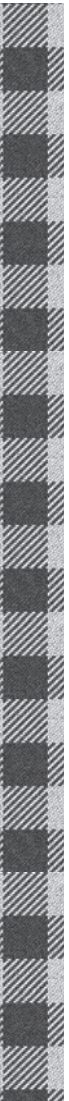
„Aye, dělá to pětadvacet liber.“

Proč však by se někdo chtěl ve Skotsku usadit? Příjemné klima tím hlavním důvodem – jako pro Brity v jižní Francii – být nemůže, a kromě zřejmě důležitého důvodu, jako kupříkladu zaměstnání, tu musí být i pohnutky další.

Vydal jsem se po těch vážných až nedůtklivých, rezervovaných a na peněžní hotovost opatrných lidech a po způsobu jejich života pátrat.

2. Jazyk

2

wee Aye **clertie** *brae* hurl **clachan** Aye right!
neep greet **do the messages** stoatin' *bonnie*
ace **scunner** bogin' *stramasfh* *manky* weegie **hurl** stoor
baltic **SLEEKIT** *wheesht* braw **coup** simmer banger
rummel belter skite stoater **abune** *bairn* wean **blether**
birkie *couthie* *coup* **cry** dour *fykle* **fankle**

„Angličtina je snadný a logický jazyk s dobře definovanou gramatikou,“ informovala mě slečna Vanda Jakubíčková, která mi dávala hodiny angličtiny. Byla to jemná a vysoce vzdělaná obstarožní dáma, která ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století pracovala v Británii, kde, kromě jiných povinností, tlumočila pro Leoše Janáčka. To samo o sobě na mne učinilo patřičný dojem.

Samozřejmě jsem jí věřil. Její kvalifikace byla bez poskvrny. Jenže poté, co jsme do Británie přijeli, jsem si velice rychle uvědomil, že gramatiku angličtiny – tak jak jsme se ji naučili – zřejmě vynalezli učitelé angličtiny na evropské pevnině. Jinak by se totiž v tomhle zadržitém jazyku nevyznali, protože jazyk užívaný v zemi, kde jsme se usadili, ovládají zejména stejná pravidla jako většinu všeho ostatního ve Velké Británii: konvence, tradice, precedens, volná struktura a láryfáry.

A to vše jsou důvody, proč ve dvacátém století angličtina tak lehce nahradila francouzštinu coby jazyk mezinárodních jednání a nedorozumění, jinak řečeno diplomacie. Pokud totiž použijete patřičně zkonstruovanou angličtinu, opatrné formulace můžete zastříť formalitami do té míry, že je kdykoliv můžete vysvětlit tak, jak se vám to právě hodí, a vyhnout se tím situacím, které by se mohly projevit jako trapné.

Můj první střet se seriózní angličtinou typu právního nastal, když jsme dostali svazek dokumentů poté, co jsme se rozhodli zakoupit svůj první dům. Popravdě řečeno, většinu toho, byť i ne všemu, jsem porozuměl až po letech, až když

tu naše dcera vystudovala práva. I ona se někdy vyjadřuje tak, že svému vlastnímu dítěti nerozumím.

Připadá mi, že i po těch dlouhých letech pohybu po kamenitém terénu angličtiny občas zakopneme a dopustíme se přestupku proti slovíčkům, větné skladbě nebo ustálenému rčení. *Vlastně stejně jako i řada domorodců.*

Největším kamenem úrazu je však přízvuk. Přízvuk prozradí každého a kdykoliv. I po dlouhé době ve Skotsku se nás laskavý domorodec zeptá: „*A to jste tu na dovolené?*“ Když jim odpovíme, že ne, že tu žijeme, tazatele zmátneme, protože nepochopí, proč by se někdo, kromě domorodců, měl rozhodnout žít právě tady. A když se vpytá a dozví se, jak jsme tu dlouho, zmate ho to úplně: „*Ale vždyt máte přízvuk!*“ Na což má nejlepší odpověď moje žena: „*Ale vy taky!*“

Pravému anglickému či skotskému přízvuku se naučíte jen tehdy, když se tu buď narodíte, anebo projdete školou, a to od hezky hned od začátku. Zfalšovanému „pravému“ přízvuku se můžete naučit v kurzech výslovnosti a systematickým úsilím. Připomínám si jednoho neblaze proslulého krajana, který si pořídil báječný oxfordský přízvuk, úspěšně obchodoval, dokonce se dal i na politiku, a nakonec si pořídil fotbalový klub. Proč podstoupil zrovna tohle riziko, nevím, ale možná že právě proto skončil jinak, než původně zamýšlel.

Takže zbývá otázka, má-li se někdo snažit nabýt „pravého“ přízvuku z důvodů jiných než pro svoje vlastní uspokojení.

Konec konců, pamatujte, každý mluví s nějakým přízvukem. Přízvuk může být klasický, ohavný, komický, atraktivní, svůdný, francouzský, nepříjemný, glasgowský, přitažlivý, americký, měkký, italský, tvrdý, jihoafrický, kostnatý, polský, zvláštní, holandský, komický, irský, nesrozumitelný, východoskotský, australský, edinburghský právní, BBC, welšský, aberdýnský rybářský, podivný, čínský, výběr je nekonečný

a většinu, i když ne všechny, lze rozlišit. Zcela nezapomenutelný je přízvuk novozélandský.

Znám jednoho farmáře, ze kterého se stal vědec-amatér, velmi originální postavu, který chová ovce na jižním ostrovu Nového Zélandu. Jeho předci pocházeli ze skotského hrabství Fife. Vzdálenost přízvuku typického pro ono hrabství od přízvuku novozélandského odpovídá vzdálenosti hrabství Fife od Nového Zélandu. Když si na zasedáních komise, pro kterou jsme oba pracovali, vzal slovo, všichni ostatní členové z mnoha národů, včetně Australanů, se dožadovali tlumočnicka.

Na straně druhé, brzy jsem zjistil, že když vlastníte méně obvyklý přízvuk, lidé mají tendenci si vás zapamatovat. Pokud jde o místní přízvuky skotské, některé znějí přijatelněji než ty druhé: jsou takové, které příjemné nejsou, jiným však můžete naslouchat celý den. Glasgované kupříkladu ukončí každou větu otazníkem. Lidé z hrabství Východní Lothian poslední slabiku slova spolknou. Intonace vět lidí z jihozápadu připomíná silně rozbouřené moře. Nejklidnější intonaci mají, podle mého sluchu, lidé z hor.

Kam až může nevinného člověka dostat skotský přízvuk, vám poví Glasgovan Alistair Nicholson. Jeho potíže nastaly v červnu léta Páně 1947, když si v jihoanglickém přístavu Southampton objednal místo čaje kávu. To upoutalo pozornost důstojníka americké armády sedícího u vedlejšího stolku. Ten mladého Skota obvinil z toho, že je zcela zřetelně americkým námořníkem, který zběhl z lodi. Na Nicholsonovy protesty nehledě ho zatkla americká vojenská policie, která se rozhodla, že dezertoval z armády. To, že je Brit, mu nevěřili, protože prý neměl britský přízvuk. Po dlouhých výsleších, které se nesetkaly s žádným výsledkem, se Nicholson rozhodl jim potvrdit, že je dezertérem z americké armády, udal jim smyšlené jméno a sériové služební

číslo a nepřirozený výčet své služební historie. Doufal totiž, že si armáda jeho údaje ověří a jeho smyšlené historiky prohlédnou. Místo toho vojenský soud Nicholsonovi uvěřil, poslal ho na tři měsíce sedět a napařil mu pokutu 99 dolarů. Po propuštění Nicholsona v září 1946 deportovali „domů“. O dva měsíce později tohoto náhodného vojáka „propustili z armády“, udělili mu ušlý žold ve výši 1251 dolarů a 31 centů, příspěvek na civilní ošacení ve výši 300 dolarů, 14 dolarů a 50 centů cestovného plus 920 dolarů adjustačního příspěvku vysloužilcům. Nicholson později reportérům řekl, že se domnívá, že ty jeho lži byly natolik nepravděpodobné, že jim armáda uvěřila. Peníze použil na turistiku po USA a v závěru na cestu domů.

Jazyk, kterým tu většina lidí mluví, skotská angličtina, jinak skotština, je však něco docela jiného než angličtina psaná. Je to mluva, ne písmo, a pokud se budete snažit mluvu přepsat do slova tištěného, často tak nelze učinit bez vysvětlivek. Náhodně vybrané minimum jinak zcela nepochopitelných příkladů slovíček a výrazů sebraných cestou po úskalích skotštiny, a pro potěchu angličtinářů níže uvedených, obsahuje slova jako

aw (*all*); ae (*one*); ah (*I*); ahint (*behind*); aye (*yes*); bairn (*child*); barkit (*dirty*); barrie (*very good*); bauchle (*shabby*); ben (*mountain*); blaudit (*spoiled*); bowff (*smell*); canny (*astute*); champit (*mashed*); cludgie (*toilet*); dae (*do*); deek (*look at*); deid (*dead*); dicht (*wipe*); Embra (*Edinburgh*); eejit (*idiot*); fae (*from*); ficher (*fiddle*); fauld (*paddock*); fecht (*fight*); fit (*foot*); fuskie (*whisky*); gallus (*bold*); gate (*stret*); gawkit (*stupid*); girse (*grass*); Glesca (*Glasgow*); gofw (*golf*); greet (*cry*); haar (*fog*); jiggered (*tired*); keek (*peep*); keeker (*black eye*); kyle (*narrow bay*); lane (*alone*); lassie (*young girl*); laverock (*skylark*); lee (*lie*); lug (*ear*); lum (*chimney*); masel (*myself*); mercat (*market*); merse (*fertile soil*); ming (*stink*); neep (*turnip*); nocht (*nothing*); nowt (*bullock*); ofski (*leaving*);

oxter (*armpit*); pair (*poor*); piece (*sandwich*); pow (*head, skull*); queet (*ankle*); rammy (*brawl*); reek (*smoke*); rhinn (*promontory*); roost (*rust*); sark (*shirt*); scribe (*write*); selkie (*seal*); spug (*sparrow*); stank (*gutter*); tait (*small piece*); tassie (*cup*); thrapple (*throat*); vennel (*lane*); wally (*porcelain*); wallies (*dentures*); wha (*who*); wynd (*lane*); yeukie (*itchy*)

Mnoho slov pochází z pěti jazyků, kterými se tu mluvilo před staletími: severní Keltové mluvili *galsky*, potomci Vikingů zdědili slova z jazyka *norse*, kněží a mniši užívali slov z *latiny*, někteří příchozí z jihu mluvili *normanskou franštinou* a druzí *anglicky*: z těch pěti konečně vznikla syntéza, *skotština*, jazyk s místními dialekty zvanými *Doric, Lallands, Scots, Northeast, Southwest* a vlastně i *Gaelic*.

Považujete-li již tohle za zmatení jazyků, uvažte další: *idiomy*. To jsou ustálená rčení a jsou jich po ruce celé knihy. Když má někdo včelu v klobouku (*a bee in the bonnet*), znamená to, že to v hlavě nemá úplně srovnáno. Když se vám v míčové hře nepodaří skórovat, povede se vám kachna (*a duck*). Když se dožadujete pochvaly, snažíte si ji vylovit (*to fish for compliments*). Když si koupíte něco bez dívání, koupíte si sele v pytli (*pig in a poke*). Když strčíte prst do koláče, účastníte se něčeho (*finger in the pie*).

Několika idiomům se naučíte snadno a rychle. Stovkám dalších se naučíte jen okrajově. Některé jsou zcela podobné ustáleným rčením v češtině, jako „má srdce na pravém místě“, nebo „vyjde to na světlo“.

Problémy s angličtinou nastanou tehdy, když vás neznalost jazyka neomluví a dostanete se do potíží. Případů, kdy se tu český občan střetne se zákonem jen proto, že neumí vysvětlit, o co vlastně jde, mám přehršle.

Mladý muž, říkejme mu pan Kejval, zapomněl, že dorostl a není již ve skautu. Nicméně rád spí pod širákem, připravuje si jednoduchá jídla a odolává rozmarům počasí. Na zkušenou se vydal až do Skotska. Vydělával si tu příležitostnými pracemi, na což mu jeho rudimentární znalost angličtiny tak nějak vystačila. Jeden z jeho příležitostných zaměstnavatelů mu nabídl, že když tedy nemá kde bydlet, že by mu místo části gáže dal polorozpadlý člun, který má nedaleko na jednom soukromém kotvišti, a že ten člun již nechce a že by pan Kejval v něm mohl přespávat. Našemu přerostlému skautovi to připadlo jako dar z nebes, a že si tedy ten člun opraví. Během prací potřeboval něco naštipat, a odebral se na hlavní ulici nedaleko přístavu zakoupiti sobě sekerku. V obchodě měli jen jeden model, takový lehčí a ne příliš skautský, ale jiný nebyl. Pan Kejval zaplatil a cestou do přístavu si tu sekerku pěkně potěžkával, a hlasitě si při tom, v jazyce rodném, na nedostatek váhy nástroje stěžoval: „*Kruci, ti Skoti neuměj' ani vyrobit pořádnou sekyrku.*“ Spatřil ho zákonů dbalý občan, který zavolał policii, že po ulici jde blázen, nesrozumitelně huláká a mává sekerou. Přijítí se policejní auto, černobílé a zde zvané Panda, vystoupí z něj dva policisté, zneškodní pana Kejvala, který umí anglicky jen tak, že není schopen vysvětlit, oč se jedná, a odvezou ho do šatlavy. Soudci nižší instance, zde zvaní šerif, notoricky postrádají smysl pro humor. Ten, před kterého pana Kejvala poslali, musel být mimořádně zachmuřený, neboť mu zcela unikla humorná stránka věci, a za narušování klidu a míru milému Kejvalovi napařil měsíc. Na soud náš provinilec čekal čtrnáct dní, což mu započítali, takže si pak odseděl jen další dva týdny, ale během toho měsíce, katastrofa všech katastrof, majitel kotviště ten opuštěný člun, který zřejmě nikdo nechtěl, nechal odtáhnout a zrušit. Čili výsledný trest za neznalost angličtiny byl vskutku nelidský.

Jiný mladý muž místo toho, aby si vybral nějakou lehou děvu coby objekt svých sympatií, zamiloval se do vojenských starožitností. V obchodě s takovými věcmi, ve skotském Glasgowě,

zakoupil sobě vykuchaný ruční granát z první světové války, jelikož něco takového ve své sbírce doma v Česku dosud neměl. Coby člověk počestný si po příchodu na letiště spořádaně stoupl do fronty na odbavení, a když konečně přistoupil k pultu, granát vyndal z kapsy, položil ho na pult a za pomoci směsi češtiny a angličtiny (90:10) se vyptával, jestli si tohle může vzít na palubu a že je to zcela neškodné. Přiskočili dva ozbrojenci, svalili ho na zem, ruce mu drželi v rozpažení, granát mu sebrali a předali pyrotechnikům: milého sběratele starožitností v poutech postavili před šerifa v městě Paisley, pod které glasgowské letiště patří. Ten pán projevil ještě menší smysl pro humor než šerif v historce předešlé a náš sběratel šel sedět na čtyři týdny, a navíc dostal velkou pokutu. Navrhl jsem mu, že pokud musí něco sbírat, motýli se zdají vcelku neškodní.

Přijde občan ČR na glasgowské letiště, aby se dostal na Velikonoce včas domů, a protože z letu do Polska přeseďá na vlak do severovýchodního Česka a má na přeseďání málo času, bere si zavazadlo do kabiny. Rentgen mu v zavazadle zobrazí čtverhranný předmět. Zavazadlo musí otevřít a při kontrole se objeví plechová škatule s nápisem *EXPLOSIVES*. Opět přiskočí ozbrojenci a milého Moravana zabezpečí. Před tím stejným zachmuřeným šerifem v Paisley pán vysvětlí, že ve škatuli přechovává tabák, ze kterého si kroutí, a že mu na ten tabák chodí kamarádi. Proto ten šprýmovný nápis. Šerif projevil částečnou sympatii a napařil mu jen týden plus pokutu dvou set padesáti liber, což se zhruba rovnalo částce, kterou vezl manželce domů. Na neštěstí sedět šel přes ty Velikonoce. Volala mi do Skotska jeho manželka s dotazem, co se vlastně přihodilo. Objasnění případu komentovala slovy „No jo, on to byl vždycky blbec.“

Čím dříve se smíříme s faktem, že Skoti a Angličané jsou dva národy rozdělené společným jazykem, tím lépe. (*Deník Sun, anglické vydání, 22. června 2006*)

A pro ty české angličtináře, kteří věří, že jazyk, kterým se tu mluví, znají skrz naskrz, zde je jazykový rébus: který z níže uvedených příkladů je jméno podstatné, který jméno přídavné a který jméno vlastní?

Scots

Scotch

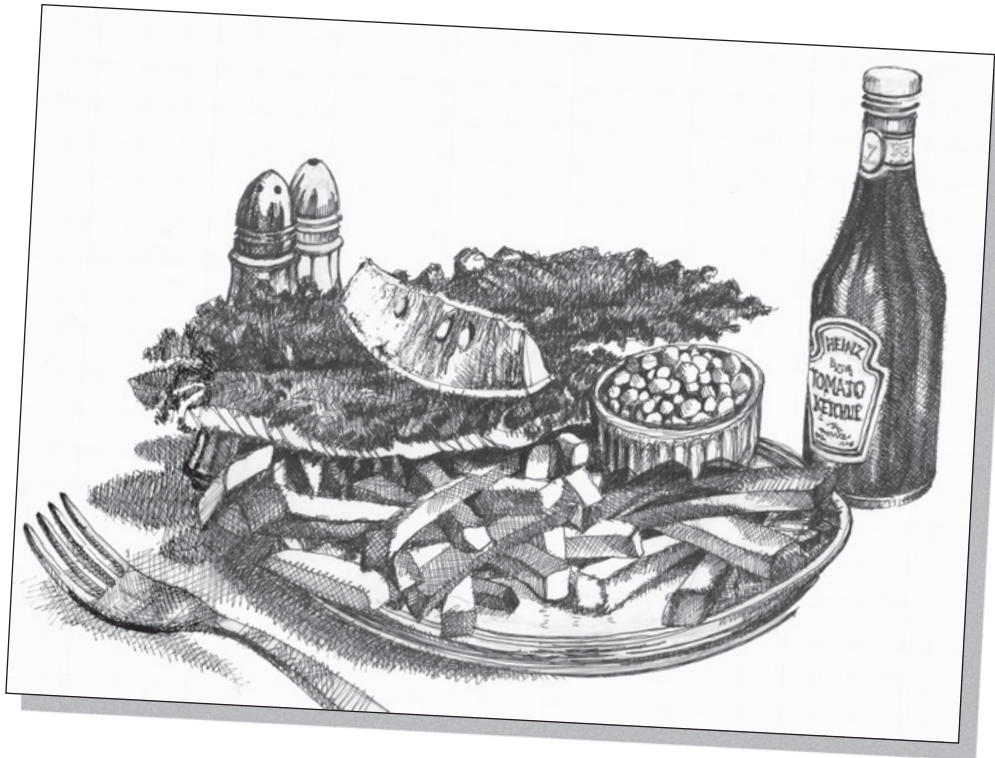
Scottish

Řešení: **Scots** je jméno podstatné, jazyk, kterým se mluví na jihu Skotska, ale i jméno přídavné, zejména v názvech jako Scots pine (skotská borovice), Scots fir (skotská jedle) nebo Scots pound (Skotská libra). **Scotch** je sice jméno přídavné, užívané pro poživatiny jako hovězí maso (Scotch beef), kroupová polévka (Scotch broth), vejce v těstíčku (Scotch egg) a lívanec (Scotch pancake), ale ve zkrácené verzi slova *Scottish* se výraz *Scotch* používá (zejména v Anglii, ale třeba i v USA) jako lehce ofenzivní definice obyvatele Skotska čili jméno vlastní. Navíc se *Scotch* používá jako jméno podstatné, definující národní nápoj, tj. whisky. **Scottish** je pouze jméno přídavné, kterému Skoti dávají přednost před slovem *Scotch*, kterým se doznávají ke své národnosti, a též jméno přídavné davané institucím (jako Scottish Parliament).

Here's a bottle and an
Honest friend!
What wad ye wish for
Mair, man?
Wha kens, before his life
May end
What his share may be o'
Care, man?

— Robert Burns, z básně *Láhev a přítel*

3. Rybí čaj

Nedlouho poté, co jsme přijeli do Edinburghu, jsem jel po Brougham Place směrem k velkému parku jménem Meadows uprostřed města – a po pravé ruce, na jednom z rohů, jsem uviděl obchod pana Brattisaniho, jehož hlavním kulinářským výrobkem byly smažené ryby s hranolky. Nad obchodem se skvěl veliký poutač s nápisem *FISH TEAS*.

No dobře, pomyslel jsem si. Z domova známe mnoho čajů. Lipový, heřmánkový, žlučnickový, meduňkový, mátový, šípkový, šalvějový, tymiánový a maté, a možná více, a samozřejmě také to, co se prodávalo pod jménem černý čaj, což nemohlo být nic jiného než smetky z podlah gruzínských skladů. Indické, ceylonské, čínské a jiné *chai*, *tchai* nebo *chaa* jsme znali jen z pověsti nebo z občasných zásilek balíčků čaje, které do Československa přišly poštou ze zahraničí. Všechny ty další čaje jsme začali objevovat teprve až po příjezdu do Skotska, v supermarketech nebo i ve specializovaných obchodech pod jmény obchodníků s čajem, z nichž většina žel již zmizela, protože ani v téhle zemi, která čaj zbožňuje, se malé obchody neubránily tlaku obchodních řetězců.

Čaj je samozřejmě jednou z hlavních britských tradic. Údajně se zde objevil již v roce 1657 z Číny a rychle se stal hledanou módní komoditou. Pokud je někdo ochoten věřit historickým románům, čaj dal vzniknout kolosálnímu pašeráckému spiknutí, které usilovalo dostat sazenice čajovníku, mandaríny žárlivě chráněné, ven z Číny a vysadit je v britských koloniích, jmenovitě na Ceylonu, v Indii

a ve východní Africe. Samozřejmě stejnou platnost jako romantické historiky mají i odborné zprávy o tom, že v horách východní Indie britští botanici ve službách všemocné East India Company objevili domorodé keře čajovníku, což jim umožnilo udělat na tvrdošíjně mandaríny dlouhý nos a pěstovat čaj vlastní.

Mezi čajem čínským a čajem indickým nebo indickému podobným čajem africkým je ovšem podstatný rozdíl v chuti, a když si srovnáte třeba *Lapsang Souchong* nebo *Gunpowder* s *Darjeelingem* nebo *Assamem*, hned víte, oč jde. Jako když si srovnáváte zelené veltlínské z jižní Moravy s podobným vínem z Rakous. Oba Veltlíny jsou si podobné, ale ne stejné.

Každá liška chválí svůj ocas, ale pokud se mne týče, klidně se přiznám, že jihomoravský Veltlín (mám i svoje oblíbené vinaře) je Veltlín, jak má být, a netrápím se s hledáním jiného. A s čajem je to to samé. Najdete si ten *svůj* a po nějaké době nic jiného nechcete.

Čaj z kolonií (a tu je původ názvu koloniální zboží) vozili do Británie rychlými plachetnicemi zvanými clipper, z nichž jedna, *Cutty Sark*, pojmenovaná po skotské čarodějnici z jedné z básní Roberta Burnse, je dodnes zakotvená na Temži v Londýně coby plovoucí muzeum.

Což mě vede zpět do Skotska a k mizejícím obchodníkům s čajem. Na štěstí se jich několik znovu vynořilo, takže nadšenci si mají kde koupit svůj oblíbený a vzácný druh čaje. Jeden z těch nových obchodů se skrývá na Victoria Street v Edinburghu a vtipně si říká *Cuttea Sark*.

Ale zpět k nápojům a Britům. Postupně jsme se naučili, že v restauraci či kavárně bývalo bezpečnější objednat si čaj než kávu. Na evropském kontinentě se totiž vyvinul podivný

zvyk potopit papírový sáček s čajovými lístky do šálku a co nejrychleji jej vyndat, o čajových lžičkách nemluvě, což vlastně byla dvojlžička s dírkami, ve které se uvěznil lístkový čaj, a strategie zabarvení horké vody zůstala stejná. Potopit a co nejrychleji vyndat. Což mělo ovšem určitou výhodu. Mohli jste si později vyloužit druhák a někdy i třeták. Výsledkem byla mírně zahnědlá tekutina bez chuti, vůně a zápachu. Navíc v Evropě si začali do čaje přidávat citron a cukr. Výsledná tekutina je samozřejmě blíže k původním bylinným čajům než k *chai*, a podstatně vzdálená od čaje, který se pije v Británii, většinou s mlékem a přednostně bez cukru. Toho Britové vypijí denně nějakých sto šedesát milionů šálků. Technologie přípravy čaje je striktní, žel většinou nedůsledně dodržovaná: kolik lžiček čaje dovolíte na konvici, se nenařizuje, prostě ne málo, ale taky ne příliš, aby vám z toho nevyšel utřejch. Podle chuti. Zkrátka na průměrnou vyhřátou konvici jednu hodně vrchovatou a půl až tři čtvrtě druhé lžičky. Nebo vlastně také vrchovatou. Vodou zavařenou, ale ne kypící (chce to vteřinku počkat) čajové lístky v konvici (vyhřáté) zalejete a pak zamícháte. Čtyřikrát dopředu, třikrát zpět. Necháte loužit, podle chuti, a nalejete do šálků. Do šálků říkám, ne do hrnků: ty máte schované pro případ, že máte doma řemeslníky. Nebo tajně pro sebe, pro zcela soukromé chvílky, když vás nikdo nevidí, že si sladíte medem.

I zde, ve Skotsku, kde vám prodávají čaj speciálně namíchaný tak, aby ladil s měkkou skotskou vodou, však v době současné čaj svádí bitvu, ani jednou stranou nevyhranou, a to s kávou. Káva tu bývala vskutku úděsná, slabá; že je kávou spíše předstírala, byla jiná než ta, kterou jsem znal z domu. Pamatuji si, že jako kluk jsem musel točit z mosazi vytepaným tureckým mlýnkem a pražená zrnka kávy semlet na jemný prášek, konečným výsledkem čehož byl aromatický

nápoj, který se po turecku nechal dvakrát vzkypět a pil se bez mléka, často i s „bahníčkem“, nápoj naprosto se nepodobající oné nevyslovitelně mizerné, slabě zabarvené tekutině, kterou pod jménem káva před léty pivali zde, v celé Británii, a kterou dodnes pijí ve Spojených státech. Bývalo to doslova nebezpečné popíjet podivnou nahnědlou tekutinu, v níž rozpouštěli hromady cukru a dále ředili svařeným mlékem plným plovoucích kůžiček sraženého kaseinu. Naštěstí i tohle je historie a dnešní káva může být tak dobrá, jakou ji chcete. I když ne vždy a všude: vyrůstají tu poamerikanizované bary s kávou, kde nabízejí nekonečné variace na téma káva, občas s podivnými příchutěmi a výsledky. A konečně je tu i káva rozpustná, podle mne násilí na chuťových buňkách.

Rozpustná káva je pro mne záhadou. Většinu jí vyrábí mezinárodní gigant, kterému se zdařilo nejen ošálit spotřebitele, ale i berní úřad. Národní společnosti registrované v jednotlivých zemích, kde mají platit daně, každoročně dostanou účet od společnosti nadnárodní za to, že mohou používat v licenci obchodní jméno. Účet se většinou rovná výdělku, takže na daně nezbyvá. Geniální. Geniální ale není nechutný prášek, který – bez ohledu na reklamu – se posléze rozpustí v nechutnou hnědou vodičku, bez vůně, chuti či zápachu. A proč je tomu tak? Protože většina té „kávy“ pochází z odrůdy Robusta, pěstované na plantážích, hádejte kde? Ve Vietnamu. Proč Robusta? No proto, že nejvíce plodí. Nevadí, že původní chuti kávy jsme si přivykli hlavně díky odrůdě Arabica a jejím varietám. Nevadí, že na monokulturách Robusty v severním Vietnamu se již dávno nepěstuje zelenina, ovoce, rýže a jiné jedlé věci. Místní malozemědělci, jimž stát přidělil půdu, pěstují Robustu, kterou od nich vykupují překupníci „kontrolovaní“ státem. Jeden z těchhle překupníků vlastní flotilu automobilů značky Bentley a několik Ferrari. Podle svého vlastního doznání je sice fanda na automobily, ale jeho záměrem je vybudovat mezinárodní síť

kaváren stylu Costa nebo Starbuck. Načež budeme všichni pít vynikající kávu typu Nam z odrůdy Robusta a on si pořídí ještě více Bentleyů, a možná svou flotilu rozšíří o nové Maserati Ghibli (které konec konců vypadá jako velká škodovka). Z vlastní zkušenosti víme, že nejlepší kapitalista se zrodí z komunisty. Soudruzi tam dole rychle zapomněli na Ho Či Mina a dali se cestou kapitálu. A ti lidičkové, kteří tu v Evropě spěchají do práce, třímající v ruce zateplený papírový hrnek s kávou, který si cestou koupili v kávobaru jménem Barista nebo Costa nebo Starbuck nebo nevím kterého jména, stejně nevědí, co pijí. A bývalí stánkaři, kteří se již dávno přestěhovali do cihel, se nás již nebudou ptát „Ces boty?“ a prodávat padělky módních značek, ale „Ces kafe?“ a prodávat mírně nakyslý vývar Robusty. A nic jiného ke koupi nebude.

Jedna záhada však stále zbývá. Proč čaj s mlékem? Vynalezl to někdo za tím účelem, aby se tekutina v šálku zchladila? Jsou tací, kteří přidají mléko do čaje. Druzí nalijí do šálku napřed trošku mléka a dolijí čaj. Tato druhá verze se setkává s opovržením těch, kdo se cítají z „lepších vrstev“. Jejich oponenti však tvrdí, že ten druhý systém brání vzniku čajových skvrn na porcelánu.

Kam až může nevinného člověka dostat chuť na kávu místo šálku čaje, a navíc v kombinaci se skotským přízvukem, vám již pověděl Glasgovan Alistair Nicholson.

Takže jak to bylo s tím rybím čajem? Vyžádalo si to detektivní zásah. Tehdy bylo ještě možné zaparkovat kdekoliv. Zlaté časy. Parkovací automaty a dozorcí ve žlutých vestách a automobilistům život komplikující městské rady se dostavily o mnoho později, poté co si někdo vymyslel výmluvy, že opatření proti motoristům je třeba.

Vešel jsem do podniku pana Bratisaniho a statečně si vyžádal jeden rybí čaj. *Fish Tea, please.*

Tresku? Bachni? Bělomasku? O tresce jsem věděl. Velká ryba, takže čaj by mohl být zbytečně velký. „Bachni prosím,“ řekl jsem nevěda, co to je. Filet bachně uvrhl pan Bratisani do těstíčka, pak do strouhanky a nakonec potopil do lázně vařícího tuku. Ve stádiu zlatovém jej vylovil, ryby se konec konců loví, umístil na kopeček smažených hranolků na čtverci mastného papíru – *Delicious Golden-Fried Haddock on a Bed of French Fries* by tomu kulinární básníci řekli dnes –, postříkal octem a zabalil do včerejších novin. *Daddie's?* Otázka mě zmátla ještě více, protože jsem neznal onu úděsně vyhlížející hnědou tekutinu zvanou „Tatková omáčka“, které se dodnes úzkostlivě vyhýbám. Zavrtěl jsem hlavou, pozdvihl významně obočí a kývl na obsluhu hlavou. Vzal to jako dotaz na účet a ve třech slovech jsem dostal vyúčtování, fakturu a upomínku: two-and-six. Dva šilinky a šestipenci. „*Fish tea?*“ optal jsem se nesměle, jelikož jsem stále byl odhodlán odhalit to tajemství rybích čajů. Podali mi hrnek čaje již včetně mléka, cukr je na stole, a dělalo to tři šilinky. Prosím. Cukr byl na stole ve skleněné sypací cukřence. Když ji obrátíte vzhůru nohama, z kovového zobáčku se vám vysype odměřená dávka cukru zhruba se rovnající jedné lžičce. Vynalézavé. Bohužel někdo si s tou cukřenkou předtím hrál, protože když jsem ji obrátil, vršek přistál v mém hrnku spolu s většinou cukru, který v cukřence byl.

Od té doby si již nikdy čaj nesladím. Pokud byste to chtěli zkusit i vy, zjistíte, že čaj – vlastně i káva – ve skutečnosti mají svoji zajímavou chuť, ne jen chuť po sladkém. Mimochodem cukr v této zemi přichází většinou ve formě sypké a kostku nebo sekané homole najdete jen v těch podnicích, které předstírají, že jsou něco, co nejsou. Na straně druhé

kostky či lépe ty sekané homole, čím hnědší, tím lepší, jsou výborné k přímé konzumaci. Nikdy jim neodolám. Čili krást je a strkat si je přímo do pusy se nejen dovoluje, ale přímo doporučuje. Výborné. Popravdě ty kousky chutnají daleko lépe než krystalový cukr. Proč, nevím. Možná, že to má něco společného se zakázaným ovocem.

Zpět k *čaji*. Ve Skotsku totiž slovo *tea* neboli *čaj* nabylo druhotného významu. Rozumí se tím slupnout něco podstatnějšího na konci dlouhého odpoledne, mezi hodinou, kdy jste skončili práci, a příštím jídlem, což bývalo lehčí pozdní občerstvení zvané *supper*. *Tea*, čili v tomto zbrusu novém slova smyslu něco jako *čaj o páté*, vám naplní břicho. Pozdější *supper* vám obšťastní žaludek předtím, než si jdete lehnout. Termín nabyl ovšem i generační charakteristiky. Mladé generace dnes již nejedí čaj o páté, ale *večeří*, a *čaj* mnozí s ním již jen *pijí*.

Takže: když si v tuto posvátnou hodinu pozdního odpoledne dáte *FISH TEA*, dáte si smaženou rybu s hranolky. Čaj nemusíte.

Pokud jste duše hloubavá a chcete se dozvědět, odkud se takhle kalorická bomba zvaná skotské národní jídlo číslo dvě vzala, povím vám to. Hranolky vynalezli Francouzi nebo Belgičané již v sedmáctém století, a to jako alternativu ryby v dobách, kdy ryb bylo málo, jako třeba v zimě, kdy zamrzly řeky. Rybu smaženou v těstíčku sem dovezli portugalská židovská uprchlíci řečená Marranos, kteří ji původně podávali s bramborem pečeným ve slupce.

Když uvážíte kvalitu potravin, které se vyrábějí v podmínkách severní půlky britských ostrovů, překvapí vás, když spatříte v supermarketech zákazníky, kteří naprosto ignorují pulty s čerstvými, často i biologicky vyrobenými surovinami a do vozíčků si nakládají plechovky nebo vakuové balíčky

s oloupanými brambory či s předvařenou bramborovou kaší v sáčku, hotová jídla vylepšená glutamátem sodným, předmyté saláty, octem přesycené majonézy a zálivky, chuťové buňky oněmující omáčky, polévky v plechovkách nebo krabíčích, zfalšované pizzy, které chutnají jako lepenka namočená v kečupu, lupínky všech druhů a pachutí, přeslazené šťávy předstírající, že zamlada viděly ovoce, bublinkové limonády, které rozpouštějí zubní sklovinu, dortíčky, zákusky a balené tyčinky s obsahem pokud možno co nejbližší ku stu procentům cukru a hydrogenovaného tuku, plechovky v podstatě nepitelného piva předstírajícího, že má tradici, nebo hrůzopláná a špatně ukuchtěná jídla s sebou, která si doma přihřejete v mikrovlnce.

Jak je možné, že to někdo kupuje?

Dojde vám, že Skoty daleko více než jídlo zajímá jezení. Tradice dostat do sebe pokud možno co nejvíce kalorií v pokud možno co nejkratším čase vznikla z toho, že venku je chladno, doma máte chladno – a tradičně se nenosilo nadbytečně mnoho ošacení. Dnes, ovšem venku zůstalo stejně chladno, jak bývalo, ale domy jsou vesměs teplejší. Na straně druhé, kdo by se zdržoval s vařením, protože by mohl zmeškat novou epizodu televizního seriálu, a když si dáte něco rychlého, můžete to konzumovat u televize. Jíst je totiž daleko důležitější než jídlo. A tloustnout. Což mi pomohlo objasnit otázku, proč by někdo chtěl či měl požit takovou hrůzu, jako hloubkově smažený Mars Bar. Dvouseťprocentní hrůza: sto procent uhlovodanů plus sto procent vypáleného tuku. Faktem je, že to koupit dostanete. Hlavně v Glasgowě. Nejslavnější tam je jedno bistro na Byres Road, kde vám obsluhující Ital ke smaženému Mars Baru zazpívá árii.

Tlouštíků a tlouštíc je tu ale habaděj, všude. Vlastně nejen habaděj, ale čím dále tím více, hlavně mezi mladými ženami.

Čím to, že jako doprovod mladých a nepřehlédnutelně obtloustlých žen, obvykle vyzdobených tetováním, se většinou vyskytují vyzáblí mladíci, obvykle o dost menší než ona dáma, je záhada, kterou se snažím prozkoumat.

Možné je, že vysvětlení leží ve známé příhodě slavného filmového herce jménem Mickey Rooney. I tohoto mrňouse prý vždy přitahovaly prostorově výrazné dámy. Jednou jej představili krásné a urostlé mladé dámě, která vystupovala v souboru Tyler Girls, kde dívky nesměly být menší než 188 cm nebo tak nějak, prostě hodně vysoké. Rooney ji vyzval k tanci, a motal se jí kolem nohou jako nadržovaný jezevčík. Nakonec to nevydržel a sdělil jí, že to, co by chtěl ze všeho nejvíce, bylo pomilovat se s ní. Mladá urostlá dáma na něj z té své výše pohlédla a pravila: „Kdyby se vám to náhodou podařilo a já se to dozvěděla, tak budete mít problém.“

Proč tu narůstá obezita až do současných, již takřka nenesitelných rozměrů, není historicky vysvětlitelné. Až do počátku 20. století zde většina obyvatelstva žila na dietě skládající se z kořenové zeleniny, zelí a ovsa, jen nepravidelně obohacené masem, rybou a sýrem. Toto dědictví se odráží v soudobém arsenálu „tradičních“ pokrmů, který se zakládá na ovesné kaši (porridge), ovčím prejtu (haggis), ovesných sušenkách (oatcakes), tvrdém sýru (cheddar) a zeleninové polévce (Scotch broth). Potřeba rychle vyrobených kalorií si však vyžádala jídla bohatá na tuk a uhlovodany. Chut k jídlu, navíc stimulovaná fyzickou prací a mizernou teplotou prostředí, se však dala opodstatnit kdysi, ale dnes již ne, a přetrvávající apetýt na uhlovodany a tuk přivádí dnes odborníky na výživu k zoufalství.

Nicméně když si turista žádá tradiční skotské jídlo, co je to, po čem se poohlédne?

K snídani dvě vejce na oko (smažená) se slaninou (dva plátky, smažené), dva párky (smažené), bramborovou placku (smaženou), řez černého pudinku (smažený), dva-tři žampiony (smažené), jedno či lépe dvě rajská jablíčka na půlky (osmažené) a porci pečených fazolí v tomatové omáčce (nesmažených, *my tu přece všechno nesmažíme!*) Černý pudink je pro mnoho lidí záhadou, ale je to jednoduché. Čech brzy rozluští, že jde o jakýsi prejt, jako by byl z jelita.

K tomu vám řeknu něco, co málo kdo dnes ví, včetně domorodců. Zastara horské rodiny mívaly dvě důležité krávy. Obě byly zrzavé, ale jedné říkali kráva bílá, a druhé kráva černá. Tu bílou dojili a té černé pouštěli žílou. Krev smíchali s ječmenem a ovsem a vyrobili jelito. Kromě mléka od krávy bílé tak získali i další živočišnou bílkovinu, tentokrát černou. Na maso krávu neporáželi, když totiž krávu porazíte, krávu nemáte. Když kráve jenom pustíte žílu, krávu máte i nadále a bílkovinu máte též. Vcelku „skotský“ přístup k věci.

Další snídaňovou lahůdkou je ovesná kaše zvana *porridge*, zmíněná už v první kapitole jako jeden ze skotských zázraků. Dříve ovesné vločky vařili jen ve vodě a osolili. Dnes se porridge vylepšuje mlékem a někdy se i přisladí. Použijte kaloricky nevinnou sladkou šťávu z agave.

K obědu nebo k večeři můžete mít uzeného lososa (*smoked salmon*) nebo zeleninovou polévku (*Scotch broth*) jako první chod, a pokračovat rybou, čerstvou přímo z moře, nebo pečeni (*roast*) z hovězího, jehněčího, zvěřiny či drůbeže. K pečení musíte mít jako přílohu tři zeleniny. Ale pozor. Brambor se počítá jako zelenina, takže si brambory na talíř nenavršíte, ale posloužíte si dvěma či třemi malými, a pak mrkvičkou a brokolicí. Vše z domácích polí. Místní specialita se jmenuje

haggis. Haggis je prejt z ovčích vnitřností smíchaný s ječnými kroupami, naditý v ovčím žaludku a uvařený. Podává se s bramborovou kaší a s puré z tuřínu. Haggis zaujímá ve skotské kuchyni místo českého vepřo knedlo zelo.

Haggis, s pyré z tuřínu a bramborovou kaší

jeden jehněčí žaludek

srdce a plíčka z jednoho jehněte, případně i játra

450 g odřezků jehněčího, obojí libové i tlusté

2 jemně nasekané cibule

225 g ovesné mouky

polévková lžice soli

čajová lžička pepře

čajová lžička koriandru

čajová lžička muškátového květu

čajová lžička muškátového oříšku

dostatek vody k uvaření obsahu

vývar z plic a odřezků jehněčího

Vnitřnosti a maso pečlivě umyjeme. Umístíme ve větším hrnci a vaříme po zhruba 2 hodiny. Z uvařeného obsahu scedíme vývar a dáme stranou. Maso a vnitřnosti umeleme. K umleté směsi přidáme cibuli, ovesnou mouku a koření. Dobře promícháme a přidáme jen tolik vývaru, abychom získali měkkou a nelepivou náplň. Směs naplníme do pečlivě očištěného a vymytého žaludku, zhruba do půli.

Žaludek sešijeme silnou nití a několikrát propíchneme, aby nám „jelito“ při vaření nevybuchlo. Vložíme do hrnce s vařící vodou: tolik vody, aby „jelito“ bylo potopeno. Vaříme nepřikryté po 3 hodiny. Přidáváme vodu, která se vyvařila.

Servírujeme tak, že na stole haggis rozřízneme, lžící směs vybíráme a rozdělujeme na talíře, kam jsme již naložili pyré z mladého bílého tuřínu a bramborovou kaši.

Směs připravíme den předem, vaříme celkem něco přes dvě hodiny, výše uvedené množství vystačí pro 4–6 stolujících. Kořeníme podle vlastní chuti a rodinných zvyků. Labužníci někdy přidávají více jater (pro výraznější chuť), cayenskou papriku a úlitbu whisky. Osobně doporučuji před podáním rozříznout, otevřít, a trošku ogrilovat.

Variací na téma haggis mohou být obalované haggisové kuličky

haggis:

Půl kila komerčního haggisu od renomovaného řezníka

2 vejce ušlehaná s troškou mléka

50 g mouky

100g strouhanky

tuřín:

půlka tuřínu

1 litr vody

150 g práškového cukru

bobkový list

čerstvý tymián

6 bobulek černého pepře

2 stroužky česneku

lžička soli

150 ml vinného octa

Oloupeme a natenko nakrájíme tuřín. Ostatní ingredience povaříme. Dáme stranou a vložíme nakrájený tuřín. Dáme na

2–3 hodiny stranou. Haggis vyloupneme z obalu a rozdělíme na kousky, které uválíme do cca 25 kuliček. Do jedné mísy dáme mouku, do druhé našlehaná vejce, do třetí strouhanku. Haggisové kuličky v těch třech mísách postupně obalíme a uložíme do lednice. Naložené řezy tuřínu nakrájíme na nudličky a navršíme na vyhřátý talíř. Kuličky haggisu osmažíme v oleji po 3 minuty, osušíme na kuchyňském papíru, uspořádáme na talíře a nudličkami tuřínu je ozdobíme.

Haggis je ovšem jen jednou z klasických specialit. Typické tu jsou i Sheep's Heid Broth (polévka z ovčí hlavy), Cullen Skink (rybí polévka), Cock-a-Leekie Soup (pórková slepičí polévka), jelení nebo srnčí pečeně, hovězí pečeně, bezkonkurenční plody moře, mušle, ústřice, garnáty, krevetky a ryby, svěží a čerstvé z moří a zálivů, množství regionálních sýrů jako čedar z ostrova Mull či z Orknejí, horský Crowdie v ovesných vločkách, plíšňové Lanark Blue nebo Dunsyre Blue a kozí sýry z Ayrshire nebo z pomezí.

O tom, jak úžasné potraviny se zde vyrábějí, a do jaké míry můžete obšťastnit nejen své chuťové buňky, nos a oko, ale i žaludek, játra, ledviny a srdce, vás přesvědčí sobotní návštěva farmářských trhů. Každotýdenní farmářský trh v Edinburghu najdete přímo pod hradem. Domácí chléb řemeslný, zákvasový, celozrnný, italská focaccia nebo ciabata, německý pšeničný nebo s čtyřiceti, padesáti či šedesáti procenty žita, francouzské bagety či pecny, čerstvá zelenina, tradiční i organická, kterou sklízí rudolící farmáři po celý rok, salátové a kořenové zeleniny, rajská jablíčka, artyčoky, chřest, zelí, špenát, celer, ředkve, tucet druhů brambor, mrkev, fazolky a hrášek na jaře a v létě, a zimní kapustu, kapustičky, tuřín, červenou řepu a brokolici v zimě.

Farmář jménem Jock má na stánku nápis JOCKOVA SVĚTOZNÁMÁ UŠMUDLANÁ MRKEV. Svazky poměrně velkých mrkví dostanete levněji než za ceny vymydlených mrňavých mrkviček v supermarketu. Ty velké mrkve, jak vám Jock vysvětlí, s ochrannou vrstvou hlíny a skladované za normální teploty, nikoliv v chladírnách, chutnají lépe než chudokrevné, předčasně sklizené mrkvičky. Ty ušmudlané jsou totiž dospělé a s vysokým obsahem karotenu. Doma si je umyjete, nastrouháte, nejlépe na starožitném českém mlýnku s ručním pohonem, ze kterého se vynoří ta správná velikost mrkvových nudliček, přidáte citronovou šťávu, med a místo vody (když chcete) onen výše zmíněný veltlín. Jen tak, nebo s vodou. Podle chuti. Výsledkem je nebeský mrkvový salát, s vysokým obsahem karotenu a antioxidantů, a udělali jste hodně jak pro své blaho, tak i zdraví své.

Maso na trhu dostanete přímo z farem, hovězí z Aberdeen-Angusů a z chlupatého, rudovlasého skotského náhorního skotu, to nejlepší maso na celém světě, jehněčí ze skotské černohubky, která žije pod širým nebem dvanáct měsíců v roce, maso bůvolí, vepřové z prasat chovaných ve volných výbězích, které chutná tak, jak vepřové chutnávalo kdysi, drůbež odchovanou volně, vajíčka, bílá, hnědá i zelená, od spokojených slípek, které pobíhají po venku a zobají si, lákavě vystavené ryby přímo z moře, krevety, humry, ústřice, ráčky a mušle všech druhů a farmářské sýry z mléka kravského, ovčího i kozího.

Po většinu roku tu najdete měkké i tvrdé skotské ovoce pěstované za pomoci nových technologií a biologicky. Skotské jahody, maliny, ostružiny a borůvky mají tu pravou chuť, protože je sklízí v optimální zralosti, kterou zde umí načasovat. Ovoce pěstují ti nejpokrokovější farmáři, které znám,

od nichž jahoda chutná jako jahoda a ne jako ohryzek nezralého jablka, a to po většinu měsíců v roce. A nejen maliny, ostružiny a borůvky, ale i angrešty a rybíz a třešně a starodávné druhy jablek, jako na zakrslém podnoží roubovaná (aby se nemuselo lézt po žebřících) úžasně chutná jablka odrůd James Grieve nebo Falstaff, jakož i tradiční Gala či Cox Pippin (Golden Delicious, které jsou všechno možné, jenom ne „delicious“, zde nepěstují). A když takovou ovocnářskou farmu navštívíte, uvidíte hektary velikých polytunelů, novou generaci toho, čemu se doma říká fóliovník. Rozdíl je v technologii. V zeměpisné šířce na úrovni severního Pobaltí tu jsou farmáři schopni vypěstovat (*sedíte?*) až sto tun jahod z hektaru. A krupobití mohou ignorovat.

Pak zdravé jelení maso z farem i z odstřelu, i jinou zvěřinu, šunky, jelita, párky, domácí zavařeniny a želé, pivo z minipivovarů a ovocná vína a likéry, a dostanete-li hlad, je tu prasátko na rožni a párky a karbanátky na plotnách, všechno čerstvé, přímo z farmy. Maso z býčků a z jehňat vykrmených jen trávou musíte ochutnat, abyste věděli, že tradičním způsobem pěstované maso chutná jinak. A není to jen tím odchovem pod širým nebem. Maso s dlouhými svalovými vlákny a nedostatkem vnitrosvalového tuku, kterého je dnes na běžném trhu většina, nikdy nemůže chutnat tak, jako maso s krátkými vlákny a protučnělé. Tuk, který tolik zavrhuje moderní dietáři, je jiný. Vnitrosvalový tuk se při úpravě vypeče. Co zbyde, je křehké masíčko, které se v ústech takřka rozplývá. A takové masíčko naroste jen na několika málo plemenech. Prababičkou těch nejlepších masných plemen je skotský Highland neboli, jak jej nazval pan profesor Bílek v jazyce českém, *skotský skot výšinský*. Skotský skot je něco jiného než skotský Skot a tohle je, když

již nic jiného, příklad zmatení jazyků. Takže, říkejme těm zvířatům Highlandi. Z Highlandů vznikla dvě další plemena poskytující vynikající maso, Galloway a Aberdeen-Angus: všechna tato tři plemena žijí dnes i v Česku, zejména na Šumavě.

Pečený roštěnec

(pro osm strážníků)

asi tak 2,5kg roštěnce pěkně prorostlého, s žebrem

sůl

mletý pepř

1 velká cibule, neloupaná a nahrubo krájená na plátky

šťáva:

3 polévkové lžíce vypečeného loje

1 vrchovatá lžíce mouky

75 ml portského

500 ml hovězího vývaru

něco worcestrové omáčky

něco hovězího masoxu na zahnědnutí

Troubu vyhřejeme na 220 °C. Tuk na povrchu roštěnce posypeme solí a pepřem. Vložíme do pekáče (ne příliš velkého) na rozložené plátky cibule. Slupka neloupané cibule přidá šťávě barvu. Použijte zapichovací teploměr a zapíchněte jej do nejtlustšího místa. Vložte do středu trouby na 15 minut, pak teplotu stáhněte na 180 °C. Občas polévejte a pečte na každých 450 g následovně: 15 minut do krvava – závěrečná vnitřní teplota 60 °C; 20 minut středně propečené – závěrečná vnitřní teplota 70 °C; 25 minut plně propečené – závěrečná vnitřní teplota 75 °C. Vymačkejte a odeberte cibuli.

Šťávu připravíte takto: seberte z výpečku v pekáči 3 polévkové lžíce tuku. Zbytek šťávy slejte do mísy a dejte ji do lednice. Tuk vyplave na povrch. Odměřte mouku do pekáče a sešlehejte ji nad hořákem s těmi třemi uschovanými lžicemi loje. Postupně přidejte portské a vývar a nakonec worcestrovou omáčku. Seberte tuk ze šťávy v ledniče, a šťávu a masox přidejte k omáčce.

Krájejte tak, že sjedete nožem po kosti a pak nařežte plátky napříč.

Skotská černohubka je ovce těžko uvěřitelná. Každá matka žije se svými hopsajícími potomky na stejném úseku horské pastviny, ze kterého málokdy odejde. Stáda jsou roztroušená a ovčák je moc nehlídá a málokdy přehání. Tyhle ovce totiž neputují. Zůstávají doma. Farmář či jeho ovčák se jen občas přijdou podívat, je-li vše v pořádku, nebo se psem, když je třeba stádo převést v létě na horskou pastvinu, na podzim do ohrady na připarování a na zimu do údolí. Ti zdejší ovčáčtí pejsci, většinou Border Collie, jsou kapitola sama pro sebe. Bystří, pracovití, úžasně inteligentní, vycvičení a rychlí jako blesk, a k pánovi se tulí jako žádné jiné plemeno. A většinou jsou báječně zablácení.

Měl jsem tu návštěvy, kterým připadalo podivné, že některé ovce rodu ženského mají na zádech barevné skvrny. Jsou to značky úspěšného zásahu pana berana, který má na bříšku opaskem připevněné razítko. Jeden modré, druhý červené a tak dále. Ovčák pak pozná, který z jeho beranů je pravděpodobným tatškou toho kterého jeh

ňátka. Zmatek nastane tehdy, když se objeví razítka dvě, jedno modré a jedno červené. Promiskuita zřejmě není jen výsadou druhu *Homo sapiens*, ale vládne i na pastvinách.

Před lety jsme tu měli pěkně založený pokus, do jisté míry se týkající právě výše zmíněných aktivit. Čtyřicet vyzkoušených matek skotské černohubky, pěkně načasovaných a za účelem plodnosti hormony nasycených, čekalo v košáru na ranní připouštění s několika berany různých plemen, které bylo třeba vyhodnotit. Berani skotské černohubky však jsou známí svým nezkroutným sexuálním apetýtem, a tak co čert nechtěl, s těmi dvaceti čtyřmi nedočkavými pannami na dohled i na dočích se jeden z nich, který v pokusu vůbec být neměl, dostal do takové ráže, že přeskočil ohradu a ráno všech těch dvacet čtyři oveček mělo na zádech jeho razítko. Stoprocentní úspěšnost, konec pokusu.

Jehňata, často dvě, a někdy dokonce i tři, se rodí většinou v březnu a většinou venku. Jako naschvál, v březnu pravidelně napadne poslední sníh zimy. Slabá jehňata často uhynou. Silná přežijí, a ta nejlepší se stanou matkami a otci. Jejich tvrdost a odolnost se dědí z generace na generaci. Zbytek se vykrmí, na pastvině samozřejmě, a ve zhruba osmi měsících stáří většinu beránků a také ty jehničky, které si nenechají pro obnovu stáda, farmáři prodají na maso. To je maso jehněčí. Všechno maso starší se prodá jako skopové. Skopové Češi nemají moc v oblibě, ale mýlí se: maso z mladé matky-bahnice ihned po návratu z vřesem pokrytých hor je skutečná lahůdka. Chutná trošku jako divočinka a jako by tam byl cítit nádech sladové whisky. Bude to tím vřesem.

A jako úplná protiváha je tu tradiční ovesná kaše, *porridge*. Za zimního rána tu není nic lepšího než miska porridge. Kdy si jen z ova vařeného ve vodě (ne v mléce) a s troškou soli. Med? Probůh, ne! V horských rodinách se jedla vestoje kolem kotlíku s kaší, z dřevěných misek a lžícemi z kravských rohů. Ovesná kaše je pro vaše srdíčko tak dobrá, jako je většina toho všeho z lákavých obrázků v časopisech špatná.

Skotská Národní knihovna má ve svých sbírkách řadu kuchařských knih. V těch najdete nejen podrobné recepty ze starých dob, ale i krásné ilustrace, zcela jiné než ty v soudobých kuchařkách, ve kterých jsou sice fotografie v nádherných barvách, ale digitálně upravené a retušované. Kresby, které doprovázejí tradiční recepty, jsou nejen úžasně podrobné, ale i velmi instruktážní, a hlavně se dozvíte něco o kulinární tradici.

A pokud si budete chtít úplně opravit mínění o jehněčím, tady máte původní recept ze severu Skotska:

Jehněčí kýta s hořčicí

jehněčí kýta, zhruba 1750 g, s kostí
dva stroužky česneku
dvě lžičky zrněk černého pepře
jedna lžička soli
nasekané bylinky (tymián, majoránka a petrželka)
dvě lžičky ančovičkové pasty
tři lžíce olivového oleje
čtyři lžíce worcesterové omáčky
dosti hořčice v prášku
200 ml červeného vína
200 ml hovězího vývaru

Kýtu pěkně potřeme olivovým olejem, poprášíme moukou a umístíme v pekáči. V hmoždíři rozdrtíme česnek, zrna pepře, sůl a bylinky. Zalijeme worcesterovou omáčkou a přidáme olej a ančovičkovou pastu. V misce smícháme s takovým množstvím hořčičného prášku, aby vznikla řídkší pasta. Tou se kýta potře. Kolem kýty (ne přes) nalijeme víno a vývar a přikryjeme

lehce fólií. Marinujeme uložené v ledničce nejméně po osm hodin, aby maso natáhlo všechny vůně a chutě. Pečeme nepřikryté víkem, ale stále pod fólií, po jednu a půl až jednu a tři čtvrtě hodiny při 180 °C. Občas přelijeme šťávou. Na poslední půlhodinu fólii odkryjeme, aby kůrčička zahrnědla. Z kýty krájíme tenčí plátky a podáváme s brambory vařenými ve slupce (Charlotte nebo Rooster), dušenou mrkvičkou a mladým tuřínem na plátky nebo i s růžičkami květáku, lehce povařenými. Při krájení plátků masa, které jsou po krajích zarůžovělé od vínečka, koncové okrojky s kůrkou ponechejte stranou. Hostům naservírujte krásné zarůžovělé plátky a sobě ty nevhledné okrojky, které jste dali stranou. Budou-li vás litovat a nutit, abyste si vzali pořádný plátek, předstírejte skromnost. Ty okrojky totiž chutnají nebesky, jsou z toho všeho nejlepší. Takhle to tajně dělám já. Dobrou chuť.

Návštěvníků z mého oblíbeného kraje vína, jižní Moravy, bylo osm. Se mnou devět, a najali jsme si tedy minibus s řidičem. Kvůli bezpečné jízdě – konec konců jsme směřovali do palíren. Abstinenci do palíren nejezdí. Načasování jejich návštěvy nemohlo být lepší. Jednak přijeli v tu nejméně vhodnou sobotu celého roku: na národním ragbyovém stadionu v Edinburghu hrálo Skotsko s Anglií a v celém Edinburghu nebyl volný ani jeden hotelový pokoj, natož osm. A jednak, jelikož bylo teprve rané jaro, které si ve Skotsku můžete klidně splést s pozdní zimou, řada palíren brány návštěvníkům neotevřívá, nabírají sílu až na hlavní sezónu.

Turistická sezóna dosud nezačala. Říká se, že turistická sezóna v Edinburghu začne až ve chvíli, kdy první návštěvník ze Spojených Států pohlédne z hradeb edinburghského hradu směrem na sever, přes záliv na břehy hrabství Fife, a zeptá se: „A támhle,

to je Francie?“ Zeměpisné znalosti Američanů bych raději nechal bez poznámek: jeden z nich, bývalý agent ve službách CIA (sic!), kterého po výbuchu při maratonu v Bostonu zpovídali ve vysílání televizní stanice CNN, si spletl Česko s Čečenskem. Díky internetu se tuhle ostudu dozvěděl celý svět.

Toho jara však začátek sezóny ještě nenastal.

Takže, z důvodů nedostatku ubytování v Edinburghu a přebytku bran palíren poblíž Edinburghu zavřených nejen o víkend, ale i proto, že ten slavný ragbyový zápas vysílala televize, vydali jsme se na sever. Na sever vedou dvě cesty: jedna přes most Forth Road Bridge a druhá přes Stirling. Uvážili jsme hustou dopravu v okolí ragbyového stadionu a vydali se na Stirling. Panorama příměstského průmyslu a rafinérie ropy u Grangemouthu se záhy změnilo v zelené svahy kopců Ochills s lesíky borovic, břízek a modřínů. Silnice byla prázdná. Prázdná? Jak to? Ovšem. Národ seděl u televize a pozoroval ragby. Kromě toho plocha Skotska (30 420 čtverečních mil) není zase o tolik menší než výměra Anglie (50 351 čtverečních mil), ale hustota obydlení je šestkrát nižší. Navíc rozložení obyvatel ve Skotsku je podstatně nerovnoměrné. Z těch pěti milionů Skotů jen jedna šestina obývá severní oblasti, více než dvakrát tak rozlehlé než průmyslový a zalidněný jih. Takže silnice vypadají prázdnější. Ovcí a skotu na pastvinách je tam více než člověčenstva. Vesnice a farmy kolem silnice se objevovaly a zase mizely; až když jsme se blížili k jednomu z větších center, zahlédli jsme nějaké lidi. Táhli nebo před sebou tlačili vozíčky po nádherně ostříhaných trávnících a mávali holemi nahoru a dolů. Golfisté. Ignorovali ragby a věnovali se své vlastní vášni. Tři vášnivci z té kasty byli i v našem minibusu, a ne být vidin whisky, byli by vyskočili i za jízdy. Přiznávám se,

že jsme tam takoví byli čtyři mne v to počítaje, ale měl jsem na starosti celou partu.

Městečko Auchterarder se nedá považovat za střed vesmíru, i když tam někde vůkol v II. století přebýval první král skotský, Malcolm Canmore, jinak známý coby Shakespeareův Macbeth, a o pár set let předtím, vlastně a přesněji o jeden tisíc a devět set let dříve, počítaje ode dneška, tam Římané postavili jednu ze svých nejsevernějších pevnůstek. Ani městečko, ani pevnůstky nás nezajímaly. Zajímaly nás hotely, vidiny lůžek a vidiny restaurací. Ano, Cairn Lodge měla devět volných pokojů a, ano, kuchyně se na vás těší a, ano, máme tu hezký a plně zásobený bar. Zásoby baru se sice po naší návštěvě před večerí mírně ztenčily, ale i bez tohoto povzbuzení jejich jídelna, s jedním ze stolů prostřeným pro nás, vypadala velice elegantně. Cairn Lodge býval kdysi lovecký zámeček zámožného majitele z dob viktoriánské Británie. Stoly rozličných tvarů a velikostí, vycpávané židle, naškrobené a zářivě bílé ubrusy, porcelán obklopený nalesťnými příbory a křišťálové lustry dodávaly jídelně nádech určité elegance, a přestože u několika stolů již seděli jiní hosté, nádech té elegance zřejmě působil jako tlumítko hluku. Ne na dlouho. Přijeli jsme se veselit a saka se z našich ramen brzy přestěhovala na opěradla židlí. Smích je nejlepším lékem proti velevážené mlčenlivosti. Sousedům u vedlejších stolů to zřetelně ani moc nevadilo a na jídelnu jako by se snesla uvolněná atmosféra. I když atmosféru nemůžete ani ochutnat, ani se jí nasytit, má zřetelně kladný vliv na tok žaludečních šťáv.

Menu měli napsané v jasné a čitelné angličtině, nikoliv v hieroglyfické anglofranštině. Všechno, úplně všechno, typicky skotská kuchyně. Dubovým kouřem uzený losos jako chuťovka na začátek, jako první chod pak *haggis*, *neeps* a *tatties*,

doprovázeno obligátní sklenkou whisky ze sousední palírny Tullibardine, pak jako hlavní chod panenka z horského jelena na červeném zelí a se zapečeným bramborem, jako moučník *clootie dumpling*, sladký knedlíček v ubrousku s vanilkovou zmrzlinou, a na konec výběr skotských sýrů.

Víno ve Skotsku neroste, jsme příliš na sever od severní hranice vinorodé zeměpisné šířky, a protože chlapi z jižní Moravy by bez vínečka nepřezili, s uzeným lososem se nalévalo a pilo Chardonnay z Mâconu, s výtečnou jelení pečení a se sýrem se naléval Cabernet z Chile a moučník jsme spláchli sladovou whisky Tullibardine z palírny v podstatě za rohem. Vcelku bych řekl, večere nejen dobrá, ale i lepší než jiné večere zde i mimo Skotsko, to byla patrně proto, že nescházelo to, čemu říkají Francouzi *joie de manger*. Kombinace prostředí, výborného kuchaře, obsluhy z Kypru a z Francie a přítomnost a pozornost paní majitelky, včetně nevyčerpatelného zdroje Tullibardine přicházejícího nejen k našemu stolu, ale i ku stolu v rohu obsazenému partou japonských byznysmenů, určitě sehrály svoji roli. Japonci nás bez přestání pozorovali, a připadalo mi, že kopírují přísun „*Skos*“ z baru. Nakonec nás trumfli, protože se na jejich stole místo skleniček náhle objevila celá láhev. A zrovna v tu chvíli tři čtyři od našeho stolu začali pobrukovat moravskou písničku o vínečku bílém od mojí milé, a vínečku rudém od té druhé. Japonské tváře se rozzářily. *KARAOKE!* Po skotsku! A dali se sami do zpěvu. Místní lidé v restauraci se bavili. Odkud jste? My na to: z Moravy. A to je kde?

Ráno jsme se vydali hledat palírnu, která bude otevřená nejen v neděli, ale také mimo hlavní turistickou sezónu. A volba padla na Edradour. Tři pánové, kteří tam whisky pálí, jsou natolik pohostinní, že když jim zavoláte dostatečně

předem a domluvíte se, otevřou vám, i když je jinak zavřeno. Nejmenší ze všech, Edradour, mi připadl jako ten naprosto správný a patřičný úvod do studia palíren. V našem věku, studia postgraduálního.

Z magistrály uhnete na městečko Pitlochry, pokračujete po hlavní ulici až k hotelu Fishers, zahnete doprava, dáte se kolem supermarketu a jedete podle ukazatelů. Po točící se silnici projedete dvěma osadami, a tu v dolíku uvidíte skupinku na bílo natřených budov, které vypadají jako farma. Dojeli jste na místo určení. Otevřeno i v neděli a kdykoliv, na kdy se domluvíte. Tady se vyrábí ručně a *pod tradiční způsobou*.

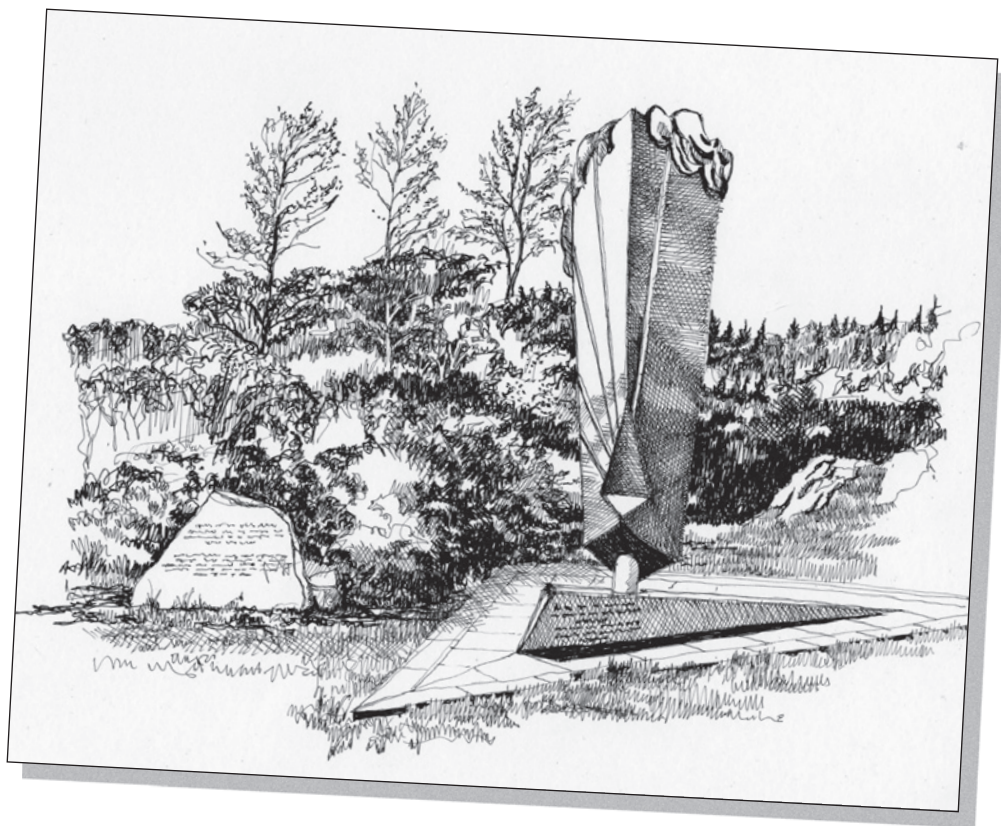
Jejich rmutovací kád' vezme jen tunu šrotu a pět týdenních plnění vynese pouhých 5500 litrů zápary. Záparu zde chladí tak, že ji proženou tím úplně posledním chladicím zařízením svého druhu, které dosud pracuje, jménem patentní Mortonův chladič. Je to něco, co byste nečekali a nikde jinde nevidíte. Série měděných plátů propojených měděnými trubičkami, které omývá studená voda. Vypadá to jako ilustrace z prvních vydání knih Julese Verna. Dvě kvasné kádě v Edradouru jsou původem z oregonské borovice a jejich destilační kotle vypustí pouhých dvanáct beček sladové whisky týdně. Výsledek je ovšem kolosální, čemuž nasvědčuje i to, že vznešené panstvo zasedající v horní komoře britského parlamentu, v tzv. Domě lordů, si nechává lahvovat svoji whisky *House of Lords* právě zde. Mně osobně moc chutnal jejich Edradour vyzrálý v sudech po Sauternes a lahvovaný při šestačtyřiceti procentech starý pouhých osm let. Běžný Edradour se láhvuje v deseti letech, ale v tomto případě pokus, co by se asi stalo s destilátem dozrávaným po kratší dobu, leč v nezvyklé bečce od sladkého francouzského vína, měl překvapivý výsledek. Smutné je, že právě tato sada ze září roku 2000 poskytla pouhých 1600 láhví. Dobrého pomálu.

A jestli Edradour je ta nejmenší palírna v celém Skotsku, naší příští zastávkou byl Glenturret, palírna nejstarší. Protiklad ve srovnání s Edradourem nemohl být větší. Mateřská základna whisky zvané The Famous Grouse (*Slavný bělokur*) předvádí návštěvníkům vysoce technické video představení, které nám poskytlo nesrovnatelnou atmosféru na pozadí zpráv, že Skotsko právě slavně zdemolovalo Anglii v ragby. Pohled na moderátora, postaršího gentlemana navlečeného do ragbyového trička a kiltu, nadšeně poskakujícího po videozáznamech promítaných na podlahu, se téměř vyrovnal opakované ochutnávce whisky, která sponzoruje skotský národní ragbyový tým.

A tu největší láhev whisky na světě, Famous Grouse v láhvi vyrobené v Česku, uvidíte jen zde.

Vcelku příjemné nedělní odpoledne!

4. Odznak

Z okna pokoje v prvním poschodí domu na rohu čtvercového náměstí uprostřed malého města v kopcích mezi Čechami a Moravou kluk snadno viděl na výkladní skříň obchodu na protější straně. Do malého města se kluk s matkou odstěhovali z velkého města záhy poté, co se jeho otec vydal se skupinou jiných mužů *na cesty*. Obraz té výkladní skříně se mu nikdy z paměti nevymazal. Může ho ve své mysli vybavit kdykoliv, i teď, v cílové rovince životního maratonu.

Ve výkladní skříni stály dvě figuríny, obě v mužských oblecích, jedna z nich v přepásaném nepromokavém plášti a s kloboukem na hlavě a druhá v dvouřadáku a s placatou čepicí. Jedna z nich se opírala o staré dámské kolo, druhá stála poblíž kola pánského. Obě měly k jedné z rukou provázek přivázanou odřenou aktovku. Sádrové ruce měly otráskané prsty s nehty nalakovanými na červeno. Klobouk byl zbrusu nový a figuríně na hlavě neseděl. Svezl se jí až k obočí, které se ve stylu třicátých let pěkně klenulo. Pak tam byl ještě plakát, který se velkými písmeny ptal „Viděli jste tyto muže?“ nebo něco v tom smyslu, a nabízel sumu peněz, která klukovi připadala tak astronomická, že si ji neuměl ani představit. Odměnu nabízeli za informaci, která by vedla „k zatčení vrahů říšského protektora, Obergruppenführera Reinharda Heydricha“.

Aby se mohli nalodit, museli přejít přes lávku, která vedla na palubu americké dobytčářské lodi, jež vyplouvala z la Rochelle směrem do Liverpoolu. Když se konečně ocitli na

palubě, pocítli, jako by se jim napjaté šíjové svaly začaly postupně uvolňovat. Při trošce štěstí to po tom náročném putování, které měli za sebou, nebude plavba příliš dlouhá. Nalodování na *Quai Duperré* se dalo rychle; a ve zmatku, který nastal, mnozí zanechali části zbylé výbavy na židlích a stolicích před kavárnami a nálevnami po celé délce nábřeží.

Jejich cesta začala během zmatených dní mezi jarem a podzimem roku 1939. Během všeobecné mobilizace pod hrozbou okupace nacistickým Německem, stát povolal záložníky do služby v armádě, která jediná byla odhodlána bránit malou zemi ve střední Evropě proti zradě politiků uzavřené v Mnichově. Politici uvěřili prázdným slibům a lžím nebo podlehli vlastním zájmům a rozhodli, že armáda bojovat nemá a má se vzdát.

Malé skupiny armádních důstojníků, profesionálů i záložníků, a poddůstojníků i prostých vojáků se rozhodly opustit okupovaný stát a spojit se s těmi, kdo byli i nadále ochotni bojovat proti Hitlerově agresi. Otevřených cest z okupovaného území bylo málo: jedna vedla vzduchem přímo na západ a zbytek po souši na východ a na jih. Na východ do Polska nebo Sovětského svazu a na jih přes Slovensko do Maďarska a pak do dosud svobodné Jugoslávie, do jaderských přístavů, ze kterých přece určitě vede cesta do Francie. Francie měla velkou armádu a samozřejmě byla schopna se proti útoku bránit. Ve Francii se přidáme k jejich armádě, společně Hitlera porazíme a do Vánoc jsme doma. Cobydup.

Plán byl jednoduchý. Provést ho se ukázalo složitější. Jen hrstce důstojníků, většinou profesionálních letců, se podařilo uletět. Těm, kteří se rozhodli pro cestu na jih, nastaly obtíže takřka okamžitě. Ve fašistům nakloněném a od republiky odtrženém Slovensku je policie ihned zavřela, i když, po několika dnech a za všeobecného zmatku, je nechali odejít přes hranice do

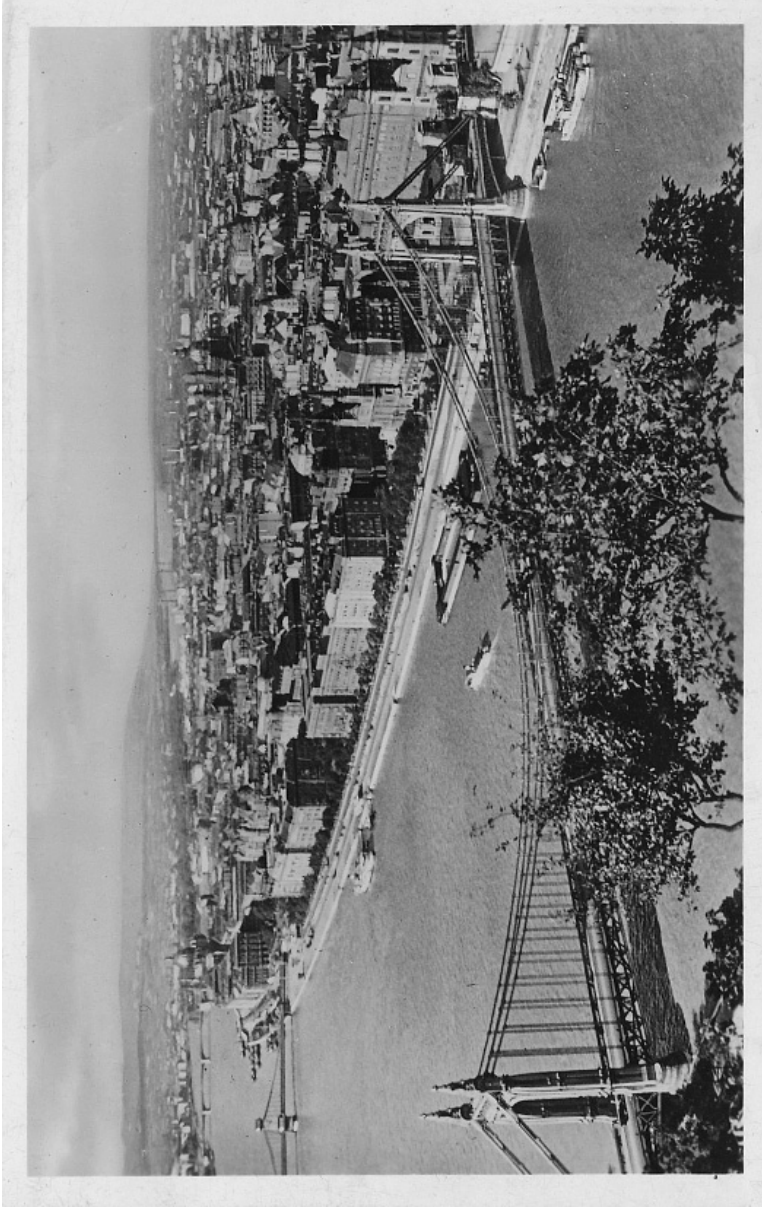
Maďarska. A tam se historie opakovala. Maďarsko fandilo Hitlerovi, a naše muže zavřeli v Budapešti až do 29. listopadu 1939, což je datum na první pohlednici, kterou klukovi z cesty poslal jeho táta: PĚKNÝ POZDRAV A VZPOMÍNKU I BABIČCE OD TÁTY! Kluk byl u babičky, ve Slovinsku, a pošta ze zahraničí tam docházela.

Maďaři si nebyli zcela jisti, co si s našimi muži počít, a tak se rozhodli je vykázat. Ale kam? Slovensko je zpět nechtělo, a tak jediná volba padla na dalšího souseda, tehdejší Jugoslávii. Muži se ocitli na Jugoslávské hranici, hranici stále ještě svobodného státu. Dostali se až na dosud aktivní konzulát bývalého Československa v Bělehradě, kde našli důstojníka francouzské armády, který je zapsal do Cizinecké legie. Cestě ven po Jaderském moři však již bránily patrolující válečné lodě fašistické Itálie, a jediná cesta dále vedla po souši.

Roztroušená armáda malých skupinek Čechů si to namířila přes Řecko do Turecka a z Turecka do Libanonu, který tehdy stále ještě spadal pod Francii. V půli prosince dorazili do Thessaloniki čili Soluně. Na pohlednici odtud, datované 14. prosince, stojí: STÁLE VZPOMÍNÁ A MNOHOKRÁT ZDRAVÍ TEBE I BABIČKU TVŮJ TATA

Další pohlednice přišla z Istanbulu s razítkem dne 20. 12. 1939 a stojí na ní: MILÝ SYNKU, POSÍLÁM TI ZAS SRDEČNÝ POZDRAV A TENTOKRÁT VŠEM TAKÉ PŘÁNÍ POKOJNÝCH VÁNOC. JSME TENTOKRÁT POPRVE NA VÁNOCE DALEKO OD SEBE, ALE O PŘÍŠTÍCH VÁNOCÍCH SEJDEME SE, DOUFEJME, ZASE DOMA. TVŮJ TATA

V Istanbulu se mužům podařilo nalodit se na trajekt do Bejrútu, kamžto dorazili na Štědrý večer 1939. Na pohlednici z Bejrútu stojí: POSÍLÁM TI KRÁSNÝ POZDRAV Z MĚSTA POD JIŽNÍM NEBEM. ZATÍMCO U VÁS MRZNE A SNAD I SNĚŽÍ, ZDE JE SLUNCE, JARNÍ VZDUCH, A KOUPEME SE V MOŘI. CO NEJDŘÍVE TI NAPÍŠU ZAS. TVŮJ TATA

Protektorat
Böhmen-Mähren.

Frau

Brünn,

29. XI. 39.

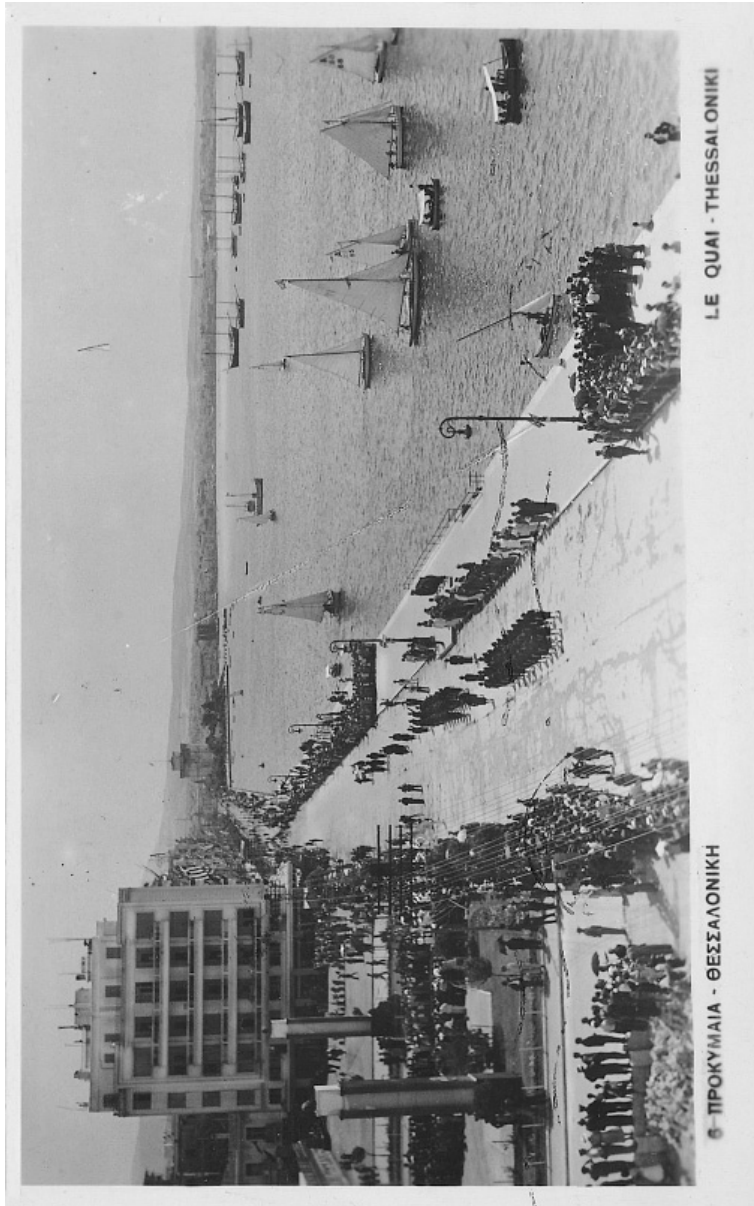
Liebe

ich grüße dich herzlich
und teile dir mit, dass ich
in den nächsten Tagen
heiraten werde.

Deine

370. sz.

LE QUAI - THESSALONIKI

6 ΠΡΟΚΥΜΑΙΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

MONSIEUR

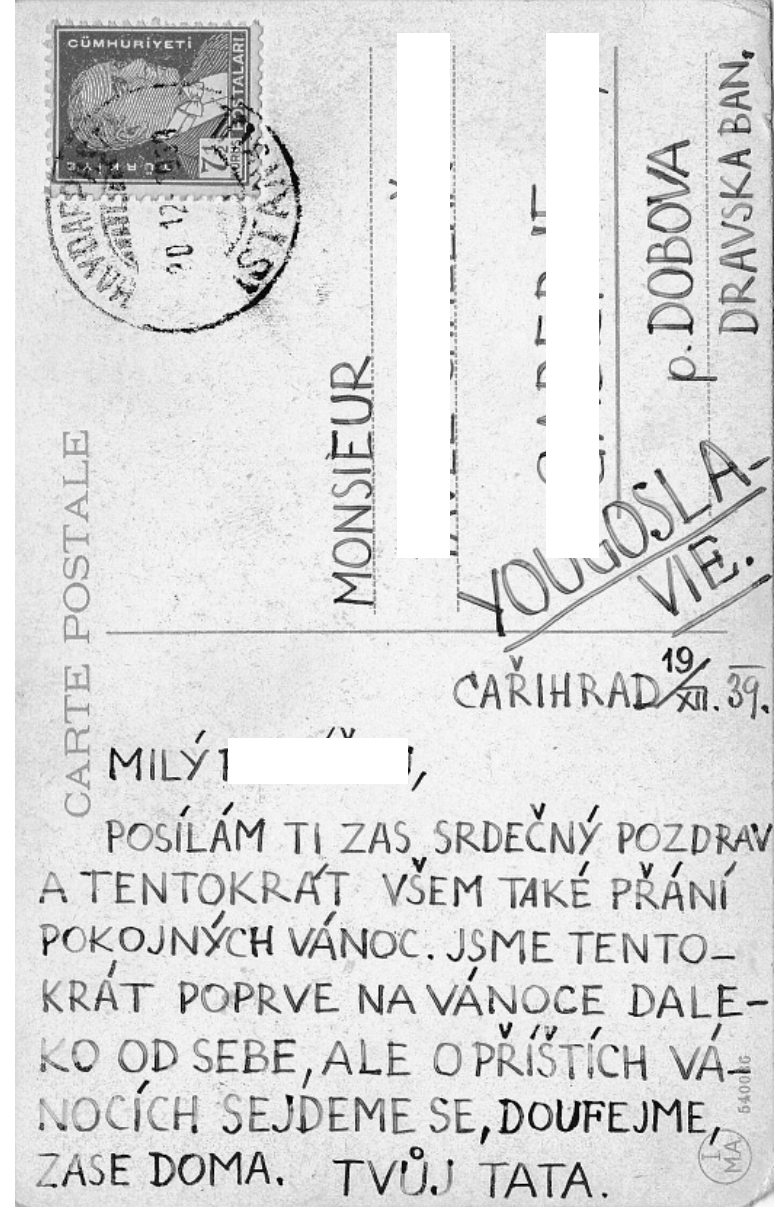
YUGOSLAVIE.

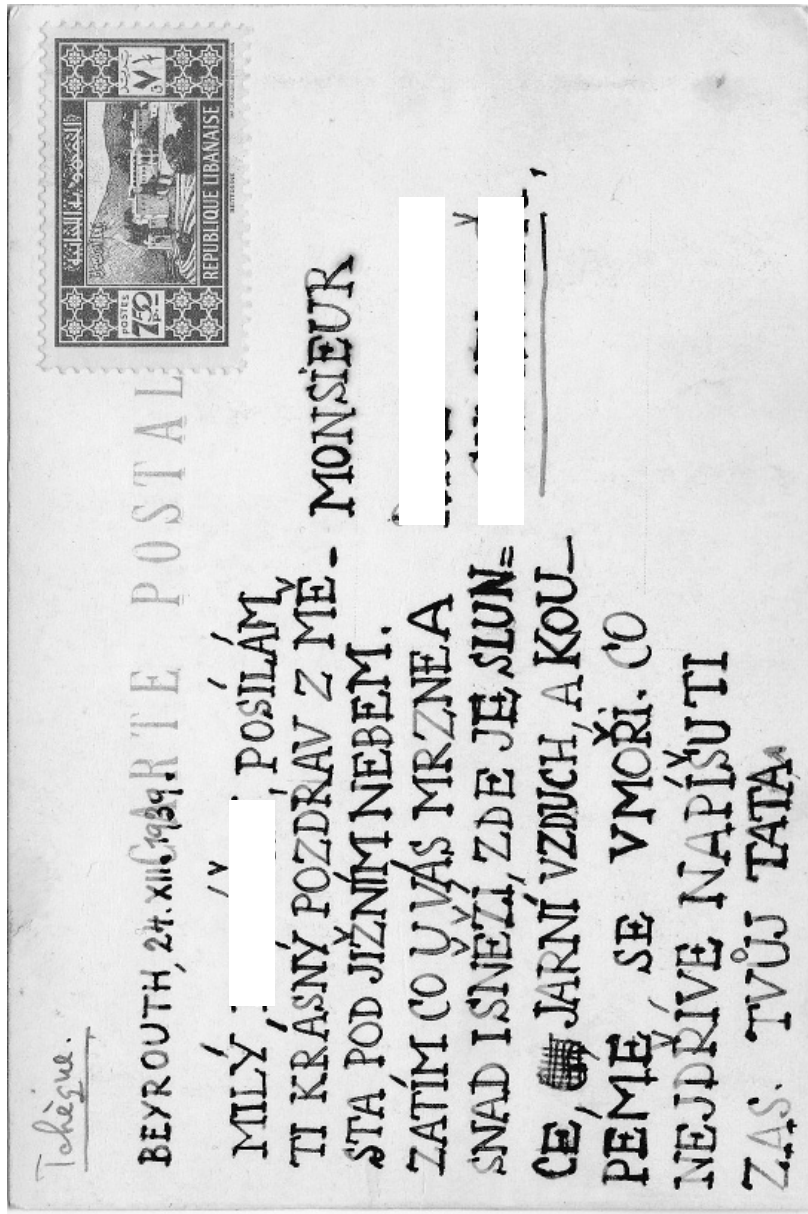
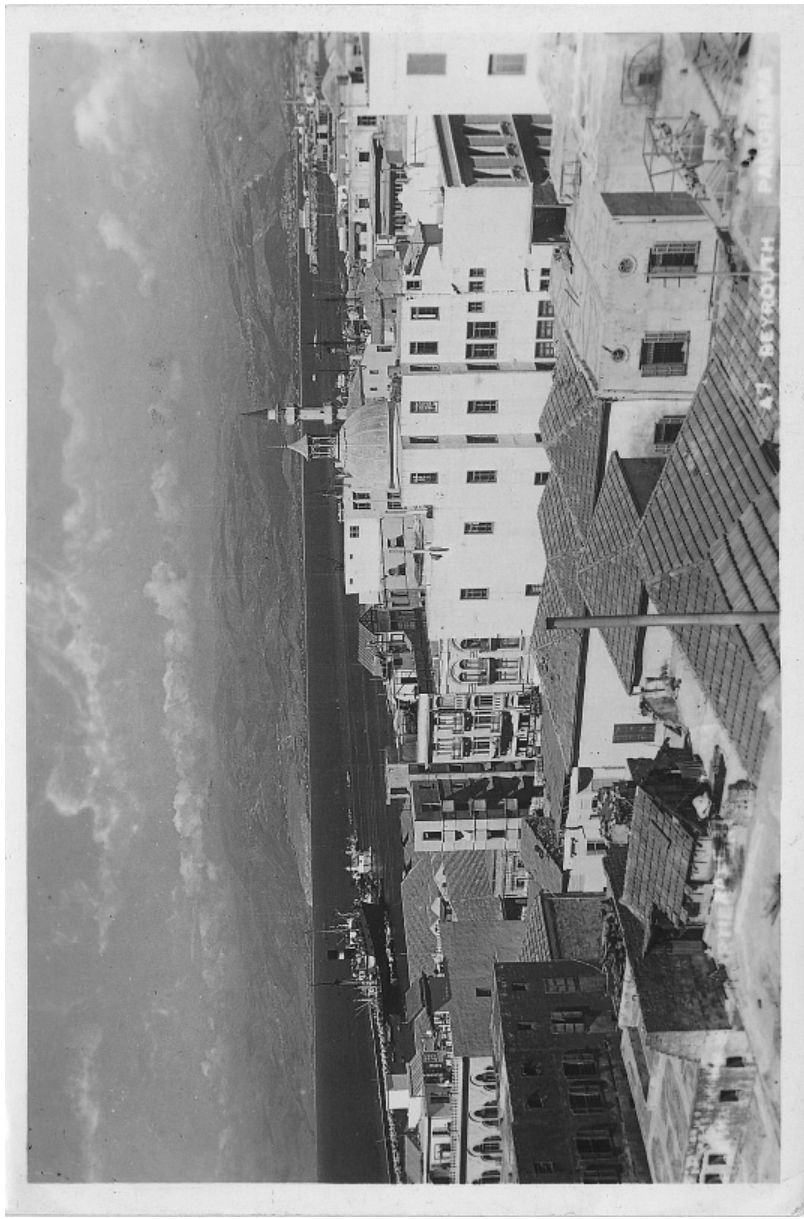
STÁLE VZPOMÍNÁ A MNOHOKRÁT ZDRAVÍ TEBE I BABIČKU TVŮJ TATA.

Editions "Photo Lykides,, Salonique
Reproduction interdite

ISTANBUL. Suleymanye Camisi - Mosquée de Souleymanîé

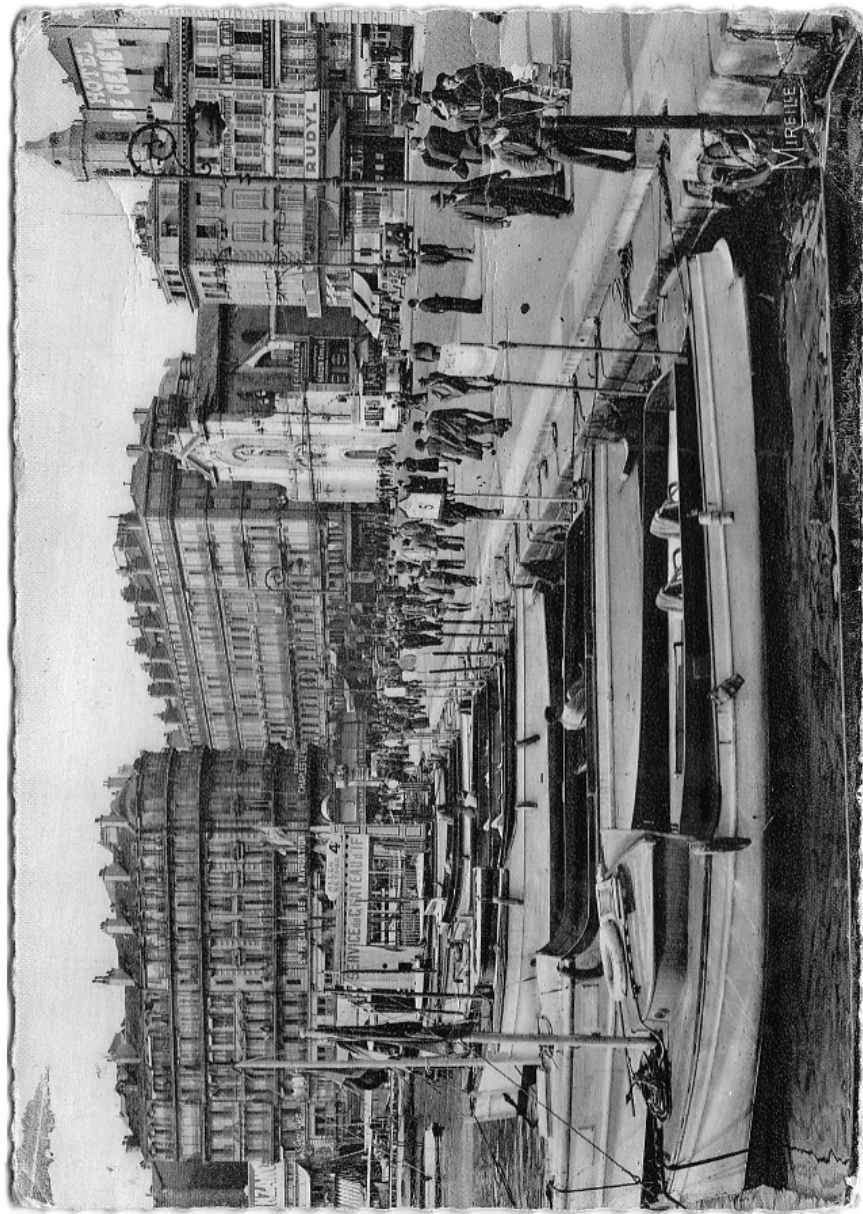
Tchèque.

BEYROUTH, 24. XII. 1939. R T E P O S T A L E

MILÝ: [REDACTED], POSILÁM
TI KRÁSŇÝ POZDRAV Z MĚ-
STA POD JIŽNÍMÍ NEBEM.
ZATÍM CO Ů VÁS MRZNE A
SNAD I SNĚŽÍ, ZDE JE SLUN-
CE, [REDACTED] JARNÍ VZDUCH, A KOU-

PEMĚ, SE VMORÍ. CO
NEJDRÍVE NAPÍŠU TI
ZAS. TVŮJ TATA

MONSIEUR
[REDACTED]

36/466. - MARSEILLE.
Le Quai des Belges.
Belgian warf.

BEAUCOUP DE SOUVENIRS!

TON PÈRE,

Editeurs « Mireille »
Eug. Gandini
26, rue Longue-des-Capucins

Marseille iv. 5. 1940.

D'ARMEMENT

Monsieur

[Redacted address lines]

M. Jovova, Travska ban,
YUGOSLAVIE.

Z Bejrútu vyplouvala řada francouzských lodí do různých středoziemních a jiných přístavů, dokonce i do Maroka, tehdy pod francouzskou vládou, a všichni, kdo vlastnili francouzské branecké průkazy, se na ty lodě nalodili.

Další pohlednice, poslední, přetištěná razítkem DÉPOT DES ISOLÉS MÉTROPOLITAN MARSEILLES, ze dne 14. ledna 1940 nese jen kraťoučkou zprávu: BEAUCOUP DES SOUVENIRS! TON PÈRE

Francouzské úřady, byrokratické, a pokud se jedná o cizince nesmírně podezřívavé, bez ohledu na branecké pasy Cizinecké legie Čechy napřed zavřely a až po několika dnech je odeslaly na výcvik do armádních táborů.

Po absolvování urychleného základního výcviku je přidělili k rozličným jednotkám a ty, které jsme již spatřili, jak se po několika dalších týdnech nalodují v La Rochelle, poslali k *Régiment des Sapeurs* na Cap d'Agde. Tam dostali „nové“ vybavení“. Ti, kteří již měli na sobě elegantní a pohodlné uniformy Cizinecké legie, je museli vrátit, a všichni vyfasovali standartní výbavu francouzské armády. Potíž byla v tom, že situace ve Francii na jaře roku 1940 byla chaotická. Stát vedla nevýrazná a neprůbojná vláda a panoval všeobecný zmatek. To se odrazilo i na výbavě pro armádu. Nebyl dostatek obuvi, zbraně nutně potřebovaly údržbu, náboje nebyly, a pokud šlo o uniformy, velikosti byly stejně zmatené jako všechno ostatní.

Rozhrkaný *Régiment*, bez výcviku a nedostatečně vybavený, poslali na frontu v květnu 1940. Tam, uprostřed rozpadající se francouzské armády, na těch nákladních autech, která dosud měla zásobu pohonných hmot, jen ustupovali. Bojovalo se jen tu a tam, taktika francouzské armády byla stejně chaotická jako vše ostatní a přes statečný odpor řadových vojáků se nedala porovnat s organizovaným manévrováním a rychlostí

německé armády pod velením von Runstedta. Německé motocykly s přívěsnými vozíky s kulometem, kterému náboje nechyběly, byly vidět, jak projíždějí ustupujícími francouzskými jednotkami, a v dále bylo slyšet von Kleistovy tanky. Na ty nestřílel nikdo. Nebylo čím. Hlavní jádro francouzské armády, jižně od Dunkirku, Němci odřízli od První armády na severu a tváří v tvář mimořádně rychlému postupu německé armády západním směrem se jádro dalo na ústup na jih.

Nákladní auto s naší skupinou řídil Francouz, který pocházel z Poitou a jako místní se tam vyznal. Loiru přejel v Langeais, dal se směrem na Ste-Maure-de-Touraine, objel monumentální zácpu u Poitiers a vydal se po bočních silnicích přes Partenay a Coulounges směrem na La Rochelle. V posledních dnech května tam našli americkou nákladní loď, zakotvenou u Quai Duperré.

Loď vyplula toho večera. Proplula mezi dvěma historickými strážnými věžemi na konci starého přístavu, pak kolem starého majáku *La tour de la lanterne* a pomalu ven do zátoky. Konečně minuli Ile d'Oléron a Ile de Ré směrem k otevřenému moři. Plavba, která je čekala, nebyla tak krátká, jak doufali, ale na štěstí pro obyvatele suchozemského státu bez jakékoliv zkušenosti s mořeplavbou, Biskajský záliv se k nim zachoval přátelsky. Po dvou chladných nocích spatřili v dále známky pobřeží jak na levoboku, tak i vpravo. Irsko a Anglie. Stále dosti daleko, ale muži pocítili nadšení. Konečně se blížili do relativního bezpečí, bez německých motocyklů a tanků na dosah, a konečně se jim snad dostane příležitosti boje, kvůli kterému odešli z domova. Vzalo jim to ještě jednu noc, třetí, než jejich loď vplula do Liverpoolského přístavu.

Tam se dozvěděli, že nejsou jediní, kterým se poštěstilo uprchnout z Francie a vyhnout se kapitulaci a uvěznění. Bylo jich mnoho, včetně Československé brigády ve francouzské

armádě, které se podařilo uniknout po silnicích ucpaných uprchlíky a jednotkami rozpadající se francouzské armády na jih až do Sète, Marseilles a dalších středomořských přístavů a odtud se přeplavit do Británie. Mnoho s nich tam dojelo organizovaně, jiným se to podařilo jen s notnou dávkou štěstí.

V Liverpoolu na ně čekaly dvě fronty, které se pomalu pohybovaly vpřed. Nikdo jim toho moc neříkal, ale muži ochotně naslouchali šeptandě, že na konci jsou polní kuchyně a teplé jídlo. Takže se postavili do fronty náhodou tak, jak se to komu hodilo. Na konci je čekaly talíře s jídlem a zapsali si je britští vojáci. Někteří v zeleném, jiní v modrém.

Koncem října roku 1940 se Československá brigáda přestěhovala ze stanového tábora v Cholmondeley Park do zděných kasáren v Leamington Spa. Tam brigádu vybavili a přeorganizovali podle britského vzoru a začali s výcvikem. Většina mužstva, dobrovolníci bez řádného výcviku, byla předchozími zkušenostmi z Francie naprosto zklamána a jen postupně se zbavovali znechucení z toho, že je velení nechalo na pospas. Spjovaly je však hořká nenávisť vůči německým okupantům a touha vrátit se domů, do svobodného Československa, a to co nejdříve. Všichni slyšeli o tom, že doma se proti okupantům šíří odboj, a přáli si dát se znovu do boje proti nepříteli, před kterým museli uprchnout.

Přání zapojit se do přímého boje zůstávalo dlouho jen přáním. V té době byla Británie jediným státem v aktivním válečném konfliktu s nacistickým Německem, kromě Kanady neměla spojence a po chaotické, byť i nakonec do jisté míry dramaticky úspěšné evakuaci britského expedičního sboru od Dunkirku se chystala k obraně proti možné invazi.

Na jaře roku 1941 plukovník Moravec, šéf armádní rozvědky Československé exilové vlády, měl jiné záměry. To, co si

plukovník přál, bylo mít svůj vlastní, vojenský a vycvičený personál na území okupovaném nepřítelem, aby mohl být ve spojení s domácím odbojem prostřednictvím cvičených radistů. To mimořádně ladilo se záměrem Winstona Churchilla podpořit odbojová hnutí na okupovaných územích, tehdy vlastně jediného spojence, na kterého se Británie mohla obrátit. Za tímto účelem britská vláda založila výbor pro zvláštní úkoly, Special Operations Executive (SOE).

Jednoho dne na jaře roku 1941 přijel do Leamington Spa jeden z Moravcových styčných důstojníků s úkolem vybrat muže vhodného pro výcvik v malých speciálních jednotkách. Všichni, důstojníci, poddůstojníci, i řadoví vojáci měli projít intenzivním výcvikem pro zvláštní agenty, který je měl naučit plnit zadané úkoly buď sami, nebo ve spojení s místním odbojem. Intenzivní výcvik byl naprosto nutný i proto, že jeden z prvních pokusů o vyslání nevycvičeného agenta do okupovaného území skončil fiaskem, protože v době, kdy nebyly ani palubní radary, ani navigace, ani radiové spojení, spojenecké letadlo agenta i jeho výbavu vysadilo do Rakouska místo do Čech. Plukovník potřeboval na místě více skupin, které by mu pomohly organizovat místní odboj, zejména poté, co Němci během přípravy napadení Sovětského svazu v roce 1941 v podstatě zlikvidovali nejen většinu podzemní sítě organizované z Moskvy, ale i té, kterou si zorganizoval on. Bez očí, uší a rádií na okupovaném území nemohla britská výzvědná služba dělat nic.

Kromě Československé brigády, jejíž čas měl nastat později, česká výzvědná služba poskytovala nezbytné informace pro úspěšné vedení války nejen tím, že organizovala ozbrojený odboj, ale taky že organizovala sabotážní činnost. Koneckonců Československo mělo před válkou moderní a výkonný zbrojařský průmysl a arsenál vyráběný v Československu měl pro Hitlerovu armádu podstatný význam. Pokud by partyzáni byli schopni nejen narušovat provoz v továrnách a na železnicích, ale i navádět britské královské letectvo na cíle jako zbrojní průmysl, škody napáchané na německé výzbroji by mohly mít rozhodující vliv.

Nábor v Leamington Spa probíhal úspěšně, a stále více a více mužů procházelo vybraným výcvikem.

Silnici ze skotského města Fort Wiliam do rybářského přístavu Mallaig se také říká Cesta na ostrovy. Vzdálené a dodnes často těžko přístupné poloostrovy mezi Mallaigem na severu a Lochaline na jihu si vybral již Dobrý princ Charlie jako nejpravděpodobnější oblast, kde získat podporu pro své Jakobitské povstání v roce 1745. Fakta a legendy, které se váží k neúspěšnému pokusu katolických Stuartovců získat zpět trůn, který ztratili po nástupu protestantské dynastie Hanoverské, a o tom, že i on sám se po drtivé porážce skotských klanů v bitvě u Cullodenu v oblasti skrýval, jsou smutným svědectvím ztrát na lidských životech, které klany v bitvě utrpěly. Ale i poté oblast vždycky poskytovala ty nejtvrďší vojáky britské armády. Příroda tam se s lidmi nikdy nemazlila a žold v armádě byl často jediným příjmem chudých horalů.

S výjimkou pobřežních cest tam dodnes nejsou silnice, které by protínaly poloostrovy Knoydart, Morar, Ardnish a Ardnamurchan a vedly k nesčetným písčítým plážím, zátokám, průrvám, přístavům a útesům, ze kterých se otevírají úchvatné pohledy na ostrovy Canna, Muck, Rhum, Eigg a Skye, na nesčetné ostrůvky, a dokonce za jasných dnů i na vzdálené ostrovy Coll a Tiree. V Mallaigu se kopce náhle vytrácejí do moře a kolem přístavu a konečné zastávky železnice se choulí městečko. Dnes z Mallaigu vyplouvají nejen trajekty na ostrovy, ale i velká rybářská flotila a loď obsluhující velké a početné lososové farmy v zálivech.

Úzké a často velmi náročné stezky vedou buď z Mallaigu přes Courtechan a Mallaivaig, nebo ze zátoky Glasnacadoch kolem vodopádů severně od Loch an Nostarie, až na vrcholky Sgurr Eireagairidh a Càrn A'Ghobhair, odkud se otevírají

nádherné výhledy přes Loch Nevis na kopce poloostrova Knoydart, na západ na hřebeny Cuillin na ostrově Skye a jižně přes Loch Morar na poloostrov Ardnamurchan. Večer jsou vidět neuvěřitelné západy slunce, typické pro západní atlantské pobřeží, kdy se slunce potápí za ostrovy Rhum a Skye a zapálí oblohu paletou barev od oslnivě bílé a žluté až po růžovou, oranžovou, rudou a fialovou.

Kousek na jih od Mallaigu najdete zátoku Morar, kterou s nejhlubším evropským jezerem Loch Morar spojuje nejkratší řeka v Evropě, Morar, na které jsou peřeje Morar Falls, dnes zkrocené malou vodní elektrárnou.

Kolem severního břehu jezera Morar, které doopravdy skrývá příšerku jménem Morag (skutečnou, ne jako ta, kterou si vymysleli na Loch Ness), vede krátká silnička, která se záhy zúží v pěšinu kolem mol a skluzů pro čluny, jimiž se přeplavíte buď na malá přístaviště podél břehu jižního, nebo na ostrůvky, které jako by pluly na hladině a nesly na sobě náklad vzrovných borovic a vřesu. Silnička i cesta vedou pod svahy porostlými vřesem a rododendrony, kolem nichž zurčí dolů potůčky a vodopády všech možných velikostí. Na jaře, když rododendrony rozkvetou, se svahy zahálí do fialového oparu, a později, v srpnu, do silné vůně rozkvetlého vřesu. Jižní břeh je strmější a daleko nepřístupnější, snad vyjma pěšiny, která sleduje říčku Meoble vzhůru, až k údolíčku s ohradami pro ovce.

Kolem ústí řeky Morar se prostírají pláže z oslnivě bílého, křemičitého písku, který plážím zapůjčil jméno Stříbrné písky Moraru. Duny za plážemi pomalu splývají s černými útesy sopečné vyvěřeliny a nad útesy, podél železnice, po níž putuje vláček, který táhne lokomotiva dnes zvaná Harry Potter, se tulí vesnice Morar.

O něco dále směrem na jih se táhnou duny a pláže Back of Keppoch, pokryté miliardami úlomků škeblí, které končí

u výběžku do zátoky zvané Loch nan Ceall, na niž pohlíží vesnice Arisaig. Z Arisaigu vyplouvá v létě malý trajekt vyústěním zvaným South Channel na obydlené ostrovy Canna, Eigg, Muck a Rhum, cestou kolem nespočetných malých ostrůvků obydlených jen tuleni. Za výběžkem zvaným Rhu, na který dnes vede asfaltová silnička, se skrýval původní hlavní rybářský přístav oblasti, který však začal být pro moderní rybářské lodi příliš mělký, a hlavní úlohu převzal Mallaig. Za přístavem se otevírá výhled na otevřené moře směrem k ostrovům Coll a Tiree, kde je často vidět velryby, delfíny a bezpečného, plankton požírajícího žraloka velikého.

Nejnižší poloostrov, který celou oblast uzavírá, je skalnatý Ardnish. Ardnish od sebe odděluje dva mořské zálivy plné malých ostrůvků, Loch nan Uamh a Loch Ailort. Právě tam se v roce 1745 vylodil Dobrý princ Charlie, zorganizoval skotské klany a vydal se se svým vojskem do Anglie. O rok později, poražen, právě odtud uprchl zpět do Francie.

A v té stejné oblasti žil na zámku Lochailort Lord Lovat, vysoký důstojník britské armády, který na základě zkušeností z Boerské války v Jižní Africe, kde se britská armáda musela potýkat s boerskými záškodníky, kteří si říkali Commandos, se rozhodl, že i britská armáda potřebuje podobné speciální vojenské jednotky, a založil jednotku zvanou Lovat Scouts, do které přijímal jen skotské horaly, zkušené hajné, myslivce a stopaře, kteří podstoupili vojenský výcvik na rodinných sídlech Lochailort a Achnacarry. Zvláštní jednotka se osvědčila i za první světové války a za druhé světové války poskytla pomoc s výcvikem i organizaci Special Operations Executive (SOE).

Byla to zvláštní shoda, že muži z Československa, Norska, Polska a jiných okupovaných evropských zemí, kteří hodlali bojovat za osvobození svých otčin, přijížděli téměř o dvě

století později do stejné oblasti, kde Dobrý princ Charlie organizoval osvobození své otčiny od těch, které skotské klany považovaly za okupanty.

V létě roku 1941 začaly přijíždět malé skupiny vybraných dobrovolníků do speciálních výcvikových středisek SOE, umístěných ve výcvikovém prostoru prostírajícím se na území čtyř set čtyřiceti čtverečních mil severně od Fort William.

Přijížděli z posádek v Anglii rychlíkem do Glasgowu, kde přisedali na vlak do Fort William a tam na lokálku směrem na Mallaig. Na stanici Morar je vyzvedlo nákladní auto a odvezlo je na jednu ze *speciálních škol*, umístěných na statcích nebo panských domech Arisaig House, Camusdarrach, Garramor House, Meoble Lodge, Rhubana Lodge, Swordland a Traigh House, roztroušených kolem břehu mezi Arisaigem a Mallaigem, a též do Glaschollie a Inverie House na poloostrovu Knoydart. Strmé stráně a horská údolí jim měly poskytnout prostředí pro zocelení zdraví a kondice.

Navíc měli k službám několik lodí a lodiček, včetně personálu poskytnutého námořnictvem. Když byl na pořadu dne mimořádně náročný výcvik, jeden z námořníků, v dobách míru rybář jménem Freddie Salmon, je odvezl z přístaviště Tarbet na jižním břehu zálivu Loch Nevis přes zálivy Sound of Sleat a Loch Hourn na šedivé a opuštěné břehy poloostrova Knoydart. Odtud, bez kompasu a buzoly, měli za úkol dostat se zpět na jižní břeh a pak domů. Jelikož až dodnes vede přes Knoydart jediná cesta, z Inverie do Aior, přechod přes Knoydart vezme celý den neobydleným a drsným terénem. Pěšina ze zátoky Barrisdale Bay vedla muže přes jeden ze skotských vrcholů (zvaných souhrnně Munro) jménem Ladhar Bheinn, uprostřed nehostinné divočiny protkané srázy a údolím. Během sestupu na jih museli přebrodit prudkou říčku Gusseran k jezírku Lochan Dubh-Lochain a pokračovat

podél jiné říčky Allt a’Mhuillin přes zalesněné svahy až do Inverie. Počasí na Knoydartu se mění tak rychle, že dodnes tuto cestu nemá nikdo podstoupit sám, ani zkušený horský turista, a terén byl tudíž pro náročný paravojský výcvik přímo jak na objednávku.

Československé oddělení *Speciálních škol* umístili napřed na statcích Garramor a Camusdarrach, pod vedením majora Younga. Později, po přestěhování do panského domu Traigh Hous, velení převzal kapitán, později major Millar. Camusdarrach, kde bylo sedm ložnic, je menší než Traigh House, ale stojí osamoceně u jedné z nejkrásnějších pláží celého Skotska a pro muže ze střední Evropy pobyt v domě na pobřeží musel být opravdovým zážitkem. K jejich zármutku, na pláž jim moc času nezbývalo.

Výcvik pokračoval téměř nepřetržitě a střídala se tam celá řada instruktorů, včetně „božských dvojčat“, jak jim říkali: kapitánů Sykese a Fairbairna, obou původně od policie v Šanghaji, odborníků na kontaktní neozbrojený boj, použití dýk a střelby z ručních zbraní.

Tělesnou zdatnost si zlepšovali výcvikem venku, za každého počasí, čím horšího, tím lépe, včetně horských túr, lezení po skálách, překážkových drah a skoků z padákové věže.

Pak tu byl výcvik v použití trhavin, průzkumu, záškodnictví, rychlostřelbě, morseovce, signalizaci, použití vysílaček, pouličního boje a organizace.

Výcvik pokračoval až do května 1943, kdy Československou nezávislou brigádu přeorganizovali na obrněnou brigádu a přestěhovali z Leamington Spa do Yeovilu.

Po skončení výcviku v Moraru posílali muže na paradestantní výcvik do Manchesteru, na letiště Ringway, a poté na dokončovací výcvik do střediska Bellasis na jihu Anglie.

Do okupovaného Československa vyslali z Británie a odjinud celkem osmačtyřicet výsadků, většinou padákem, ale i po souši, některé jen s výbavou a jiné o jednom, dvou, třech, čtyřech i pěti mužích. Mezi šestnáctým dubnem tisíc devět set čtyřicet jedna a čtyřicetým říjnem následujícího roku seskočilo do okupovaného území patnáct výsadků se jmény Anthropoid, Antimony, Benjamin, Bioscope, Bivouac, Chrome, Intransitive, Out Distance, Percentage, Shale, Silver A, Silver B, Steel A, Tin a Zinc.

Z řečených dostali Anthropoid, Out Distance a Silver A za úkol jednu z nejdůležitějších akcí tohoto úseku druhé světové války, odstranit *řezníka Čechů*, Hitlerova Reichsprotektora Reinharda Heydricha, v Praze v květnu 1942.

Dva stateční ze skupiny Anthropoid, rotný Jan Kubiš a četař Josef Gabčík, se úkolu zhostili tak, jak dostali za úkol. To, co následovalo, patří k nejtragičtějším moderním dějinám Československa. I to nejmenší podezření mělo za následek uvěznění a smrt. Dvě vesnice plné lidí, Lidice a Ležáky, nacisté vyvraždili a zničili, třicet tisíc adres prohledali a tisíce lidí zatkli.

V malém městě v kopcích mezi Čechami a Moravou se nikdy nic neutajilo, tajemství byla veřejná. Kdekdo věděl, že klukův táta je v zahraniční armádě. Uprostřed léta pro klukovu mámu přišli čtyři muži, dva v civilu a dva v uniformě, a odvezli ji z obchodu, kde pracovala, autem pryč. O něco později, během školních prázdnin, kluk, modrooký blondák, dostal německý Heimatschein, protektorátní vyztužený kufřík z tvrzeného papíru na pár svršků, a odvezli ho do Německa, k bezdětným starším lidem v městě Kassel.

O operaci *Anthropoid*, o akci *Telemark* a jiných vyšly knihy a filmy. Tyhle řádky však nejsou ani o těch odvážných akcích, ani o klukovi, ale o několika stech Čechů a Slováků, kteří našli dočasný domov poblíž Moraru.

Muži z jedné z těch skupin si velice oblíbili svého instruktora, Angličana s holandským jménem Ernest Van Maurik, a věnovali mu jako suvenýr anglický překlad Čapkových Anglických listů s věnováním, které všichni podepsali. Nevím, jestli to byla náhoda, nebo inteligentní záměr dárců, ale Karel Čapek v knize popisuje i svoji návštěvu Skotska a cestu z ostrova Skye do Mallaigu a dále směrem na Fort William. Čapek tedy musel jet přes Arisaig, jiná cesta tudy nevede. Ti, kdo věnování v knize podepsali byli, v pořadí podpisů, Drbohlav (brigáda), Kubiš (Anthropoid), Rozprým (RAF), Mikš (Zinc), Svoboda (Wolfram), Čoupek (Bivouac), Pospíšil (Bivouac), Hrubý (Bioscope), Grabovský (Intransitive), Tesař (RAF), Bublík (Bioscope), Kolařík (Out Distance), Trpík (Glucinium), Zálešák (brigáda), Škácha (Silver B), Dvořák (Steel A), Turšner (Iron), Zemek (Silver B), Kouba (Bioscope) a Sedlák (brigáda). Z těchto dvaceti mužů dvanáct položilo životy za svobodu druhých krátce poté, co je vysadili padákem do okupované vlasti. Jen jejich podpisy zůstaly hmatatelným svědectvím družných chvil, které ztrávili ve Skotském Arisaigu.

Jak je ten svět malý: Škácha (Silver B) pocházel ze stejného městečka, kde bydlel kluk s jeho mámou.

Výcvik též probíhal na železniční stanici v Mallaigu, kde se vojáci učili „sabotážovat“ lokomotivy. Muži, mladí a nabití energií, koukali po dívkách z okolních vesnic, které do Mallaigu dojížděly vlakem za prací v tamních rybárnách. Jednoho dne devatenáctiletá Barbara, která se v místní tančírně seznámila s jedním z britských vojáků z doprovodu, byla zvědavá, kdo jsou ti cizinci, a chtěla s nimi navázat rozhovor. Britští vojáci směli v sobotu na vycházku, ale Češi a Slováci z výcvikových středisek to měli zakázáno. Navíc, jejich angličtina nebyla

na úrovni plynulé konverzace, a rozumět místnímu přízvuku bylo již úplně nad jejich síly. Takže, aby skryl, že se stydí, jeden z našich dal Barbaře malý odznáček se slovy „*abyste si někdy vzpomněla na dnešní den*“. Barbara, která se později provdala za Freddie Salmona, toho, který naše vojáky vozil lodí přes záliv, tomu odznaku říká „moje brožka“ a celý svůj život si jej pečlivě chrání. Dnes, čilá a devadesátiletá s jiskrou v oku, prohlašuje „*ne ne, my jsme nikdy nesměly k těmhle hochům příliš blízko*“. „Brožka“ má na sobě bílo-modro-červenou trikolóru, větvičku vavřínu, znamení V a nápis *Czechoslovakia*.

Ale abychom nezapomněli na ty české a slovenské vojáky, kteří položili své životy za svobodu druhých a jejichž místa posledního odpočinku neznáme, mají dnes na nábřeží v Arisaigu velký pomník vytesaný z české žuly, ve tvaru spadlého padáku.

Bartoš, Alfréd († 1942 Pardubice)
 Bierský, Josef († 19. 10. 1944 Smrk v Beskydech)
 Bíroš, František († 31. 10. 1944 Svätý Ondrej)
 Bílek, Ambrož († 3. 11. 1944 Dukla)
 Brhlík, Antonín († 22. 10. 1944 Dunquerque)
 Bublík, Josef († 18. 6. 1942 Praha)
 Býček, Tomáš († 19. 1. 1945 Praha)
 Cupal, Ludvík († 15. 1. 1943 Velehrad)
 Čoupek, Jindřich († 22. 9. 1942 Mauthausen)
 Čurn, Radko († 29. 11. 1944 Dunquerque)
 Dvořák, Oldřich († 9. 7. 1942 Radošovce)
 Gabčík, Jozef († 18. 6. 1942 Praha)
 Gabriel, Otakar († 9. 10. 1944 Dunquerque)
 Geisler, František († 16. 9. 1944 Dukla)
 Grabovský, Bohuslav († ? 10. 1944 Terezín)
 Hauptfogel, Vladimír († 13. 5. 1944 Zbenice)
 Hlaváček, Miloslav († 5. 11. 1944 Dunquerque)
 Hollý, František († 9. 12. 1944 Brezno nad Hronom)

Hrubec, Rudolf († 11. 9. 1944 Cavalleria)
 Hrubý, Jan († 18. 6. 1942 Praha)
 Janko, Oldřich († 1. 3. 1945 Terezín)
 Jaroš, František († 21. 11. 1944 Dunquerque)
 Jasínek, Lubomír († 16. 1. 1943 Rovensko pod Troskami)
 Katz, Leopold († 13. 10. 1944 Dunquerque)
 Knotek, Václav († 15. 3. 1943 München)
 Kobylka, Bohumír († 15. 3. 1943 München)
 Kobzík, František († 7. 5. 1944 Rudice)
 Kolařík, Ivan († 1. 4. 1942 Vizovice)
 Kotásek, Jaroslav († 16. 6. 1944 Myslibořice)
 Kouba, Bohuslav († 3. 5. 1942 Kutná Hora)
 Krátký, Jaroslav († 3. 10. 1944 Berlin)
 Křičenský, Miroslav († 15. 3. 1944 München)
 Kubec, Antonín († 15. 3. 1943 München)
 Kubiš, Jan († 18. 6. 1942 Praha)
 Kuchař, Ladislav († 11. 11. 1944 Dunquerque)
 Lukaščík, Vojtěch († 8. 1. 1943 Jankovice)
 Martínek, Bohumír († 15. 3. 1943 München)
 Mikš, Arnošt († 29. 4. 1942 Požáry u Křivoklátu)
 Mladý, Karol († 29. 12. 1944 Makov u Čadců)
 Nechanský, Jaromír († 1950 Praha, popraven)
 Nocar, Bohuslav († 11. 9. 1944 Cavalleria)
 Nosek, Jiří († 18. 1. 1945 Ondava)
 Odstrčil, Jaroslav († 23. 6. 1944 Netín)
 Opálka, Adolf († 18. 6. 1942 Praha)
 Pavelka, František († 11. 1. 1943 Berlin)
 Pechal, Oldřich († 22. 9. 1942 Mauthausen)
 Perutka, Ladislav († 8. 5. 1945 Morava)
 Pospíšil, František († 28. 10. 1944 Terezín)
 Potůček, Jiří († 2. 7. 1942 Trnová)
 Pužej, Zdeněk († 1. 12. 1944 Dunquerque)
 Renčín, Antonín († ? 9. 1944 Dukla)
 Riegel, Jaromír († 1. 7. 1942 Bellasis)
 Rozprým, Miroslav († 10. 12. 1942 Středozemní moře)
 Soukup, Vladimír († 15. 3. 1943 München)

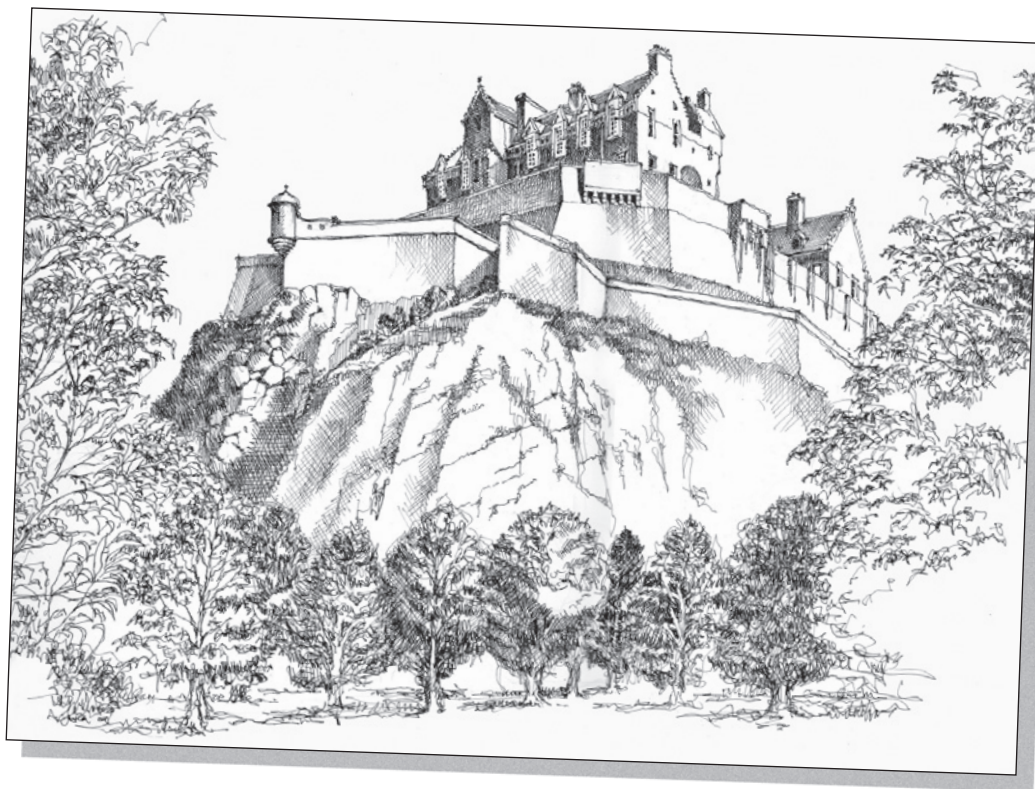
Srazil, Stanislav († 12. 10. 1944 Terezín)
 Strankmüller, Josef († 13. 8. 1942 Morar)
 Šandera, Josef († 9. 3. 1945 Hradec Králové)
 Šatana, Klaudius († 1950 Praha, popraven)
 Šeda, Karel († 15. 7. 1941 Ringway)
 Špot, Miroslav († 15. 3. 1943 München)
 Švarc, Jaroslav († 18. 6. 1942 Praha)
 Tesař, Josef († 10. 12. 1942 Středozemní moře)
 Urbánek, František († 13. 10. 1944 Dukla)
 Valčík, Josef († 18. 6. 1942 Praha)
 Vanc, Josef († 7. 5. 1944 Rudice)
 Vaňura, Drahomír († 31. 10. 1944 Svätý Ondrej)
 Vrána, František († 30. 9. 1944 Dukla)
 Vrbka, František († 20. 3. 1943 München)
 Zapletal, Libor († 27. 9. 1944 München)
 Závorka, František († 16. 1. 1943 Rožďalovice)
 Žerdík, Josef († 15. 11. 1944)
 Žižka, Josef († 16. 1. 1945 Praha)

(Jaromír Nechanský a Klaudius Šatana přežili válečné akce a vrátili se do osvobozené vlasti. Nepřežili však krvavý teror komunismu. Komunistický režim je po inscenovaném procesu roku 1950 nechal v Praze popravit.)

Domů, do malého městečka v kopcích, se také vrátili kluk i jeho matka. Matka však jen nakrátko. V táboře podlomené zdraví jí nevydrželo. „Kluka“ znám. Žije ve Skotsku, odkud v závěrečných fázích války vylétala na bojová nasazení 311. (československá) perut RAF, ve které sloužil i jeho otec. Se životem se vyrovnává pomocí skeptického optimismu, a jak se zdá, přežije vše.

Jméno českého vojáka, který dal Barbarě svůj odznak, se nikdy nedozvíme.

5. Edinburgh

Staré město

Středověké srdce Edinburghu stojí na jednu míli dlouhém hřbetu mezi hlavou, dnes hradní skálou, čedičovou vyvýštinou nad jednou z výpustí dnes vyhaslé sopky zvané Artušův stolec, která se tyčí v pozadí, s páteří a žebry z pískovce a pánví, v níž dnes stojí zámek s parlamentem naproti. Strmá čedičová skála, na které stojí hrad, byla natolik tvrdá, že ji neoholil ani ledovec poslední doby ledové. Místo bylo ideální z hlediska obrany a hradiště, kdysi zvané Din Eidyn („tvrz na kopci“), tu stojí již 3000 let, od časů keltských. Po obou stranách páteře vedou dolů do údolí žebra, úzké uličky. Navíc po dvě stě padesát let město utlačovaly veliké obranné hradby. Podél hlavní ulice a v uličkách se tísnil neustále narůstající počet obyvatel. Do hlavní ulice shlížela okna bytů obchodníků a jiných obyvatel ze středních vrstev, ve dvorech stály lepší domy bohatých měšťanů a šlechty a v uličkách se tísnil lid dělný a řemeslný. Obyvatelstva hlavního města přibývalo, ale město se nafouknout nedalo. Kanalizace nebyla, tekoucí voda, kromě tří nebo čtyř fontán, nebyla a sanitární podmínky byly nesnesitelné. Město bylo přelidněné, hlučné a nesmírně ušmudlané. Obsah nádob s nočním i denním odpadem služebně prostě vylévaly z okna na ulici (i když podle moudrého nařízení městské rady tomu tak mělo být pouze v časných hodinách ranních – tehdy, kdy se za úsvitu šviháci vraceli z nočních radovánek, a aby nedostali nežádanou sprchu, musely služebně volat v módní francouzštině „*Gardez*

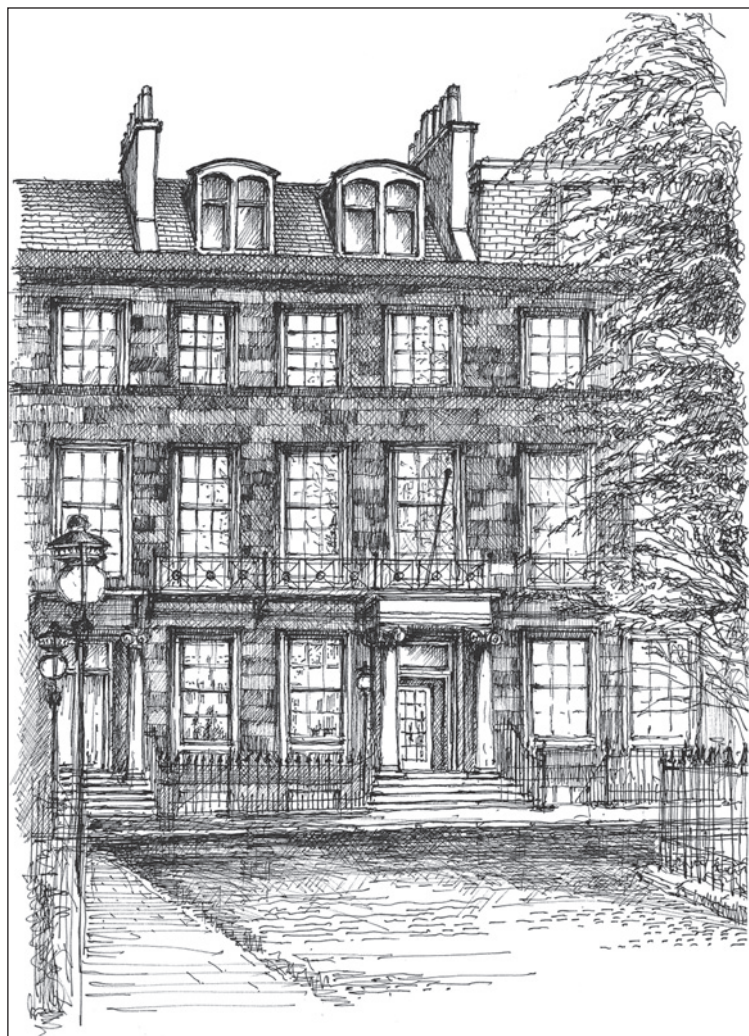

l'eau!“, což se záhy změnilo v lidové „*gardy lú*“ = pozor na vodu). Jedinou obranou před páchnoucí sprškou bylo varování volané zpět „*Haud yer haun*“ („*hold your hand*“ = zadrž). Lidský odpad stékal stružkami až dolů do předměstí Canongate, kde jej zužitkovaly koželužny. Měšťané si museli cestu ke svým

dveřím doslova prohazovat závějemi odpadků. Po městě se buď nechali nosit v nosítkách, nebo užívali, zejména dámy, dřevěné nástavce na boty. Říkalo se, že cestující dostavníků, které přijížděly k Edinburghu, mohli město cítit na vzdálenost osmi mil.

Nové město

Prosperita města, založená na obchodu, bankovníctví a pivovarech osmnáctého století, však narůstala a s ní politická síla Skotů ve Westminsterském Parlamentu. Již v roce 1752 se městská rada Edinburghu rozhodla k radikálnímu řešení, postavit nové město po délce druhého hřbetu, který se táhl mezi kratším hřbetem, na němž stojí Staré město, a břehem zálivu. V roce 1753 Parlament plán schválil a již o rok později začaly práce na vysoušení umělého obranného jezera pod hradem a Starým městem, tam, kde dnes stojí hlavní nádraží. V roce 1766 město vypsaló soutěž o nejlepší architektonické řešení Nového města. Do soutěže se přihlásilo šest autorů a vyhrál návrh mladého, tehdy pouze šestadvacetiletého architekta Jamese Craiga. Ten navrhl zcela revoluční pravouhloú síť prostorných ulic s terminálními zahradními náměstími, včetně kanalizace a zdrojů pitné vody, harmonický celek sjednocené architektury, v osmnáctém století zcela jedinečný. Široké ulice, i dnes v podstatě vyhovující náročným požadavkům moderní dopravy, prý inspirovaly i Georgese Eugèna Haussmanna, který v letech 1853–70 naplánoval přestavbu středověké Paříže. Hlavní ulice Nového města, George Street, pojmenovaná po panovníkovi, je třiatřicet metrů široká, o šest metrů širší než obě ulice souběžné,

jižní Princes Street a severní Queen Street. Architektury měštanských domů se chopili jak James Craig, tak i slavný Robert Adam. Vznikl tak architektonicky sjednocený celek

takzvaného georgiánského slohu, dnes uznáný jako jedna část světového kulturního dědictví.

Starému městu se ulevilo, vydechlo si, poněkud se vyčistilo a stalo se místem, kde lid bydlel o něco pohodlněji než předtím a kam měšťané z Nového města zacházeli za obchodem, za nákupy a za radovánkami. Těch tam bylo přehršle: vinárny, kavárny, hospody a výběr domů hříšné pověsti. Bez přehánění: dějinná statistika mě poučila, že těch tam bylo jen o něco málo méně než tři sta a jeden z nich dokonce se zadním vchodem dokořán otevřeným přímo oproti zadnímu vchodu do radnice.

Podzemní město

Předtím než se Edinburgh přestal tísnit ve Starém městě, všude, kde to jen bylo možné, se stavělo. Když už nebylo kde, jediná cesta vedla směrem dolů. Pískovcový hřbet poskytl Edinburghu možnost, kterou mnoho jiných měst nemělo: rozšířit se směrem dolů, do města pod zemí. Vzniklo záhadné, temné a naprosto mizerné podzemní město zakleté do chudoby a zločinu. Až poměrně nedávno se začala vynořovat pravda. Toto hlavní město království bylo, jako všechna ostatní hlavní města, terčem nájezdů, obětí požárů a epidemií a cílem anglických armád, a množství historických dokumentů, archivů a pramenů zmizelo v propadlišti dějin.

Žít v podzemí nebylo zpočátku třeba. Kombinace středověkých obtíží jako občasná morová rána, nájezdy Angličanů a omezená životaschopnost středověkého obyvatelstva udržovala počet obyvatel na snesitelné úrovni a místa nebylo nedostatek. Měštanské domy se šířily po hlavní ulici směrem

dolů, na východ k zámku, a mezi nimi, na jih a na sever, vedly úzké uličky, původně zvané „enclosures“, s malými zatravněnými dvorky na konci, a až později nazývané zkráceně „closes“. Záznamy z roku 1500 nám sdělují, že budovy uvnitř hradeb již tehdy dosahovaly až jedenácti poschodí. Výhodou písčového hřbetu bylo, že stavitelé nemuseli kopat směrem dolů, ale bokem, do svahu. Žádná jiná lokalita zatím tento způsob stavby nedovolila. To mělo za výsledek, že základy připomínaly podzemní doupata králíků: sklepy byly vlastně jeskyně vyhloubené do skály a zvenčí obestavěné jinými budovami. Tvar písčového hřbetu dovolil kopat dále a dále a sklepení, byť i temná, vlhká a studená, vytvořila základy podzemního města. Město, uvězněné uvnitř hradeb, se tísnilo na prostoře zhruba jednu míli dlouhé, a povětšinou pouze čtvrtinu míle široké. Každou čtvereční stopu, na které bylo možno stavět, zastavěli, a domy dosáhly výšky až jednoho sta a třiceti stop, první mrakodrapy světa. Uličky mezi domy se zužovaly až na několik stop, takže lidé se cestou nahoru a dolů vzájemně stěží vyhnuli.

Vyvinula se sociální struktura. Příkladem může být dům v uličce Dixon Close, o kterém záznamy říkají, že v přízemí obchodoval rybář, v prvním patře byly pokoje k pronajmutí, hraběnka z Balcaress obývala patro druhé a vdova po kupci, paní Buchanová, patro třetí. Ve čtvrtém patře žili a pracovali kloboučník a krejčí a v podkroví byly různé dílny. Chudým nezbylo než se odstěhovat do sklepů bez oken, v zimě vlhkých a zmrzlých, bez krbů, a zakouřených od otevřených ohniček, které v domech s dřevěnými podlahami představovaly skutečné nebezpečí. Podmínky v létě nebyly o nic lepší. Kanalizace neexistovala a vše se vyhazovalo na ulici. I v přízemí musel být život nesnesitelný, ale ve srovnání s životem ve smrdutých, krysami zamořených sklepeních, do kterých

zatékal odpad zvenčí, musel lidem ze sklepů připadat jako země zaslíbená. Ale kam jinam jít nebylo. V sedmnáctém století nabyl Edinburgh pověsti města v Evropě co do bydlení nejhoršího. Koncem osmnáctého století však hradby ztratily svůj význam, stavitelé je rozebrali, kámen použili jinde a náhle se město mohlo nadechnout. Problémem však byl terén, údolí a kopečky po bocích Starého města. Kopečků bylo sedm: Castle Hill, Calton Hill, Moutrees Hill, Bunker's Hill, St John's Hill, St Leonard's Hill a Heriot Hill. Ty tu jsou i dnes, ale díky skvělému umu starých stavitelů oku zmizely: mezery mezi nimi zakrylo pět gigantických mostů, postavených v letech 1765–1833; jsou to Severní most, Jižní most, Most Jiřího IV., Regentův most a Králův most. To, co je na nich nejpozoruhodnější, je, že si jich vlastně ani nevšimnete. Stavitelé je vestavěli do stávajícího města tak, že mosty splynuly s ulicemi, které přemostily, stejně jako s těmi, které díky jim vznikly. A uvnitř těch mostů, v komůrkách, komorách, klenutých sklepeních a chodbách připomínajících medový plást, vzniklo další město edinburghského podzemí. Vnitřní struktura mostů vznikla z jednoduchého důvodu: protože to bylo možné. A též praktické: proč vyplnit dutiny kamením, když ve městě tak přelidněném a za takového nedostatku prostoru bylo třeba místa pro sklady, dílny, sklepy, kobky a dokonce, jak soud uvážil, pro vězeňské cely, a vůbec všeobecně užitečné prázdné prostory. A těm prázdným prostorám se záhy dostalo patřičného využití: lidé z podzemí činžáků se tam rychle přestěhovali. A v těch jeskynních prostorách vznikly dílny nejen ševců a krejčích a kartářek, ale i klenotníků, obchůdky s vínem, skryté hospůdky a doupata za účely nemravnými, a dokonce i okultními. Postupem času však řemeslníci a obchodníci zjistili, že stavitelé sice postavili šikovný úl plný komůrek, ale zapomněli na to utěsnit jej před

5

vodou. A sklepení přenechali bezdomovcům a chudině, která se tam nastěhovala. Sklepení byla sice studená a vlhká, ale pořád lepší než ulice.

Mnoho takříkajíc lepších obyvatel Starého města se začalo stěhovat do města Nového. Z domů v původním „módním“ předměstí Cowgate, kde dříve bydlela šlechta a důstojníci, se staly domy chudinské: do Edinburghu se valily vlny imigrantů z hor, z Irska a z venkova, kde lidé ztráceli práci a hledali štěstí ve velkoměstě. Mezi lety 1800 a 1830 se počet obyvatel Edinburghu zdvojnásobil. A jediná možnost, kde se ubytovat, byly zanedbané činžáky Starého města. Přeplněné domy kolem hlavní ulice a jejich podzemí se přelévaly do doupat pod mosty. Katakomby podzemního města se staly společenským a fyzickým vězením, ze kterého nevedla cesta ven. Výdělký v manufakturách a rašících továrnách byly mizerné a za každým dělníkem stál zástup nových migrantů, kteří čekali na jeho místo. Soutěž o pracovní místa byla nemilosrdná. Mladé ženy, které pracovaly v uhelných dolech kolem Edinburghu, tahaly vozíky s uhlím v postrojích, které jim křivily těla až do té míry, že je shrbily. Vozíky projížděly dlouhými temnými tunely s občasnými požárními dvířky. Dvířka obsluhovali chlapci, kteří se tam ve tmě a chladu krčili, jak čekali na příští vozík, aby zatáhli za lano a vozík propustili. A když vozík projel a dvířka se zavřela, opět čekali v chladu a ve tmě, a bez jídla, a někdy i dosti dlouho, na další. A po šichtě zpět do beznaděje podzemního města.

Konec podzemního města nastal nejen díky sociálním reformám devatenáctého století, ale zejména díky velkému požáru v roce 1824. K požárům zde docházelo často, rokem 1544 počínaje a pak v letech 1676, 1700 a 1725, ale požáru roku 1824 se nic nevyrovnalo. Napřed se vznítil dům v Old Assembly Close, u dolního konce hlavní ulice High Street,

5

ale požár se rozšířil po celé délce horní poloviny High Street mezi Parlamentním náměstím a Hunter Close a zuřil po celé tři dny, než se ho podařilo uhasit. Shořely nejen všechny přecpané dřevěné činžáky, ale dokonce i dřevěná věž kostela Troon Kirk. Neštěstí to určitě bylo, ale zároveň i jisté pozeňání, vedoucí k dramatickému snížení hustoty člověčenstva a zlepšení podmínek ve Starém městě. Nejen že městská rada ustavila první stálý požární sbor v celé Británii, ale zmizelo mnoho prastarých, vysokých a nebezpečných činžáků. Při další pohromě, k níž došlo v listopadu 1861, se v noci zřítily vysoký kamenný činžák zvaný Trotter's House, který stál v uličce Bailie Fyfe's Close po dlouhých 250 let. V sutinách zahynulo 35 lidí. Poté pomalu ale jistě docházelo ke změnám. Městská rada začala bourat ty nejhorší činžáky a koncem devatenáctého století vystěhovala poslední obyvatele podzemí. Staré sklepy zasypali nebo přestavěli. Kobky v mostech zazdili.

To ale není vše. Nejenže zkazky, pověsti a fámy hovoří o podzemních chodbách i na předměstích, jako na jižním předměstí jménem Liberton (název je modernizací starého jména Lepertown, což byla osada mimo město, kam vykazovali nemocné leprou), ale objevily se i dosud neznámé únikové tunely, sloužící obráncům města a hradu, několik poschodí sklepů pod starým parlamentem a zazděná ulice pod původní obilnou burzou, dnes edinburghskou radnicí. Ulice jménem Mary King's Close mohla zmizet v propadlišti dějin, stejně jako většina uliček ostatních, nebýt morové rány roku 1645. Ta Edinburgh postihla natolik, že ze čtyřiceti tisíc občanů zbylo jen šedesát zbraně schopných mužů k obraně města. Jako obranu před šířením infekce moudré hlavy na radnici nenapadlo nic jiného než zazdít ty ulice, ve kterých se mor objevil. V jednom případě zazdili i školku s dětmi.

Vyděšené matky se shromáždily před školkou s příkrývkami a jídlem pro své děti. Městská rada matky pustila dovnitř, načež je tam zazdila rovněž. Podobný osud postihl uličku Mary King's Close. Až po dvou měsících směli zřízení rady vyvézt mrtvoly a pohřbít je za hradbami, v místech, kde se dnes prostírá park zvaný Meadows. I tak zůstala ulička zazděná, nad ní postavili nové budovy a zpřístupnili ji až nedávno.

Podzemní město skrývalo různá tajemství. Jedním z nich byly podlouné palírny, kterých tu v roce 1777 údajně pracovalo kolem čtyř set. Jedna z nich se dokonce skrývala ve sklepeních pod kostelem Troon Kirk. Palírnu v klenbách Jižního mostu odhalili až v roce 1815. Vodu šikulkové odebírali z pokoutní odbočky městského vodovodu a kouř odváděli dírou do komína sousedního domu.

A přece něco z původních sklepů zůstalo otevřeno. V obloucích pod Jižním mostem jsou dodnes přístupné hospody jako Whistle Binkies, Bare Story a Bannermans. Oproti tomu, co v těch místech kdysi muselo být, jsou to zařízení vcelku útulná a populární jmenovitě mezi studenty.

Podzemí se stalo, vcelku samozřejmě, útočištěm živlů nekalých a kriminální bratrstvo tam bylo jako doma. Ve stovkách tunelů a kobek a mezi tisícovkami lidiček, podobných si jako vejce vejci, se lehce schovávali zloději, pašeráci, prostitutky, vrazi a zloději mrtvol. Policie v podstatě nebyla: městská garda se skládala z armádních vysloužilců a sloužila spíše ke kontrole davů než k tomu, aby chytali zloděje: edinburghská lůza byla proslulá. Roku 1736 hodlali pověsit pašeráka jménem Wilson za to, že se v šarvátce s třemi příslušníky gardy rval tak dlouho, dokud se jeho spolupachatelům nepodařilo utéct. Davem se fáma rozšířila velice rychle a lid se rozhodl, že statečného chlapíka pověsit nenechají.

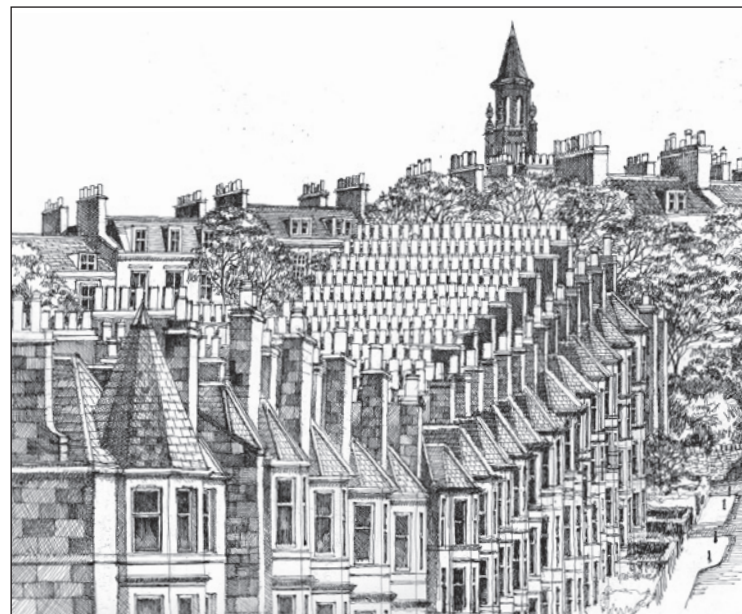
Z příjemné podívané na popravu se stala vzpoura a dav začal gardu kamenovat. Kapitán gardy jménem Porteous vydal příkaz do davu vystřelit. Pět nebo šest lidí z davu zastřelili a asi tak dvacet zranili. Což vyvolalo další bouře a kapitána Porteous postavili před soud, který jej odsoudil k smrti. Nicméně královská rada udělila laskavému poldovi milost. Vyslechnuvše tyto dobré zprávy se dobří občané v davu rozhodli vzít spravedlnost do svých rukou, zaútočili na vězení, Porteous z něj vytáhli a oběsili ho sami na jedné z četných edinburghských šibenic, a to na náměstí Grassmarket. Za tuto vraždu nepykal nikdo. Pokud vám to připomíná něco ze současných evropských událostí (mimo Skotsko), je to podobnost čistě náhodná.

Jedním z nezajímavějších a až vcelku nedávno odhalených zákoutí podzemního města je ulička Marlin's Wynd, nad kterou stojí kostel Troon Kirk na rohu High Street a South Bridge. Výkopem v podlaze kostela lze sestoupit dolů. Ulička byla první v Edinburghu, kterou tu vydláždili, a to za pomoci Francouze Johna Marlina. Pan Marlin si své dílo zamíloval natolik, že požádal, až se odebere na věčnost, aby ho pod dlažbou uložili k věčnému odpočinku. Asi se nemýlil: téměř pět set let stará, netknutá dlažba tam stále je, ale kde se Marlinovy ostatky nacházejí, neví nikdo. Půl ulice zmizelo pod novým kostelem a půl muselo ustoupit novému mostu.

Edinburghské podzemí skrývá i jiná kouzla. Nedávno se městská rada rozhodla provést studii svých budov za účelem úspor energie. Pod budovou zvanou Moray House, starým palácem, ve kterém sídlí část učitelského ústavu, našli ve sklepeních za dávno zamčenými dveřmi komůrku ve které se objevil elektroměr, z něhož po zhruba čtrnáct let nikdo neodečítal. Účet se vyšplhal do výše několika tisíc liber. Na účet plátců městských dávek jako já samozřejmě.

Komíny

Všechna města světa se zákonitě vyznačují svými střechami. Domy musí mít střechy a střechy jsou různé. Je dobré moci si je prohlížet shora, z kopce: jiné střechy než ve Florenci jsou v Sieně, nudné střechy Vídně jsou jiné než nudné střechy Londýna a mrakodrapy různých metropolí vlastně střechy nemají. Nejkrásnější pohled ze všech je z Hradčanského náměstí na střechy malostranské a jen o něco méně pohledný, ale možná o něco zvláštnější, je pohled z hradní esplanády na střechy edinburghské. Kdokoliv vyzbrojený fotoaparátem pocítí nutkání vyfotografovat si ty řady a řady úžasně fotografických a zcela zvláštních edinburghských komínů, úhledně seřazených na hřebenech šedých břidlicových střech jako šiky nějakého renesančního cimbuří, zrovna tak spořádaných a zrovna tak ukázněných jako šiky vojáků, kteří parádují před milovaným vůdcem. Vysoké domy, i ty středověké, tady mají mnoho podlaží. Na každém podlaží je několik bytů a v každém bytě je řada pokojů. Každý pokoj má svůj krb a každý krb má svůj komín. A každý komín bylo třeba pravidelně vymetat, aby se v něm nehromadil uhelný prach, který by se mohl vznítit a vést k požáru. Většina komínů nebyla shora až dolů patřičně přímá, ale uhýbala, kroutila se a lomila, což nebylo jen proto, že by je nepořádně stavěli, být taky, ale i záměrně, aby usazené saze nepadaly přímo dolů a krbem do pokoje. Za účelem vymetání těchto zatráchtilých komínů bylo třeba různých nástrojů, avšak ten nejjednodušší z nich byl malý chlapec. Rychlejší, levnější a čím menší, tím lépe. Zpočátku vážení a důležití řemeslníci cechu kominíků užívali v roli učedníků své vlastní děti, dávající na ně patřičně pozor. Zcela přirozeně však, vzhledem k lehce dostupnému a levnému zdroji malých chlapečků z podzemního města,

kteří jejich rodiče buď opustili, nebo prostě prodali, začali je kominíci používat místo svých vlastních dětí. Ty si šetřili. Chlapec, někdy i ve stáří čtyř let, se šplhal komíny nahoru a dolů. Životnost těch nebohých dětí byla neuvěřitelně krátká a chlapečci skončili velice brzy s hrozivě deformovanými klouby a končetinami. Krutost, se kterou kominíci s dětmi zacházeli, neměla mezí. Existuje záznam o soudním případě, kdy dětem přivázali na ruce a na nohy lano a prostě je protahovali tím směrem, jímž bylo třeba. Kominík se bránil prohlášením, že jeho způsob je vůči krásným kobercům jeho zákazníků ten nejšetrnější. Občas se stalo, jak jinak, že chlapec zůstal v komíně vězet. Pak bylo třeba buď vybourat cihly v místě, odkud se skučení uvězněného chlapečka ozývalo, což majitelé domů neměli rádi, nebo vyslat nahoru

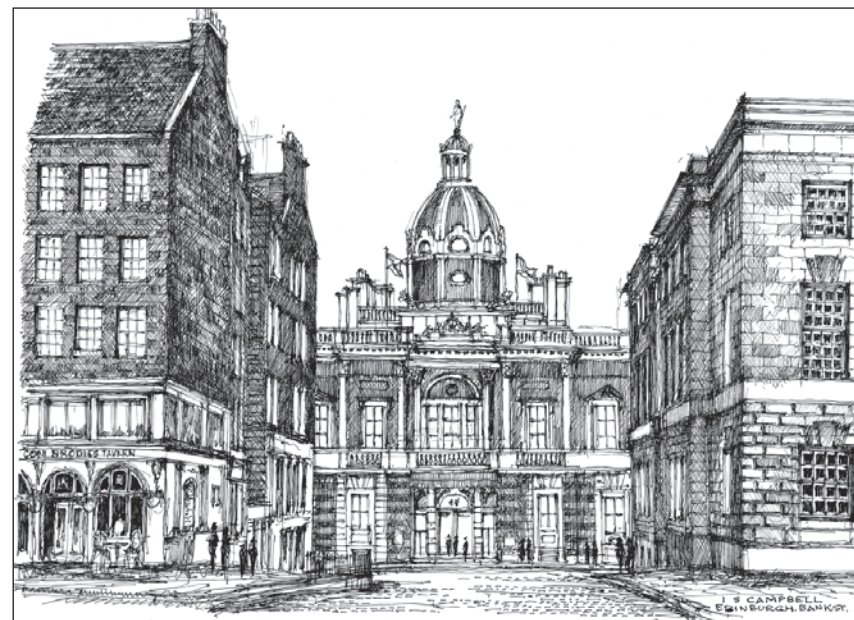
dalšího chlapečka, který uvězněnému kamarádovi pomohl. Plán B, všeobecně prý používaný, byl zapálit v krbu oheň, což byla pobídka ku šplhání, již nebylo možno ignorovat. Posledním opatřením bylo uvázat lano za nožku a dítě vytáhnout, klouby neklouby, páteř nepáteř. Zásoby chlapečků byly nevyčerpatelné.

To množství komínů dalo Edinburghu přezdívku *Auld reekie* (starý čmudil). A vyskytuje se i příjmení Lumsden. *Lum* ve staré skotštině znamená komín a *den* značí uděláno, hotovo („done“). Zvláštní, v češtině příjmení Kominík, pokud je mi známo, nemáme.

Deacon Brodie

William Brodie, narozen roku 1741, cechmistr uměleckých truhlářů města Edinburghu, byl lépe znám pod svým titulem Deacon Brodie, jelikož nabyl dokonce i hodnosti děkana svazu cechů. Navíc sloužil jako porotce, stýkal se s edinburghskou smetánkou a od roku 1781 byl i městským radním. Údajně byl velice zručný, zhotovil nábytek pro celou řadu ctihodných edinburghských měšťanů, včetně otce spisovatele Roberta Louise Stevenson, a nikdy si neopomněl zhotovit kopie nejen klíčů k zámkům a zámečkům všech skříní a skříněk, které kdy vyrobil nebo opravil, ale i klíčů k různým dveřím svých klientů a jako děkan svazu cechů též ke dveřím cechovních kanceláří.

To vše ctihodně, za denního světla a na veřejnosti. V noci pak, mimo zraky veřejnosti, tomu bylo jinak. Kromě vlastní rodiny s pěti dětmi si vydržoval dvě milenky, které o sobě navzájem nevěděly, a oddával se sázkám. Aby tohle všechno

mohl financovat, potřeboval druhý příjem, a ten si zajišťoval loupežemi. Dlouho mu to vycházelo, ale s jídlem mu rostla chuť. V roce 1786 si přizval tři kumpány, Ainslieho, Browna a Smitha, aby přepadli a vyloupili pokladnu celního úřadu uprostřed Edinburghu, na nádvoříčku Chessel's Court na Královské míli. Plán jim nevyšel. Ainslieho místní garda zatkla na místě činu. Brodie a Smith sice uprchli, Brodie až do Amsterdamu, odkud hodlal odjet do Ameriky, ale spravedlnost oba našla. Ainslie trestu unikl výměnou za korunní svědectví a Brodie a Smith skončili roku 1788 na šibenici. Poetické spravedlnosti se prý dostalo zadostiučinění tím, že tu šibenici již dříve postavil sám Brodie, ještě coby ctihodný radní. Pověsti je i více, včetně té, že si Brodie zhotovil železný límeč, popravu přežil a později byl spatřen v Paříži.

Rozpor mezi úctyhodnou fasádou, kterou Brodie ve dne vystavoval na veřejnosti, a jeho opravdovou noční existencí inspiroval spisovatele Roberta Louise Stevensona ke knize *Podivný příběh Dr. Jekylla a pana Hyda*.

Brodie bydlel přímo uprostřed Královské míle, v uličce dnes zvané Brodie's Close. Poblíž, hned na rohu horního konce Královské míle a ulice Bank Street, ho připomíná populární hospoda zvaná Deacon Brodie.

Zmrtvýchvstání

Další historickou edinburghskou specialitou byl sice bizarní, ale vcelku výnosný obchod s ostatky zesnulých. Začalo to v první polovině devatenáctého století a vrcholilo v letech dvacátých. Poptávka se zvyšovala díky pokrokům lékařské vědy. Ve Skotsku bylo více univerzit než v Anglii, ale žila tam pouze šestina obyvatel Spojeného království, takže vhodných pitevních objektů byl nedostatek. Lékařské fakulty nabyly podstatného věhlasu, počet studentů medicíny neustále narůstal a s ním narůstala poptávka po modelech pro výuku anatomie. Zákon povoloval použití mrtvých těl za účelem anatomických studií pouze v případě, že šlo o ostatky popravených nebo těch, kdo zemřeli v chudobincích. Kompenzací tohoto nedostatku se zabývali jak dychtiví studenti se svými učiteli, tak i profesionální darebové, kteří prostě vykopali čerstvé hroby a pomohli si k studijnímu materiálu. Lid se čerstvě vyprázdněných hrobů hrozil: zbožná víra v zmrtvýchvstání si k tomu zázraku vyžadovala těla, a když tělo nebylo, nebylo zmrtvýchvstání. To, že tělo pohřbili později, byť i po částech, víru příliš neuspokojilo. Jen málo hrobů,

a dokonce i hrobek, se osudu vyhnulo: hrobky s přetěžkým žulovým krytem měly daleko lepší šanci zůstat nevyhloupené než obyčejné hroby. Pozůstali dokonce hroby po určitou dobu hlídávali.

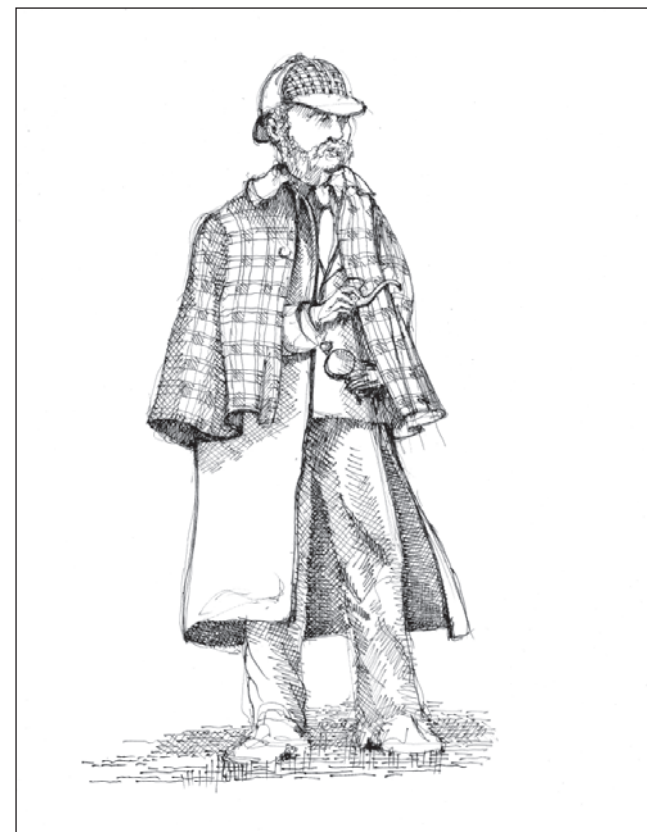
Studenti lékařské fakulty se za svými sice nekalými, ale vědě prospěšnými účely vydávali mimo město. V osadě jménem Mar-noch vykopali na hřbitově čerstvě pohřbenou rakev a otevřeli ji. Vyrušili je však náhodní kolemjdoucí, takže raději prchli. Dva místní muži, kteří se vraceli domů z práce, zpozorovali mrtvolu napůl ven z rakve, takže ihned pojali podezření, oč tu kráčí. Mrtvolu z rakve pečlivě vyndali, schovali, a jeden z nich si vlezl do rakve místo mrtvoly. Druhý se ukryl a v klidu vyčkával, jestli se studenti vrátí pro svou kořist. Jakmile ten v rakvi uslyšel hovor a příkaz „...dělejte, pomozte mi s ním, ven...“, zasténal a zakrákoral: „Nechte mě bejt, hoši, já vylezu sám...“ Následoval zbesilý úprk ze hřbitova.

Nekalý obchod v Edinburghu vyvrcholil, když se jej ujali pánové Burke a Hare. Hare byl majitelem noclehárny poblíže náměstí Grassmarket, hnedle pod lékařskou fakultou. Léta Páně 1827 jeden z jeho podnájemníků zemřel, nikdo se o něj nehlásil, a Hare dostal nápad, že by tělo mohl prodat. Pomohl mu jeden z jeho dalších nájemníků, Burke, a tělo prodali slavnému anatomovi, profesorovi Knoxovi. Šuška se, že právě profesorovo působiště, anatomický ústav v budově Surgeons Hall, má velkou potřebu pitevního materiálu. Knox platil dobře a Burke a Hare napřed poctivě mrtvoly vykopávali; brzy ale zjistili, že je pohodlnější mrtvoly „vyrábět“. Zaprvé byly čerstvější, a zadruhé bylo vždy dostatek lidí se zájmem o ubytování. Počet jejich obětí se odhaduje na 16 až 30 a všechny od nich profesor Knox koupil. Když je konečně chytili, Hare vyměnil život za korunní svědectví a Burkeho

pověsili před radnicí 27. ledna 1829. Jeho tělo podrobili veřejné pitvě, kterou provedl sám jeho jediný zákazník, který sice spravedlnosti unikl, ale edinburghská společnost se ho zřekla a byl nucen odejít do Londýna. Vskutku bizarní však je, že ve sbírkách muzea soudního lékařství, které se nachází právě ve výše zmíněné Surgeons Hall, je i stínidlo vyrobené z kůže milého Burkeho.

Detektiv

V předmluvě knihy *Kuriozity zločinu* v Edinburghu, vydané roku 1861, se píše: „Případy zde popsané tvoří jen malou část zkušeností pana Jamese McLevyho a jsou vlastně jen výtažkem ne méně než 2220 jeho případů, které skončily řízením trestním...“ James McLevy se narodil na malé farmě ve farnosti Ballymacnab, hrabství Armagh, v Irsku. Tam též nabyl základního vzdělání a vyučil se tkalcem. V sedmnácti letech stáří svého vydal se na zkušenou do Skotska, kde po určité praxi ve stavebnictví posléze nastoupil v roce 1830 do služeb městské policie edinburghské coby ponocný. V této funkci setrval až do roku 1833, kdy ochořel nemocí horečnatou a byl hospitalizován. Díky konstituci své vbrzku známky ozdravení jeviti počal a jeho lékař, který měl k pacientovi dobrý vztah, mu naordinoval jídla výživná a něco vína pro lepší zažití. Ihned dne prvního však pan McLevy zaznamenal, že byt i námitek proti kvalitě pokrmů nebylo, objem vína jemu dodaného a síla jeho byla podstatně pod očekávanou úrovní. Okamžitě pojal podezření na ošetřovatelku, že jej defraduje. Takže když se ho lékař při příští vizitě dotázal, jak mu víno chutnalo, MacLevy odtušil „*Byt i, pane, vína mi po chuti bylo, takřka jsem nezaznamenal,*

že bych něco spolknul. Tak málo jej bylo.“ – „Rád vám jej předepíši více,“ odvětil lékař a ošetřovatelce tak nařídil. Příštího dne se ošetřovatelka zjevila ve dveřích sálu, v ruce láhev vína s podstatně vylepšeným obsahem. McLevy ji zdálky spatřil, rychle si přikryl tvář prostěradlem a předstíral, že chrápe. Ošetřovatelka přistoupila k jeho lůžku a uspokojena tím, že pacient spí, přiložila láhev k ústům svým a pořádného doušku sobě zavdala. „*Tak tak,*“ ozval se McLevy a odkryl tvář svou.

„Tak to je, kam se víno mé ztrácí. Madam, tohle bude ten nejdražší doušek života vašeho.“ Žena ta ho prositi začala a slibovala, že se polepší, jen když žalovati na ni nebude, a tak dále, ale McLevy nic jí neslibil, i když záležitost celou jen pro sebe si ponechal. Od doby té jídlo jeho a vína množství se nejen podstatně zlepšilo, ale to i coby víno svařené se objevovalo, a to vše rekonvalescenci pacientově značně přispělo. V roce 1833 příležitost se naskytla pana McLevyho jako detektiva zaměstnati, a stalo se to krokem šťastným, jmenovitě pro policejní stanici kapitána Stewarta, která velkým počtem případů k plnému uspokojení vyřešených sebe vyznamenávala.

James McLevy se stal jedním ze zdrojů postavy Sherlocka Holmese. Autor románů o nesmrtelném detektivovi, sir Arthur Conan Doyle (1859–1930), rodák z Edinburghu, totiž studoval medicínu na univerzitě v Edinburghu, kde soudní lékařství přednášel profesor Bell, pán, který, tehdy nezvykle, studenty učil nejen soudní pitvě a všemu, co k tomu patří, ale i logice a dedukci. Conan Doyle se seznámil i s případy řešenými McLevyem a syntéza těchto dvou postav, Bella a McLevyho, vyústila v postavu Sherlocka Holmese.

Greyfriars Bobby

John Gray, ponocný města Edinburghu, byl štamgastem hospůdky na rohu ulic George IV Bridge a Candlemaker Row, na okraji původního Starého města. Nikdo ho nikdy neviděl bez jeho věrného společníka, pejska jménem Bobby. Starý mládenec se v hospůdce nejen občerstvoval, ale i stravoval. A právě tak pejssek. Pokud se pejska týkalo, byl to teriér údajně plemene Skye. Údajně proto, že soška, kterou jedna vznešená

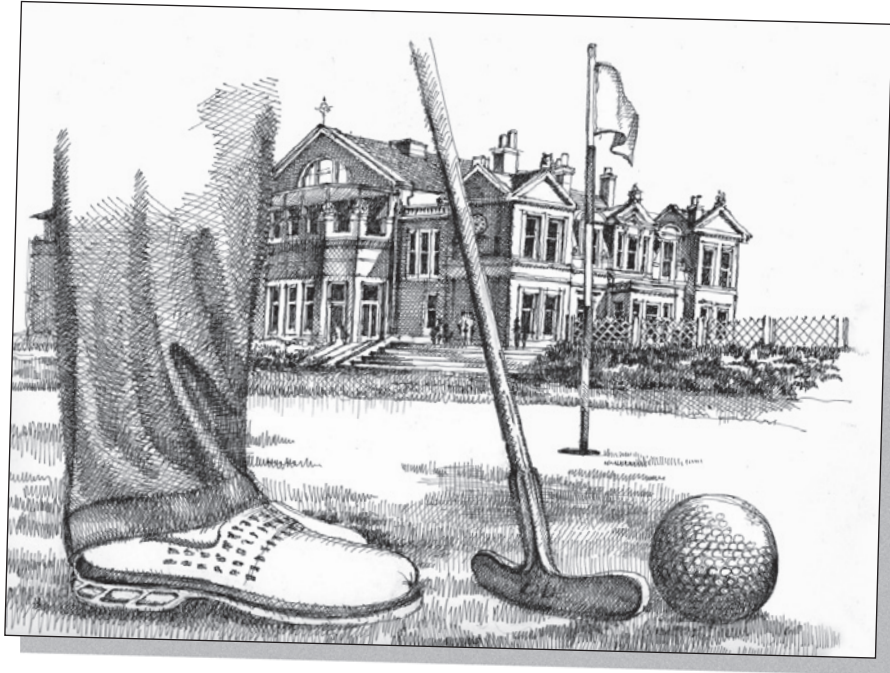
dáma na pejskovu paměť dala postavit, se od plemenného standardu teriérů Skye podstatně liší. Buď se spletl pan sochař, nebo Bobbyho mamka. Podezřívám totiž, že do čistoty plemene Skye se zamíchal nějaký nepříslušný taťka: Bobby, podle toho jak soška vypadá, by měl sklapnutá ouška a srst kratší než Skye teriéři mívají. Uvažoval jsem, který neznámý vojn by přicházel v úvahu. Australský teriér těžko. Plemeno uznali až v roce 1889, a pak ty uši. Právě tak Cairn a West highland teriéři. Také těžko, a to kvůli těm uším. Manchesterský teriér už vůbec ne. Že by hladkosrstý foxteriér? Ten by tam asi zanechal strakatost. Tibetán? Vzhledově možná, ale

ti tu tehdy nebyli. Právě tak Jack Russell, jinak obvyklý viník, taťkou být nemohl, zkazka o Bobbym je starší než plemeno Jack Russell. Že by Dandie Dinmont? Vzhledově by to sedlo, ale Dandie má přece jenom až moc krátké nožičky. Glen of Imaal? Vzhledově by to také možné bylo, ale je to vzdálený Irčan a v té době neznámý. Z Irčanů by spíše připadal v úvahu Kerry Blue, ale turistů z Irska doprovázených teriérem tu tehdy nebývalo. Navíc soška vypadá spíše jako bišon. Aha! Co takhle Border teriér? To jsou velcí nezbedové. Kdo ví, ale podle mne ukazováček míří na jednoho z nich. Genetickou detektivku však komplikuje albuminový obrázek z roku 1865, údajně Bobbyho, který na něm skutečně vypadá spíše jako opravdický Skye.

A navíc ve filmu, který o tomhle pejskovi natočili, hrál hlavní úlohu West Highland teriér.

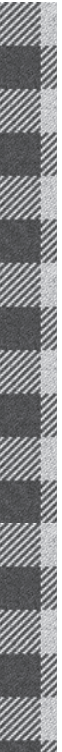
Takže zpět k povídce. Bobbyho pán John Gray roku 1858 zemřel a pohřbili ho hnedle za rohem od hospody, na hřbitově u kostela Greyfriars („greyfriars“ byli františkáni a kostel se datuje a své jméno si podržel z doby předreformační). Bobby, patřičně obeznalý svého okolí, se zabydlel na hrobu svého pána, hlídal ho po dalších čtrnáct let a na stravu poctivě docházel do hospůdky. Dne 14. ledna 1872 se odebral za svým pánem a vcelku nezvykle ho jeho početní příznivci nechali pohřbít na stejném hřbitově, jen pár kroků od hrobu jeho pána. U hlavy mu stojí náhrobek z červené žuly, na kterém dodnes lidé nechávají klacíky, a občas dokonce i hračky pro psy, aby si Bobby měl s čím hrát.

6. Vznešená hra

Žil byl jeden Skot, zarytý golfista, který po posledních dvacet let hrál denně se stejným míčkem. Co se nestalo, něco naprosto nemyslitelného, jednoho dne míček zahrál do vysoké trávy a nenašel ho. Zcela znechucený zašel do obchodu s golfovými potřebami. „Dobrý den, Angusi,“ ohlásil se. „Tak už jsem tu zas.“

Poslední dobou se začaly objevovat různé nároky na to, kdo tuhle hru vynalezl doopravdy. Jako vždy a na cokoliv hlásí se Holanďané: prý to byli jejich pastevci a hře říkali *kolven*. Pak samo sebou Číňané: prý si takhle krátily dlouhé chvíle jak společenská smetánka, tak i kurtizány při císařském dvoru, a říkali prý tomu *chui-wan*. Určitě se přihlásí i další, jako třeba Francouzi, kteří, co se golfu týče, zatím velkou díru do světa neudělali, přestože prý hrávali *jeu de mail*, což se podobalo spíše krocketu než golfu. V Persii prý hrávali něco podobného, ale koňmo, a říkali tomu *chaugun*. Takže skotské ovčáky beru jako vynálezce golfu spíše než kohokoliv jiného. Pastevci, jasně. Beru. Ale ne ty holandské, a hned vám sdělím proč. Já mám totiž dva hlavní a velice podstatné důvody, abych se přikláněl k teorii, že to byli skotští ovčáci, kdo vynalezli golf jako hru. Především je to délka a tvar tradiční skotské ovčácké hole, zde zvané *crook*, golfové holi podobnější než všechny ostatní pastevecké hole: ty jsou jiné, buď příliš krátké, nebo příliš dlouhé, a s méně vhodným tvarem rukojeti. Tím nechci tvrdit, že by holandsští pastevci nebyli schopni odpálit obrácenou pasteveckou holí oblázek. Nejsem dítě. Možná dokonce, že to někteří i udělali.

Zaprvé ten jejich *kolven* připomíná spíše *croquet*, i když slovo *kolven* je dosti podobné slovu *golf*. Navíc se kolven patrně hrával ve stodole. Zadruhé – a tento důvod je ještě pádnější, ačkoli jej mnozí neznají, majíce mezery v zemědělství – jde o zvířata, o která se dávní pastevci starali. Existuje totiž jeden základní rozdíl mezi rodným skotským plemenem ovcí, skotskou černohubkou, a všemi plemeny ostatními. Skotská černohubka a její předkové byli a jsou ovce teritoriálními, čímž míním, že se drží na tom svém kousku pastviny, téměř nikdy se nezatoulají a popojdou až tehdy, když je ovčák se svým úžasně vycvičeným psem odežene jinam. Plemena ovcí na evropské pevnině se pasou za pochodu, byť i pomalého: s hlavou dolů popocházejí vpřed (i když ne vždy v „neochvějně a přímé linii“). A z toho důvodu si tyhle ovce, zatímco se pasou, vyžadují neustálé pozornosti ovčáka: oproti tomu, po dlouhé generace děděný vzor chování skotské černohubky ovčákovi dovolí volnost času, aby si buď dělal něco jiného, nebo se nudil. A co by ovčák dělal jiného, aby se zabavil, než obrátil svoji hůl vzhůru nohama a práskl do oblázku, který ho tlačil do pozadí. Prosím.

A pokud jde o ty čínské kurtizány, dovedete si je představit, jak se s těmi svými sešňerovanými chodidly potácejí na dřevěných špalíčcích a snaží se udeřit do čehokoliv, byť i do kuličky za slonoviny? Nepředstírám, že jsem historik golfu, ale selský rozum mi diktuje určité závěry, přestože údajně již staří Římané se oddávali jakési hře zvané *paganica*, která se, pokud známo, sestávala z úderů jakousi holí do míčku vycpaného peřím. Byli-li to římské legionáři krátící si poblíže Edinburghu dlouhou chvíli mezi trestnými výpravami tím, že se oddávali *paganice*, kdo tu položil základy golfu, nebo to byli středověcí Angličané (probůh, ne!), kteří údajně vynalezli hru zvanou *cambuca*, či Francouzi s tím jejich *jeu de mail*, dnes vědět nechceme. Takže přese všechny nedostatky

historické evidence, milníkem se zdá edikt skotského Parlamentu z roku 1457, který nařídil, že „*futeball and golf be utterly cryit doon and nocht usit*“ čili míčové hry sněmovna zakázala, neb lidu přikázáno bylo, aby se lukostřelbě oddával, zábavě to natolik v časech válečných potřebné. Nicméně je tu záznam, že došlo k utkání v golfu krále Jakuba IV. Skotského s hrabětem z Bothwellu v roce 1504, avšak výsledek v záznamu chybí: Jeho Veličenstvo zřejmě prohrálo. Dějiny vznešené hry nás rovněž informují, že již král Jakub V. Skotský, otec Marie Stuartovny, se oddával golfu na loukách vně hradeb a že i sama Marie si občas zahrála: dala si rundičku golfu dokonce i krátce poté, co jí zavraždili prvního manžela, lorda Darnleyho. Určitě kvůli slzám na hru pořádně neviděla. Její syn, Jakub VI. Skotský, se oddával golfu, zatímco čekal, než se jeho sestřenka Alžběta I. odebere na věčnost. Načež se z Jakuba VI. Skotského stal Jakub I. Stuart a vyvezl hru v golf do širého světa: jeho skotské dvořany sice v Anglii moc rádi neměli, ale hra, které se oddávali, zapustila kořeny i v Anglii, a nejen zůstala, ale šířila se dále. Král Jakub I. Skotský měl ze všech královských domovů nejraději palác v Greenwichi a tamější lučiny se ku hře v golf hodily natolik, že tam v roce 1608 vznikl klub Royal Blackheath, který si činí nároky na titul nejstaršího golfového klubu na světě. Možná, ale je to v Anglii a dokumentace jim schází. Zato zde v Edinburghu víme, že král Karel I. Stuart hrával na loukách poblíže přístavu Leith. Jeho syn, vévoda z Yorku, pozdější král Jakub II. Stuart během návštěvy Edinburghu zaslechl, jak dva angličtí šlechtici tvrdili, že golf vynalezli Angličané, což jej poprávu popudilo a vyzval je ke golfovému souboji na loukách v Leithu. Moudře si zvolil za partnera jistého pana Jamese Patersona, jenž sice byl povoláním pouhý příštípkář, avšak místní šampion vznešené hry. Skotsko vyhrálo (velice pravděpodobně

naposledy) a za peníze stržené v sázce si milý Paterson mohl koupit úctyhodný dům v ulici jménem Canongate, který tam dosud stojí a pyšní se golfu zasvěcenou hospodou.

Hospodskou tam bývala jistá Jenny Ha. Ha (výslovnost Hó), jak mě výše zmíněná onomastika poučila, bývala skotská alternativa příjmení Hall. Nicméně zajímalo mě, jestli synovi pana či paní Ha by říkali MacHa, podobně jako MacMillan, MacAdam, MacBeath a podobně jsou synové rodičů Millan, Adam a Beath, a tak dále. Pokud by tomu tak bylo, bylo by možné, že Karel Hynek Mácha byl vlastně Skot, či vlastně Kelt, jménem MacHa? A Máchovo jezero je vlastně loch? Tuto teorii jsem kdysi skutečně použil. Během studií na dnešní Mendelově univerzitě mě genetiku učil profesor Mácha zvaný Pepíček. Pepíček byl jednou z těch výjimek, které se nějak vyhnuly urychlené výrobě vysokoškolských učitelů cestou zkráceného studia stranicky prověřeným kádrům. Pepíček se šikovně vyhnul pavědám sovětské „genetiky“ a učil nás to, co bylo správné. O mnoho později jsem na školu do Brna zajel za účelem oslav jedněch jeho kulatých narozenin a dovezl jsem mu skotskou kravatu s poukazem na možný keltský původ jeho klanu. Nepovažoval to sice tak docela za bernou minci, ale volná asociace genetické možnosti jej potěšila.

A abych nezapomněl: výše zmíněný vévoda z Yorku dostal od svého otce koloniální državu na americké pevnině, kterou Británie nabyla od Holanďanů, a na tom místě tam vyrostlo město dnes známé pod jménem Nový York. Je možné, že oddanost vznešené hře na Novém světě se datuje od těch dob?

Během Jakobitského povstání v roce 1745 si prezident nejvyššího soudu lord Forbes písemně stěžoval přátelům, že kvůli těmhle nepřístojnostem si nemohl jako obvykle zahrát.

„Kdy už Skoti konečně přistoupí na to, že golf prostě nemohl vzniknout ve Skotsku,“ ohlásil se jeden Holanďan. „Žádný Skot

by nevynalezl hru, ve které je takhle snadné ztratit míček.“ (Ten pán zřejmě nezná skotské přísloví „Co Skotu upadne, zvedne Holanďan.“)

Takže tolik, pokud se dávných dějin hry v golf týče. Snad ještě, a to pouze na doplnění historických dat, s jakou to výbavou se kdysi hrávalo? Průkopníci golfu neměli vaky plné holí jako dnešní hráči, kteří jich s sebou vláčejí až čtrnáct: odehráli vše s jednou jedinou holí, dřevěnou. Podle deníku Jamese Melvilla, studenta edinburghské university v letech 1569–1574, který strávil na golfovém hřišti nejednu chvíli, veškerá výbava se skládala „z hole a míčků“. Avšak ve srovnání s holí ovčáčkou i ty nejstarší golfové celodřevěné hole, které známe z muzejních sbírek, byly již do jisté míry zdokonalené: hlavice vyřezávali ze dřeva tvrdého, obvykle používali hloh, a násady ze dřeva pružnějšího, jako jasan nebo olše. I o sto let po panu Melvillovi, léta Páně 1686, sir John Foulis (z Ravelstonu, což je nóbl předměstí Edinburghu, i dnes se pyšníci dvěma cenově vzácně nedostupnými kluby), pán, který se prý golfu oddával denně, zaznamenal ve svých zápiscích nutnou opravu své „hrací hole“ tím, že si na násadu musel nechat upevnit novou hlavici. Hlavice holí vyřezané z jednoho kusu údajně nevydržely déle než nějakých deset rund a hole zbrusu nové prý byly úděsně předražené. Čili se nic od té doby nezměnilo.

Až o mnoho později se objevily hlavice železné a různé druhy holí: dnešní hráči již neznají původní jména holí dnes většinou označovaných číslem. Slova jako *brassie*, *spoon*, *cleek*, *mashie*, *niblick* a *jigger* dnes již nic neznamenají, a přesto označovaly hole dnes číslované.

Dva hráči se chystají k úderům poblíže místa, odkud je z hřiště vidět na jezero. Jeden z nich s údivem pohlédne přes zeď: „Hele,

Willie. Podívej se na ty dva blázny, jak se v téhle vánici snaží lovit ryby.“

Hra nabývala na popularitě a v roce 1735 vznikl dodnes aktivní klub jménem Royal Burgess Golfing Society, poté v roce 1744 založili Honourable Company of Edinburgh Golfers (jehož hřiště jménem Muirfield je dnes patrně nejslavnější a, jak mnozí tvrdí, nejtěžší linksové hřiště na světě), až konečně v roce 1754 vznikl Starodávný Královský Klub St Andrews. Hrál se bez pravidel a na hřištích různých rozměrů až do doby, kdy klub Honourable Company of Edinburgh Golfers publikoval první vydání Společných pravidel. Pravidla vypracoval jeden z nejvyšších soudců Skotska jménem Duncan Forbes of Culloden, pán, který mimo jiné vlastnil i licenci na pálení whisky jménem Ferintosh, podle historických záznamů velice populární (nejen mezi golfisty). Základních pravidel hry bylo přesně třináct, a pokud přijmete můj úsudek, úplně to tehdy stačilo a stačilo by to i dnes, protože ta pravidla, selským rozumem zváženo, pokryla všechny základní problémy, a navíc bylo možné si je zapamatovat.

Kolik je tedy dnes ve Skotsku golfových hřišť – kromě hřišť soukromých – na kterých si lze zahrát? Současná zpráva mi říká, že pět set padesát šest. Jen v Edinburghu a příměstském okolí jsem napočítal třicet dva. Průměrné osmnáctijamkové hřiště zabírá plochu zhruba šedesáti tří hektarů, z čehož polovina je ošetřovaná tráva. OSN spočítala, že na celém světě golfová hřiště spotřebují na závlahy 9,5 miliard litrů vody denně. Ve Skotsku podstatně méně, ubezpečuji vás.

Z čeho tedy takové hřiště sestává? Důležité je *odpaliště*, kde si položíte míček na *týčko* a poté elegantně udeříte do míčku holí zvanou *driver*. To je ta největší ve vašem vaku. Při

trošce štěstí a velké dávce umu míček padne na přistřiženou travnatou dráhu zvanou *fairway*. Většinou se však strefíte do neošetřené vysoké trávy zvané *rough* nebo do jámy naplněné pískem zvané *bunker* či ještě hůře, do rybníku, potůčku nebo jezírka. Některá hřiště na vás nachystala další hazard ve formě zástěry (*apron*), což je pruh zeleně kolem fairwaye, jen o něco lépe ošetřený než *rough*. Po několika úderech se dostanete na *green*, ze kterého se míček jemně putuje do *jamky*. Což člověku neznalému připadne jako ta nejjednodušší věc, ale jen do chvíle, kdy to zkusí sám.

Jamek bývá povětšinou osmnáct. Jak se došlo k tomuto číslu? A zase se musíme vrátit do Skotska. Pravda, počet jamek v historii kolísal od pěti až po čtyřiadvacet, ale když si tu v dávných dobách zašli zahrát, brali si s sebou láhev whisky. (Že by *Ferintosh*?) Láhve tehdy obsahovaly pětinu galonu, míru, která sama obsahovala osmnáct hltů. Nevěříte? Jak chcete, ale další zkazka praví, že v klubu ve St Andrews, slavném Royal and Ancient, který dodnes řídí pravidla hry, kdysi předělali svoje staré hřiště tak, že to byla devítka, která se hrála dvakrát. Ochmelkové.

A pokud jde o hřiště, je na světě mnoho těch, na kterých by si český golfista chtěl zahrát. Jedno, o kterém málo českých golfistů ví, je nádherná devítka (přestaňte se ušklíbat) u Traigh House v Arisaigu. Traigh House byla poslední ubikace českých parašutistů za druhé světové války a z téhle devítky jsou neuvěřitelné výhledy na záliv se stříbrnými plážemi, útesy a ostrůvky a na oblaka a západy slunce nad Atlantikem. Nevíte co dříve: kochat se pohledem, nebo hrát? Navíc tam, kde je dnes hřiště, byly cvičné dráhy, na kterých se proháněli chlapi z výsadek Anthropoloid, Silver A, Silver B, Out Distance, Barium, Bioscop, Wolfram, Platinum, Tin a dalších jedenatřiceti. Stačí zastavit se, zadívat se a zamyslet. A pak zase hrát.

Jeden populární týdeník uveřejňuje pravidelnou rubriku, ve které se kladou známým osobnostem vždy ty stejné otázky. Jednou z otázek je, „*jak se jmenuje ta ohmataná, ale nedočtená kniha pod vaší postelí?*“ Co se mne týče, odpověď by byla jednoduchá. *Pravidla golfu* bydlí pod mou postelí již řadu let v podstatě nevyrušována a se zájmem přečtena až ke straně 36. *Pravidla golfu* obsahují strážlivým odhadem třicet osm tisíc slov. Pro srovnání: *Ústava Spojených států amerických* obsahuje čtyři tisíce pět set slov. Kromě *Pravidel golfu* existuje pouze jeden další absurdně obsažný svazek, který jsem byl nucen kdysi přečíst, slovo po slovu, od stránky číslo jedna až po stránku tři sta třicet tři, a s obsahem nějakých sedmdesáti tisíc slov: *Návrh Úmluvy o Ústavě Evropské unie*. Čtení takřka stejně umrtvující jako *Pravidla golfu*.

Autoři podobných svazků zapomínají na jeden důležitý předpoklad, že totiž pokud má někdo dodržovat nějaká pravidla, je třeba, aby si je byl schopen pamatovat. V *Pravidlech golfu* jsou věty, které někdo zcela zřetelně napsal tak, aby to či ono pravidlo pokud možno zatemnil do míry popírající jakoukoliv logiku. Uvedme příklad: „*Pravidlo 1. Definice hry: 1.1. Hra se skládá z úderů holí do míčku, počínaje odpalištěm až do jamky, a to jedním nebo více údery. 1.2. Hráč nebo nosič holí v žádném případě nesmí nijak ovlivnit pozici nebo pohyb míčku.*“ A teď mi řekněte, jak mám provést úder nebo více úderů, aniž bych nějak ovlivnil pozici nebo pohyb míčku: je mi vůbec povoleno do míčku udeřit?

„Zcela neefektivní pokus umístit nepolapitelný míček do zastřené jamky pomocí nástroje, který se v podstatě ku svému účelu nehodí.“

— *Prezident USA Woodrow Wilson, vášnivý hráč golfu, proslulý krom jiného tím, že si nabarvil míčky na černo, aby mohl hrát i na sněhu.*

Podezřívám, že zatímco většinu základních a těch nejdůležitějších pravidel většina hráčů dodržuje, pravidla nejasná, podivná a nevysvětlitelná si většina hráčů na více než čtyřech stech golfových hřištích v relativně malém Skotsku (nebo na většině hřištích v Česku) vysvětlí po svém, aniž by neustále nahlíželi do knihy pravidel, kterou s sebou mají ve vaku.

Znalost pravidel se však vyplácí. Golfové anály zaznamenávají událost z roku 1907: Pan Robert Andrew během utkání o pohár Hillhouse na světoznámém hřišti v Troon byl nucen k deseti úderům na jedné z jamek, protože se mu míček napíchl na hřebík. Kdyby znal lépe pravidla, věděl by, že v tomto případě směl hřebík z míčku sejmout bez pokuty.

Kromě komplikovaných pravidel je tu ještě další zádrhel. Švih. V podstatě se dá lehce pochopit, čeho je třeba k tomu strefit se správně do míčku. Uchopte hůl určitým způsobem, ne příliš pevně, ale přece jen pevně natolik, aby vám nevyhlédla z dlaně. Jedna dlaň za druhou, palec dolů po ose, zápěstí zalomena, levé rameno pod bradou, váha na „zadní“ noze, oči na míčku, úder dolů po vnitřní ose směrem k cíli s rukama napřímenými cestou zrychlit, míček udeřit pravoúhle, směrem na jamku a tak blízko k jamce jak jen možno a pohyb ukončit graciózně v pitvorném postoji s jednou šlapkou stočenou dovnitř a co nejbližší k vykloubení obou kotníků a alespoň jednoho z kolen, páteří vyhnutou vzad a s holí triumfálně přes levé rameno. To je teorie. V praxi uvidíte nejméně tolik variací na dané téma, kolik hráčů jste viděli. Jsou hráči s podivným švihem, jakoby křížem přes prsa, kteří míček odpálí sice ne zrovna daleko, ale zcela rovně požadovaným směrem. Pak jsou ti, kteří odpálí elegantní, zcela ukázkový, mocný a záviděníhodný švih, s míčkem

v ohromující dáli, ale většinou bokem, občas až v sousedním směrovacím čísle.

„Sandy snad je ten nejmrzutější golfista, kterého jsem kdy potkal,“ stěžoval si jeden hráč druhému. – „Proč myslíš?“ – „Minulý týden jsem s ním hrál a na čtvrté jamce dokázal jamku na jeden úder. Načež si stěžoval, že si málo zapatoval.“

Golf je hra, ze které se lze těšit od kolébky až po hrob. Já začal pozdě a shledávám potěšení spíše v technické hře krátkých úderů než v rekordním exhibicionismu. Je to hra pro časné ráno, kdy je vzduch na hřišti v kopcích nad městem ještě svěží, tráva dosud vlahá rosou, na hřišti, kromě vás nebo ještě jednoho dalšího nespavce, nikdo a za doprovodu hukotu traktůrků a sekaček personálu si hrajete přes shluky žlutými květy obsypaného hlodáše, kolem lesíku a ostrážitě kolem vřesu a v dálce před vámi se prostírá panoráma probouzejícího se města. Jestli se jednou či dvakrát nestrefíte, tak co. Golf znamená více než jamka na jeden úder.

Míček lze použít i jako zbraň. Dne 10. června roku 1904 se na hřišti Kilspindie na jihovýchodním pobřeží Skotska hrála soutěž dobrovolníků edinburghské královské ochranky (říkají si High Constables). Kapitán Ferguson odpálil vskutku dlouhý míček až do neposekané trávy zvané rough poblíže jednoho z greenů. Když míček hledali, zjistili, že pan Ferguson nejen trefil, ale usmrtil králíka, který se tam pásł. Králík bez broků, prosím. Ještě lepší historku, a o dost čerstvější, jsem slyšel o nadějném mladém golfistovi jménem Willie Fraser (stáří 11 let) z městečka Kingussie na severu Skotska. Prvního dne, kdy je povoleno střílet bělokury skotské (*grouse*), obvykle počátkem 33. týdne roku (tj. první den parlamentních prázdnin), se mladý Willie úderem z odpaliště strefil do jeřábka, který vyletěl z vřesu. Vzhledem k tomu, že bělokur skotksý je úžasný letec, který umí využít

vzdušné proudy a může letět rychlostí až šedesáti kilometrů za hodinu, trefa si v dějinách hry zasloužila záznam.

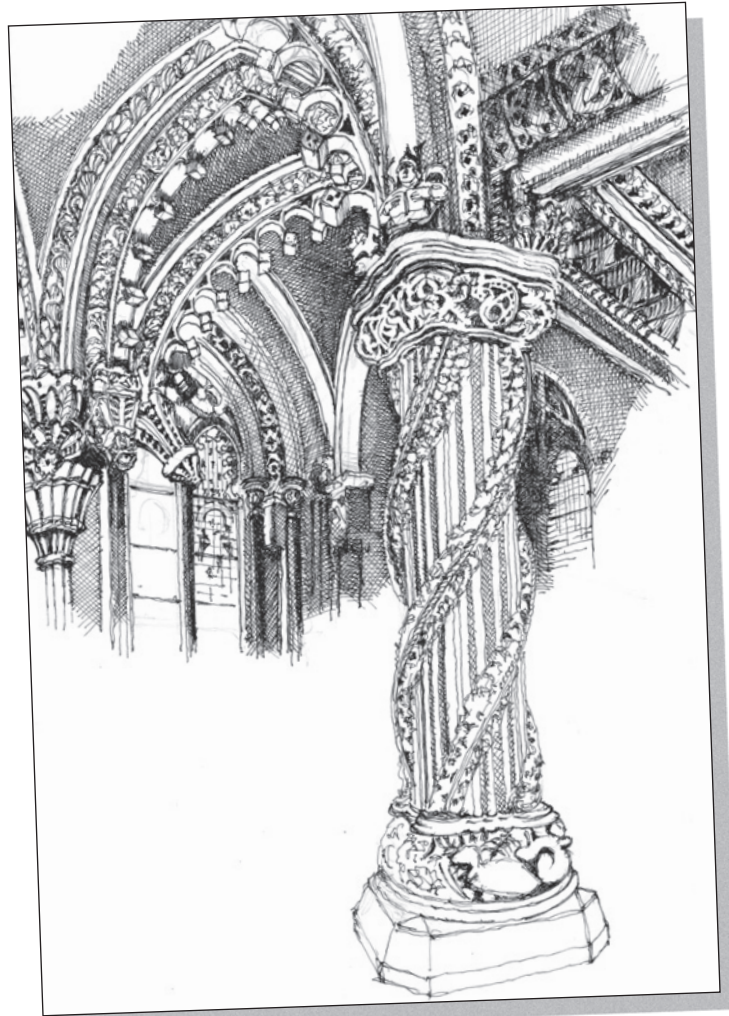
Konzultační místnost byla plná maminek v očekávání, doprovázených budoucími tatínky. Porodní asistentka jim říká, co mají a co nemají. „Pamatujte, dámy, že pohyb je pro vás důležitý až do samého porodu. Chůze zpevňuje pánevní svalstvo, a to vám pomůže při porodu. Pěkně si procházku rozvrhněte, tu a tam se zastavte a nechodte po tvrdém, nejlepší je po sypaném chodníčku nebo po trávě. A pánové, pamatujte – jste v tom oba. Neudělá vám to žádnou škodu, když si vyjdete spolu. Společný zážitek si oba užijete.“ Po místnosti se rozhostilo ticho, jak pánové tuto informaci trávili. Až po chvíli jeden z nich, jméno zůstalo utajeno, zvedl ruku. „Prosím?“ vyzvala ho porodní bába. „Chtěl jsem se jen zeptat, jestli by to bylo oukej, kdyby mi při té procházce nosila vak s holemi.“

MacTavish seděl s prutem u řeky a díval se, jak na druhém břehu hrají golf. „Tak co, jak jim to jde?“ ptá se druhý rybář. „Za míčkem se tam honí pár mužských příliš starých na to, aby se honili za něčím jiným.“

Golf je procházka zkažená tím, že boucháte do míčku.

Oscar Wilde

7. Rosslyn

Sir Henry Sinclair z Rosslynu, důvěrný přítel skotského krále Roberta Bruce, pocházel z rodiny se zajímavým rodokmenem. Jeho předek, Henri de Saint-Clair, se po boku francouzského šlechtice jménem Godefroi de Bouillon zúčastnil první křižácké výpravy. Po dobytí Jeruzaléma se Godefroi stal prvním jeruzalémským vládcem. V té době se křesťanští poutníci začali vydávat na cesty do Svaté země. Saracéni, kteří území ovládali, tlupy pouštních nájezdníků a vlastně kdokoliv, kdo si potřeboval něco uloupit, poutníky napadali, a tudíž se zrodila potřeba ta zbožná procesí ochraňovat a poskytnout jim nejen doprovod, ale i útulek a nemocniční péči. Úlohy se ujalo několik rytířských bratrstev a řádů jako Rytíři špitálníci (jinak známí coby řád svatého Jana), Rytíři z Rhodu a posléze Maltézští rytíři. V roce 1119, po útoku na procesí bezbranných poutníků, kdy několik set z nich bylo zabito a zbytek vzat do otroctví, a na výzvu jak jeruzalémského panovníka Baldwina II., tak i patriarchy Warmunda, dva rytíři, Hugues de Payens a Godfrey (Geoffrey) de St Omer, údajně založili bratrstvo, z něhož nakonec vznikl řád templářů. Od roku 1114 bylo bratrstvo známo pod názvem *La Milice du Christ* a patrně až v letech 1118–1119 došlo k formálnímu ustavení řádu nejprve pod jménem Chudí rytíři bratrstva vojáků Ježíše Krista a chrámu Šalomounova, později zkráceně Rytíři chrámu Šalomounova (známého pod jménem *Temple*). Z původního počtu devíti rytířů (Hugues de Payens, Geoffrey de St Omer, Payen de Montdidier, Archambaud de St Agnan, André de Montbard,

Geoffrey Bisol, Rossal, Gondamer a Hugues de Champagne), kterým král Baldwin dovolil ubytovat se v jednom z křídel svého paláce postaveného na ruinách Šalomounova chrámu, se řád postupně rozrůstal. V letech 1135–1137 se řád templářů rozhodl zůstat ve Svaté zemi natrvalo, nevracet se z výprav do Evropy, ochraňovat poutníky a řídit se pravidly chování, založenými na cisterciánském pojetí morálky a majetku. Během pobytu v jeruzalémském paláci se rytíři údajně věnovali systematickému průzkumu budov a základů a podle pověsti objevili nejen staré poklady, ale i cenné náboženské relikvie, jako jsou ostatky svatých.

Chrást Šalomounův (z něhož dnes zbývá jen západní stěna známá pod jménem Zeď nářků) vznikl kolem roku 623 před naším letopočtem, poté, co se hebrejský král Jósijáš rozhodl, že Archu úmluvy je třeba umístit v chrámu postaveném Šalomounem, synem Davidovým. Tak tomu bylo až do roku 586 před naším letopočtem, kdy babylonský král Nabukadenzar nařídil chrám zbourat a Izraelity vzít do otroctví. V roce 515 před naším letopočtem pak král perský, Kýros, dovolil Izraelitům chrám obnovit. V roce 167 před naším letopočtem se Izraelité, opětovně ohrožení ze strany odvěkých nepřátel, dobrovolně poddali ochraně Říma. Nicméně po povstání proti Římu v roce 70 našeho letopočtu Římané opět chrám, známý pod jménem chrám Herodův, zbořili. V roce 312 císař Konstantin přijal víru křesťanskou a chrám opět obnovil. Léta Páně 638 se Jeruzaléma zmocnil kalif Abd-al-Malik a na místě chrámu, který stál na skále, z níž údajně prorok Mohamed vstoupil roku 632 na nebesa, nechal postavit mešitu al-Aqsa, kterou pak v roce 1188 jeruzalémský král Baldwin II. dal přeměnit v palác. Templáři obývali jedno křídlo tohoto paláce, postaveného na zříceninách Šalomounova chrámu (Temple of Salomon). Rytíři skládali přísahu chudoby, střídmosti a poslušnosti v chrámu Svatého hrobu na hoře zvané Golgota, kde, jak praví Nový zákon, byl ukřižován Ježíš Kristus.

Řád poté sídlil v této bývalé mešitě po šedesát osm let a podle modelu starého chrámu stavěl budovy nové, jak ve Středozemí, tak i jinde: v Evropě, na kontinentu i na britských ostrovech. Nicméně po devět let po ustavení řádu počet řádových rytířů setrval na původním počtu devíti a až teprve od roku 1125 se řád začal rozrůstat: jedním z prvních nových templářů byl Hugues, hrabě ze Champagne, původně dokonce lenní pán tehdejšího velmistra řádu jménem Hugues de Payens. Baldwin II., který neměl mužského dědice, vyslal devět členů řádu do Francie přesvědčit Fulka z Anjou, aby se oženil s jeho dcerou Melisendou, a tak po něm zdědil jeruzalémský trůn. Mise se setkala s úspěchem, jakož i další mise verbovací: narůstala potřeba nových členů řádu na křižáckou výpravu proti Damašku. Navíc mise vyjednala oficiální uznání řádu církví katolickou, k čemuž došlo roku 1128 na koncilu v Troyes. Koncil schválil kodex 73 pravidel, jimž se řádoví bratří museli podřídit.

Hugues de Payens se v roce 1127 setkal se skotským králem Davidem I., který mu udělil pozemky ve farnosti jménem Balantrodach (v galštině *Baile nan Trodach*), v místě dnešní vesnice jménem Temple, nedaleko od Edinburghu, a v sousedství panství Sinclairů. Tam templáři založili podřízenou templářskou misi zvanou preceptář a postavili tam opevněný panský dům a kostel. V roce 1128 Hugues de Payens rovněž dostal pozvání navštívit Anglii, kde nejen získal peněžní dary pro potřebu řádu, ale i tam ustavil preceptář s templářskou misí, a v Londýně založil i kostel, dodnes známý pod jménem Temple. Příznivce Templářů anglický král Jindřich I. měl za manželku Matildu, dceru skotského krále Malcolma III., která mu povila syna, pozdějšího krále anglického Jindřicha II., jehož syn Richard I. zvaný *Lví srdce* se zúčastnil křižáckých výprav. (Poslední z dynastie Plantagenetů, Richard II., syn Černého prince, se oženil s českou princeznou Annou. Černý princ velel roku 1346 anglické armádě v bitvě

u Kresčaku, ve které našel hrdinnou smrt Jan Lucemburský, král český. Podle dnes zpochybňované pověsti si Černý princ přisvojil jak Janova pštrosí péra, tak i jeho heslo „*Ich dien*“.)

Templáři, ze kterých kolem roku 1130 se stala nejlepší vojenská jednotka v Evropě, čítající nejen 300 mimořádně disciplinovaných a vycvičených rytířů, ale i velký počet zemanů, seržantů, pacholků a jízdních lučištníků, postupně nejen dostávali, ale vynutili si více a více výsad a pravomocí a nabývali řádového vlastnictví po celé Evropě. Vlastnili přes tři tisíce majetků, které si buď architektonicky upravili podle svých představ, nebo na svých pozemcích stavěli budovy nové, jak světské, tak církevní, všechny podobného stylu, založené na pojetí Šalomounova chrámu, identifikovatelného na příkladech staveb tak dalece od sebe rozmístěných jako jako Temple Church v Londýně, hrad Almourol a klášter Tomar v Portugalsku, Temple Garway ve střední Anglii, Athlit a Tortosa v severní Africe, nebo dokonce od roku 1232 i čtyři majetky (komendy) v Čechách a na Moravě, jako kostel sv. Vavřince a domy v Praze, kostely s obročím a desátky v Jamolicích a Uhříněvsi, skvěle opevněný hrad Templštejn s dvoumetrovou plášťovou zdí, a po vítězných bitvách s Tatarý i budovy s typickou kaplí templářského stylu a s vinnými sklepy v Čejkovicích.

Tak jako ve všem ostatním, do čeho se Templáři pouštěli, užívali ty nejlepší tehdy známé stavební techniky a zaměstnávali jen ty nejlepší architekty, zedníky a kameníky. Mnoho jejich budov se zakládá na starobylých geometrických zásadách. Templáři se od samého začátku aktivně účastnili výstavby svých majetků a s odvoláním na svůj první domov, Šalomounův chrám, většinu svých duchovních budov založili na obrazu tohoto

chrámu. Na základě práv uděleným jim papežem Innocentem II. měli dovoleno budovat církevní stavby podle svého a většina templářských církevních budov, které vznikly před koncem třináctého století, je charakterizována okrouhlou lodí (jako kupříkladu ona kaple v Čejkovicích). Románskou okrouhlou architekturu však později nahradil styl pravouhlý a mnoho templářských kaplí z té doby jsou málo nazdobené pravouhlé budovy ve smyslu prostých názorů svatého Bernarda. Přezdobená gotika velkých katedrál byla templářskému pojetí cizí a většina jejich církevních staveb z tohoto období připomíná spíše opevněné panské domy. Funkčnost, trvanlivost a praktické využití připadaly templářům důležitější.

Počty členů řádu narůstaly do tisíců. Templáři se postupně ustavili nejen jako pokrokoví hospodáři, zemědělci a vinaři, ale i jako bankéři nejen korunovaných hlav v Evropě, ale i samotné Svaté stolice. Poskytovali finanční půjčky a nabývali tím jak majetků, tak i vlivu. To nakonec způsobilo jejich pád.

Francouzský král Filip IV. Sličný trpěl chronickým nedostatkem peněz. Poté, co ve zralém věku sedmnácti let nastoupil na trůn, zjistil, že spolu s trůnem zdědil dluhy, na splacení kterých, jak mu spočítali, by potřeboval 300 let. Navíc tu byl letitý válečný konflikt s Anglií, který bylo třeba nákladně financovat. Takže nejenže v roce 1306 nechal uvěznit všechny Židy, zkonfiskovat jejich majetky a vyhostit je z Francie, ale uvalil padesátiprocentní daň na církevní majetky a v roce 1311 zavřel všechny lombardské bankéře, zkonfiskoval jejich majetky a vyhostil je taky. S templáři měl ovšem otevřený účet již od roku 1303, kdy se pokusil svrhnout papeže Bonifáce VIII., který Filipa v tom roce exkomunikoval z církve. Papeže však před francouzskými vojáky schopně ochránili právě templáři. Po smrti papeže Bonifáce (1303) se Filip rozhodl, že vlivu na církev dosáhne snáze tím, že si papeže podřídí, a pomocí intrik

a úplatků kardinálům zařídil, aby novým papežem zvolili Fran-
couze, Klementa V. Nejen to. Svého papeže přestěhoval z Říma
do Avignonu, a pokud se templářů týkalo, smluvil se s pape-
žem, že je prostě zruší, dluhy, které u nich oba měli, odepíše,
a o zbývající majetky se podělí. V ranních hodinách pátku dne
13. října 1307 zatkli francouzští královští agenti téměř 5000 čle-
nů řádu včetně velmistra řádu Jacquese de Molaye a pátrali po
pokladech řádu. Legenda praví, že se Templáři o plánovaném
zatýkání dozvěděli předem a většinu pokladů a listin z Paříže
včas tajně odvezli.

A teď pozor:

Templáři založili, naplánovali a rozvinuli přístav La Rochelle,
který, přestože vlastnili i řadu jiných přístavů ve Francii, zůstal
tím nejdůležitějším: kotvila tam řada jejich lodí. Některým
templářům se podařilo zatýkání uniknout právě z La Rochelle
a je doloženo, že jedné z lodí, které unikly, velel zkušený mo-
řeplavec sir Henry Sinclair, potomek Henriho de Saint-Clair.
Podle francouzských legend se na oné lodi spolu s uprchlými
templáři nalézala nejméně část templářských pokladů, možná
i více. Sir Henry znal dobře jak cestu průlivem, tak i Severním
mořem, a topografii skotského pobřeží. Loď, která vplula do
ústí skotské řeky Forth, patrně přistála napřed u klášterního
mola na ostrově May, právě oproti ústí říčky Esk, která vytéká
z rosslinské rokle, nad níž se tyčí stará pevnost Sinclairů .

Král Robert I. Skotský uprchlé rytíře s radostí ve Skotsku
uvítal: 24. června roku 1314 se templáři zúčastnili bitvy u Ban-
nockburnu, ve které Robert porazil trojnásobně silnější ang-
lickou armádu krále Edwarda II., která Skotsko napadla. Kolik
templářů se nakonec ve Skotsku usadilo, nevíme. Pokud vůbec
ovšem. Svědectvím zůstanou pouze náhrobky roztroušené po
všech pozemcích, které vlastnil rod Sinclairů nebo těch, které
kolem vesnice Temple vlastnili oni sami. Tyto pozemky na
okraji Edinburghu zahrnují i vesnici Swanston, kde své mládí

prožil Robert Louis Stevenson, les na svahu kopců Pentland
vysazený do tvaru písmene T a o něco dále vesnici Temple.

Sir Henry, potomek Vikingů, kteří do Nového světa na svých
„dlouhých lodích“ patrně dopluli již před staletími, byl zkuše-
ný mořeplavec a je velmi pravděpodobné, že templářské lodě
vyplovaly ze skotských přístavů a prozkoumávaly Severní
Atlantik. Jestli to byl on, nebo některý jiný, kdo dávno před
Kolumbem doplul až do Kanady a později do Nové Anglie,
nevíme. Víme však, že náhrobky nalezené v kanadské provincii
Nova Scotia nesou templářské kříže a na náhrobku na vrcholku
Prospect Hill ve státě Massachusetts je vytesána podoba sira
Jamese Gunna, člena Sinclairovy výpravy z roku 1397.

Dvěma z patnácti Sinclairových lodí, které vypluly ze Skot-
ska do Atlantiku, veleli dva benátští bratři příjmením Zeno.
Potomci těchto Zenů vydali v roce 1558 velice přesnou mapu
Severního Atlantiku a popis cesty, i když ani jméno Sinclair ani
název templáři se v rukopisu nevyskytly.

Kolumbus ovšem když vyplouval z Barcelony, nevěděl, kam
pluje, když tam doplul, nevěděl, kde je, a když se vrátil, nevěděl,
kde byl. A neví se zcela přesně, co – kromě zpeněžitelných po-
kladů – z cesty přivezl. Zlato zajímalo jak Kolumba, tak i jeho
následovníky, a zejména krále kastilského, daleko více než
třeba rostliny. Praktické templáře, schopné správce majetků
a pozemků a zdatné a pokrokové hospodáře, ty užitečné věci
zajímaly daleko více.

Původ jména Amerika se přisuzuje mořeplavci jménem Ame-
rigo Vespucci, který se vydal za objevem Nového světa v roce
1497 a vrátil se do Evropy v roce 1504. A přestože se jméno Ame-
rica objevilo poprvé na mapě vydané v roce 1504 v Německu,
krátce po návratu Vespucciho na starý kontinent, bylo tehdy
obvyklé, že jména udělovaná objeveným zemím, ostrovům
a kontinentům se zakládala na příjmeních spíše než na jménech
křesťanů. Navíc, Vespucci před svou smrtí popřel, že by nový
kontinent vůbec kdy objevil.

Na lodích Templářů, jak těch, které vyplouvaly ze skotských přístavů, tak i těch, které dříve užívali ve válečných konfliktech, vlály vlajky nesoucí jejich templářské symboly: nejprve vlajky rudé se symbolem lebky a zkřížených hnátů, později rudý kříž templářský na bílém poli, podobně jako na jejich pláštích, a posléze námořní vlajku bojovou, se symbolem zvaným La Merika, což byla pěticípá hvězda kdysi připisovaná babylonské bohyni Ištar.

Takže co tohle všechno má společného s kaplí v Rosslynu? Ta se vám na první pohled bude zdát vlastně malá a připomene vám nazdobený svatební dort. Když jsme tam přišli poprvé, někdy v sedmdesátých letech minulého století, klenutý strop jako Mléčná dráha plný kamenných hvězd, jako okolní lesy plný květů a jako průhled stromovím v sousedním údolí pod tvrzí Sinclairů plný geometrických obrazců byl úplně pokryt vrstvou zelených řas. Dobře míněná, ale špatně promyšlená oprava střechy z plátů pískovce asfaltem měla za následek zamokření a jen později se rodina Sinclairů, jejichž soukromým majetkem je kaple dodnes, rozhodla k radikální opravě. Kolem kaple postavili lešení, nad střechou umístili střechu další, asfaltovou krytinu původní střechy odstranili a po dlouhá léta nechali střechu přirozeně vysychat. Lešení bylo na místě ještě v době, kdy se Hollywood rozhodl natáčet zde scény pro film Šifra mistra Leonarda. Problém, co s lešením, vyřešili snadno: pro celkové záběry postavili miniaturní maketu a pro záběry interiéru ponechali vše tak, jak to bylo.

Tyhle řádky nemají v plánu poskytovat turistickou informaci. Ti, kteří sem zavítají, si vše prohlédnou po svém. Mě tu zajímá symbolika, která běžného turistu nutně zajímat nemusí. Tohle posvátné místo ve Skotsku je totiž ve své podstatě enigmatické a natolik ohromující, že neznám nikoho,

kdo by se tu necítil očarován. Symbolika, kterou v jediném zorném poli spatříte několikrát, má jednak vazby na dávnou minulost a templáře, jednak vazby náboženské, a hraje též důležitou roli v symbolice svobodných zednářů. Kamenné lilie vytesané nad sloupy podpírajícími portál připomínají jeruzalémský chrám a rodokmen izraelských králů. Lilie ovšem mají i význam jiný: linii merovejskou, kterou si později přivlastnila vládnoucí francouzská rodina.

Původní plány uvažovaly o kapli postavené do kříže. Plány se sice nedochovaly, ale základy objevené v devatenáctém století, prostírající se do vzdálenosti dalších zhruba třiceti metrů na západ od dnešního čelního vchodu, před začátkem výstavby založili. Stavbu však nikdy nedokončili a to, co dnes vidíme, je vlastně jen polovina původního záměru, a navíc bez věže, která se měla tyčit uprostřed kříže křídel. Sir William zemřel před dokončením stavby a peníze na dostavbu, které předal svému dědici, se údajně vypařily na koňských dostizích a v hernách.

Příznačné pro velkorysost záměru bylo i to, že dříve než sir William započal se stavbou, vystavěl vesnici, dnešní Rosslin, pro řemeslníky, kteří na stavbě pracovali. Kameníci tesali úžasně složitou výzdobu po dobu čtyřiceti let.

Kaple se tyčí na čtrnácti pilířích, které tvoří arkádu dvánácti špičatých oblouků po třech stranách lodi, jižní, severní a západní. Nižší kaple, někdy nazývaná kryptou, ale sloužící jako zákristie, vlastně kryptou není (i když hollywoodské pojetí založené na románu Dana Browna ji tak pojalo): krypty se údajně skrývají pod podlahou této nižší kaple a podle pověsti jsou naplněny bílým pískem z arabských pouští. Vyšetření radarem a ultrazvukem před několika lety tam naznačilo šest olovem vyložených hrobek. Kdy a kdo je tam zazdil? Co obsahují? Nikdo neví a naštěstí je neobjevili ani ti největší

vandalové britských dějin, Jindřich VIII. a Oliver Cromwell: oba potřebovali peníze a nebyli by ušetřili nic. Cromwell kapli využil k ustájení koní své jízdy. Kaple sloužila jako místo posledního odpočinku generacím Sinclairů. Zákristie je dnes poslední přístupnou kryptou, a kde je vchod do nižších krypt, nikdo neví. Když v roce 1837 zemřel druhý hrabě z Rosslynu, přál si být pochován ve staré kryptě. Vchod do ní hledali po dlouhé týdny, ale nenašli, takže se pan hrabě musel spokojit s místem pod podlahou Mariánské kaple. Legendy však bují a kromě pokladu templářů, který si rytíři přivezli po úprku z Paříže, se prý v kryptách určitě nachází i relikvie a poklady jiné, údajně nesmírné, jako hlava samotného Krista nebo hlava Jana Křitele, svatý grál a původní korunovační klenoty Skotska. Pokud jde o svatý grál, nikdo neví přesně, co to má vlastně být. Teorií jsou přehršle. Byla to snad ona prostá miska z dubového dřeva, kterou v kapli kdysi objevili? Nebo ta miska byla vlastně jen jednou z prostých skotských lidových misek na whisky zvaných *quaich*?

7

Tři nazdobené pilíře na východním konci nesou jména Mistrův sloup, Tovaryšův sloup a Učedníkův sloup a odvolávají se na legendu z 18. století o vraždě nadaného učedníka žárlivým mistrem kamenickým. Podobných legend (jako ta vztahující se ke staroměstskému orloji) je mnoho. Jména sloupů jsou však nová. Původní jména byla Hraběcí sloup, Shekinah (Sláva Jehovova) a Sloup princův. Řezby na úpatí Princova sloupu připomínají kořeny stromu Ygdrassil z vikingské mytologie a výše na stvolu sloupu jsou listy tohoto stromu.

Na stejném konci kaple, jinak jmenovaném Mariánská kaple (*Lady chapel*) jsou oblouky osazeny kamennými kostkami, každou jiného vzoru. Jejich záhadu se podařilo do jisté míry rozřešit jen nedávno, poté, co si pozorný badatel – mu-

zikant – uvědomil, že na úpatí každého oblouku sedí anděl s hudebním nástrojem, a usoudil, že kostky mohou vlastně zobrazovat hudební záznam.

Vzory na kostkách jsou přísně geometrické a připomínají vzory známé z cymatických pokusů. Těm se věnoval německý fyzik slovenského původu Ernst Chladni (1756–1827). Na skleněný plát rozprostřel jemný prášek a plát rozezvučel smyčcem. Prášek se následkem vibrací a frekvence zvuku uspořádal podél nodálních linií do různých vzorů. Frekvence zvuku a obrazce tedy odpovídaly různým notám. Jde o to, jestli tenhle trik byl již kdysi znám siru Williamovi a jeho mistrům kameníkům, kteří pak vzory okopírovali na kostky, avšak tři sta let před profesorem Chladnim.

Co všechno naši předchůdci věděli a uměli? Jiný renesanční všeučel, Leonardo da Vinci, navrhl třípatrové schodiště zámku Chambord na Loire jako dvojitou závitnici přesně odpovídající formě deoxyribonukleové kyseliny. Jak to že se podobná závitnice objevila i na Učedníkově sloupu?

7

Různé vzory, květy, diamanty, čtverce, šestihrany, kříže, obloučky, kruhy a trojúhelníky odpovídaly různým notám a otázka, na kterou lidé hledali odpověď, zněla „je v tom zakletá melodie?“ Dva pánové, Thomas a Stuart Mitchellovi, otec a syn, za použití Chladniho vzorců ten rébus rozluštili a vznikl *Rosslynský motet*. Proč byla ta melodie po dlouhá staletí zakletá? Zcela možná odpověď může být, že v tom měla ruku církev: skladba obsahuje zvětšené kvarty, disonantní interval tří celých tónů zvaný ďábel v hudbě – *diabolus in musica*. Středověká katolická církev zírала na zvětšenou kvartu – *tritón* – zamračeně, a to jak ve skladbách církevních, tak ve skladbách světských. Věřilo se, že tento zvuk může posluchače vynést až do nadpozemských výšin. Zákaz z roku 1234, připisovaný

papeži Řehořovi IX., církev vlastně nikdy neodvolala. Dráždí snad ten zvuk onu intuitivní půlku mozku, stranu pravou, a jakou spojitost to vše má se zvyky svobodných zednářů, jejichž symbolů je kaple plna, skrývat zřetelné do hádanek a nechat nás hádat, chceme-li?

Proč a za jakým účelem zakódovali kameníci tenhle zakázaný akord do kymatických symbolů v Rosslynu? Bylo toho účelem zachovat starobylé poznatky v době, kdy to bylo politicky nepřijatelné?

„Dábla v hudbě“ lze slyšet v mnoha velmi známých skladbách, od Allegriho Miserere přes Mozartovu *Kouzelnou flétnu* až po Debussyho *Faunovo odpoledne* a Bernsteinovu *West Side Story*, rockovou hudbu nepočítaje. Mozart jako chlapec vyslechl v Římě Allegriho Miserere (Žalm 51). Notové záznamy téhle skladby nebyly, Vatikán pod hrozbou exkomunikace hraní skladby mimo Sixtinskou kapli zakazoval. Geniální chlapec Wolfgang Amadeus, věda či nevěda čeho se dopouští, doma jednoduše skladbu z paměti přepsal.

Tritón samozřejmě uslyšíte i v *Roslynském motetu*.

A když jsme se již zmínili o několik řádků výše o Mistru Leonardovi a jeho schodišti vzor DNA, tritón lze vystopovat i na jeho portrétu hudebníka Franchina Gaffuria lze na partituru, kterou hudebník drží v ruce tak, aby byla čitelná.

Výzdoba kolem zdí obsahuje mimo jiné i zobrazení pohan-
ských symbolů ducha přírody a plodnosti, zvaných zelení
muži: jejich tváří, jimž z úst vyrůstají líány a listí, je tam
nějakých sto dvacet – rozličných věků, od mladých zdatných
mužů až po starce a kostlivce. Na úpatí každého okenního
sloupku jsou symboly jak světské, tak náboženské: andělé
a rytíři, včetně sira Henryho, jak na křížácké výpravě, tak
i shlížejícího dolů z rampy pod kůrem; jsou tam i anděl padlý,

Lucifer, hlavou dolů, směřující do pekel, a Mojžíš s desaterem. Strop jižního ochozu překlenují zobrazení sedmi ctností a sedmi smrtelných hříchů. Až na jeden z těch čtrnácti, kdy si kameník popletl hřích se ctností, a zobrazení přehodil.

Kamenické práce v kapli v Rosslynu znázorňují i rostliny původem z Ameriky, jako aloe vera a kukuřice, v Evropě v té době neznámé. Soudilo se, že se tyto rostliny dostaly do Evropy až po „objevení Ameriky“ Kolumbem, ale k tomu došlo až v roce 1492, zatímco se stavbou kaple v Rosslynu začal sir William Sinclair, vnuk sira Henryho, již v roce 1440. Stavbu dokončili v roce 1486, kdy kamenná výzdoba již byla dávno na místě: k břehům ostrovů v karibském moři, nikoliv k samému kontinentu, doplul Kolumbus až o dalších šest let později.

Zatímco symboly templářské si je možno snadno vysvětlit (i když kapli Sinclairi dostavěli 150 let poté, co byl řád rozpuštěn), odkud se vzaly symboly svobodných zednářů, je o něco záhadnější. Dva jezdce na jednom oři, postavu muže vedeného na obojku a zobrazení trojúhelníku, kružítka a olovnice tu však mohli přidat kdykoliv později: faktem zůstává, že hlavní výzdoba kaple pochází z 15. století, zatímco první zmínky o svobodných zednářích pochází až z konce století šestnáctého. Edinburhský architekt David Bryce, který v roce 1860 pro třetího hraběte z Rosslynu kapli opravoval, byl známý zednář a několik Sinclairů údajně zastávalo významné funkce Velké lóže skotské.

At je tomu všemu jakkoliv, faktem zůstává, že kamenická výzdoba kaple je svědectvím řemeslné dokonalosti těch, kdo na výzdobě pracovali, a i kdyby sir William zamýšlel kapli jen jako místo pro rodinné bohoslužby a místo posledního odpočinku členů rodiny, um, krása a inspirace, která tu návštěvníky obklopuje, stěží nacházejí obdoby jinde. Určitě ne

v architektuře soudobé, ztělesněné nepodařenou moderní budovou skotského parlamentu.

V době současné kapli předsedá černobílý kocour jménem William. Najdete ho na polštáři na lavici hned vpravo u dveří. William odešel od své rodiny v sousední vesnici jménem Roslin (což je soudobé hláskování středověkého jména Rosslyn, kterým se proslavil i světoznámý Roslin Research Institute, kde se narodila nejslavnější ovce zvaná Dolly) a zabydlel se v kapli. Tam má sice dovoleno přebývat za dne, ale v noci musí ven, neboť by zapínal poplachové zařízení: tak jako tak, William v noci vychází na lov do rokle pod tvrzí. Rezervní ložnici má v kůlně na dvoře za návštěvnickým střediskem. K rodině ve vesnici prý občas zavítá zkontrolovat, jestli je vše v pořádku. Kromě kořisti ulovené v rokli a jiných lahůdek si občas pochutná na kočičích sušenkách zvaných Dentabits, které mu nosím vždy, když do kaple zajdu. Kočky Dentabits milují, je to kočičí náhražka za člověčí návštěvy u zubaře. Tomu mě naučila naše vlastní kočka Puddy. Ta s Williamem sdílí lovecký pud, až na to, že Puddy nám kořist obvykle přinese domů. Živou. (Následují scény z grotesky Tom a Jerry: já jsem ta bába v papučích a se smetákem.) Je to poněkud smutné, že Puddy s Williamem nebudou mít děti. Zajímalo by mě z hlediska dědičnosti barev, jak by se koťata vybarvila: černobílý tatka a želvovinová mamka.

8. Dudy

OBR. 20 CHYBÍ

Je naprosto nepředstavitelné, že by kdokoliv, kdo se nenarodil do skotské kultury, mohl ocenit, jak důležitou roli hrají dudy ve vnitřních pochodech kaledonské duše. Ať dudy vynalezl kdokoliv a kdekoliv, jen ve skotských horách dosáhly dudy toho postavení, které celý svět automaticky přisuzuje Skotsku. Ten, kdo umí dudy správně rozezvučet, může jimi vyjádřit nejen blaženství či zármutek, ale i vytržení a odvahu. A není tomu tak, že by dudy představovaly nějakou pošetilost a že by Skoty do hry na ně někdo nutil: dudy jsou nedílnou součástí skotské národní kultury a jsou symbolem skotského lidového dědictví.

Někdy zpívají a jindy lkají. Jako skotská duše.

Vynález dud, tak jako všeho, si nárokují především Čiňané a po nich Římané. Skoti je při tom nechávají a místo prázdných řečí na dudy hrají. Spolu s bubnem, flétnou a harfou ve všech jejich rozličných podobách jsou dudy nesporně jedním z nejstarších hudebních nástrojů a vyvíjely se v různých částech světa. Více než tisíc let před naším letopočtem na ně hráli staří Hitité a po nich římská pěchota. Dá se dokonce uvážit, že to byla právě římská armáda, která dudy, ať již v jakékoliv jejich podobě, dovezla do Skotska, a že právě tam zdomácněl hudební nástroj, na jehož výrobu vše potřebné našli horalé doma a který jim, odříznutým od hlavních proudů vývoje kontinentální kultury a vývoje nových, jemnějších hudebních nástrojů, poskytl prostředek k vyjádření citů hudbou: dudy jsou hudební nástroj,

který je vzácně přizpůsobený tvrdým podmínkám života v otevřené krajině.

Ku konci středověku již dudy shledáme neoddělitelně spjaté s životem ve skotských horách. A protože nedílnou součástí života ve skotských horách byl i ozbrojený konflikt, dudy se neodlučitelně spojily i s tímto pojmem. Po porážce stuartovských povstalců však došlo v Británii k zákazům všeho, co by mohlo povzbuzovat nadšení Skotů pro vše skotské a málo sympatií ku všemu anglickému – a tak kromě galštiny, tartanu a kiltu došlo i na dudy, které Londýn vyhlásil za zbraň. Zákaz hraní na dudy platil po dlouhých dvaatřicet let.

V roce 1746 obvinili v severoanglickém městě York skotského dudáka jménem James Reid z nošení zbraně a bez velkých cavity jej odsoudili a pověsili.

Dudy, v různých jejich podobách, najdeme po celém světě: V indických státech Rádžasthán a Uttarpraděš hrají na dudám podobné nástroje jmény *mashak*, *masak-been*, *titti* a *sрати upanga*. V arabských státech Perského zálivu u beduínů najdeme *habban*, *jirbu* a *demam*. V Egyptě hrají na *zummarah-bi-soan*, v Libyi na *zukru*, v Tunisku na *mizwad*, v Alžírsku na *ghaitu* nebo *tadghititu*, na Kavkaze na *gudastviri*, *parkapzuk*, *zunnifis* a *tulum*, Turci mají *dankiyo*, *gudu*, *gaidu* a *karkm*, v Iránu mají *ney anban*, v Řecku jsou to *askomandoura*, *tsampouna* a *gaida*, na Maltě *zaqq* a *qrajna*, v Itálii *zampogna* (s mnoha obměnami jako *ciaramella* nebo *surdullina*), *piva*, *müsa*, *baghèt* a *surdelina*. Na Pyrenejském poloostrově mají řadu obměn základního nástroje *gaita*, na Balkáně hrají na *kaba gaida*, *istarski mih*, *gajde* nebo na *dudu*, v Belarusi na *dudu* nebo *mucianku*, v Maďarsku na *dudu*, v Rumunsku na *cimpoi*, v Polsku na *kozu*, *koziol*, *dudy* nebo *gajdy*, v Rusku na *volyнку*, *šjuvr*, *šapar* nebo *puvamu*, na

Ukrajíně na *dudy*, ve Francii na *musette*, *biniou*, *cabrette*, *cornemusse*, *bousine*, *pipasso*, *samponhu*, *chabrette* a různé jejich regionální odrůdy, v Nizozemí na *doedelzak* nebo *muchozak*, v Německu na *Dudelsack*, *Marktsackpfeife* a *Hümmelchen*, ve Švýcarsku na *sackpfeife*, v Rakousku na *bock*, v Estonsku na *torupill*, v Litvě na *dudas*, v Lotyšsku na *dudmaisis*, ve Švédsku na *säckpipa*, ve Finsku na *pilai*, v Česku na *dudy* a v Británii na *Northumbrian smallpipes*, *border pipes*, *Cornish bagpipes*, *Welsh pipes*, *pastoral pipes*, *English bagpipes*, *Yorkshire bagpipes*, *Lancashire bagpipes*, *Zetland pipes* – a konečně na ty nejslavnější a po celém světě ze všech nejrozšířenější *Great highland bagpipes*.

I když v detailech konstrukce se jednotlivé druhy dud často liší, systém zůstává pro všechny varianty v podstatě podobný: abych to zjednodušil, vzduch ze vzduchotěsného koženého měchu, též zvaného vak (*bag*) se tlakem vhání do píšťaly (*chanter*) a huku (*drone*). Tlak vzniká buď tlakem paže a dofukováním (kupříkladu skotské dudy), nebo pumpováním paže přes jednocestný ventil (kupříkladu české dudy). Melodická píšťala (*chanter*) má v sobě otvory, tak jako v podstatě každý jiný dřevěný dechový nástroj, a melodie vzniká zavíráním či otevíráním otvorů prsty obou rukou. Huk (*drone*) monotónně hučí a poskytuje charakteristický stálý harmonický doprovod dlouhých podtónů. Dudy, které se nedofukují ústy, ale pumpováním paže mají tu výhodu (či nevýhodu, v závislosti na toleranci posluchače), že dovolují dudákovi, aby zpíval. Velké dudy (skotské horské) mají více huků a dudy střeozemní někdy mívají i více píšťal.

První zmínka týkající se využití skotských horských dud k účelům jiným nežli kulturním pochází z roku 1547, kdy

skotské šiky v bitvě u Pinkie Cleugh roku 1547 použily dudy místo trubek. Protože chudí skotští horalé často tvořili jádro britské armády, do které se nechali naverbovat většinou z důvodů finančních, jejich domácí hudební nástroj se v těch plucích zabydlel a přežil dodnes.

Jedno z nejstarších zobrazení dud vůbec však najdeme poblíže Edinburghu. Ve středověké kapli v Rosslynu jsou na římsách klenby v části zvané Lady Chapel vytesáni andělé hrající na různé hudební nástroje. Jeden z nich hraje na dudy. Po bližším ohledání zjistíte, že to nejsou dudy s měchem na dofukování, ale s měchem podpažním, a s jedním hukem a jednou píšťalou. Vzhledem k tomu, že všechny kamenorezby v kapli byly vyhotoveny místními lidovými kameníky, dá se soudit, že již tehdy, ve středověku, byly dudy ve Skotsku zřejmě běžným lidovým hudebním nástrojem.

A vzhledem k tomu, že se jedná o měch podpažní, musím se ptát, jestli ten andílek náhodou nepřiletěl z Chodska.

Popularita skotských dud pomalu narůstala, zatímco popularita jiných typů evropských dud klesala. Britská armáda seznámila se skotskými dudami všechna území britského impéria, a nástroj tak zdomácněl po celém světě. I v Evropě popularita nástroje vzrůstala, zejména během první i druhé světové války.

Velitel jednotky britských Commandos zvané Lovat Scouts, Lord Lovat, měl mezi svými lidmi ze skotských hor mladého dudáka jménem William „Bill“ Millin. Bill prošel výcvikem na Lovatově skotském sídle Achnacarry, kde se ve stejné době, počátkem druhé světové války, cvičili i českoslovenští dobrovolníci, zejména parašutisté Exekutivy pro speciální operace (SOE). Během invaze na pláž Sword v Normandii Lovat nařídil

svému plukovnímu dudákovi, aby jejich jednotku, Commando č. 4, během vyloďování povzbudil. Armádní rozkaz zakazoval dudákům hrát v přední linii a Bill Mullin se cítil povinen na to svého velitele upozornit. Lord Lovat mu na to sdělil: „*Ano, jenže to je nařízení původem z anglického ministerstva války. Ty i já jsme Skoti, takže to pro nás neplatí.*“ Bill, oděný do kiltu, pak hrál skladby „Horský chlapík“ a „Cesta na ostrovy“ nejen na pláži, ale i během další skutečné události, nezapomenutelně zobrazené i ve filmu *Nejdelší den*, kdy Lord Lovat dudáka vyslal v čele čety na pochod směrem k německému kulometnému hnízdu, které Lovatova jednotka nemohla dobýt. Německá posádka po dudákovi nestřílela a pozici vyklidila. Millin měl později možnost mluvit se zajatými německými ostrělovači, kteří mu řekli, že po něm na pláži Sword nestříleli, protože si mysleli, že musí být blázen.

Léta páně 1966 nahrál známý dudák Iain McLeod, který dudal coby Pipe Major (hlavní dudák) orchestru edinburghské policie, studiovou nahrávku čtyř nejznámějších melodií. Edinburghské studio nahrávku zaslalo do Londýna jedné známé gramofonové společnosti, pro kterou pracovalo a která z nahrávky vyrobila 1000 dlouhohrajících gramofonových desek. Panu McLeodovi poslali příslušný počet autorských výlisků, načež, k dudákově hrůze, vyšlo najevo, že deska hraje hudbu pozpátku. K omylu došlo tak, že kopírovanou pásku vyrobili z pásky s nahrávkou, kterou někdo, omylem, nasadil obráceně. Předtím, než pan McLeod omyl objevil, se prodalo něco přes 400 kopií. Ještě podivnější bylo, že si nikdo nestěžoval.

Proč dudáci při hraní pochodují? Do pohybujícího se cíle je těžší se strefit.

A na závěr, pro znalce jazyka anglického, starobylá lahůdka, se kterou jsem se seznámil během jedné večere v klubu pluku

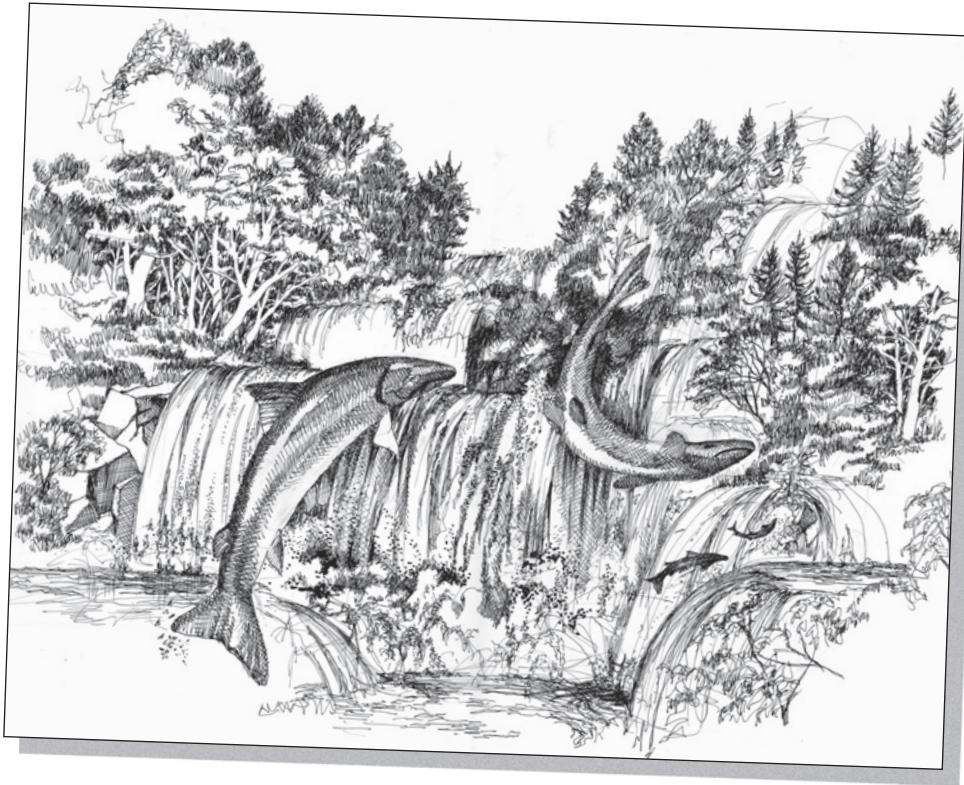
The Royal Scots. Přednesl ji prezident klubu místo obvyklého projevu.

A Scotsman lay wounded and dying;
They'd screened him away from the rest
Of the men in the ward, and were trying
To grant him his final request.

He said „I'm aware that I'm going...
And there's little that I would ask more.
But I'd like to go out to the blowing...
Of the pipes, as I turn in my score.“

They hustled until they discovered ...
A piper who played at his side.
The result was the Scotsman recovered...
And seventeen Englishmen died.

9. Král řek a kníže moří

Patnáctý leden je jedním z pozoruhodných dní skotského kalendáře.

Každoročně, ať je svátek, nebo den pracovní, se ve vesnici Kenmore na východním cípu jezera Tay vydá početný dav místních občanů, sportovních rybářů, televizních celebrit, reportérů, fotografů a zvědavých turistů na břeh řeky Tay, která z jezera vytéká, aby z lodiček nebo tradičně až po pás ve vodě nahodili první udice lososové sezóny.

Proč právě v Kenmore, proč právě na řece Tay a proč právě tohoto dne, mi nikdo nebyl schopen vysvětlit. Tradice je prostě tradice. Již po sto padesát let se tu shromažďují sportovní rybáři, aby oslavili začátek sezóny piskatoriálního hédonismu. Napřed si s láskou prohlédnou svoje návnady, pak s neutajovaným zájmem vnady televizní hvězdičky, která sklenkou whisky pokrtí první lodičku a nahodí první udici, a nakonec si se zatajeným dechem natáhnou gumové kalhoty, které jim snad od podzimu již vyschly, a co kdyby...?

Zatímco pozorujete televizní hvězdičku, jak neobratně nahodí první udici, napadne vás, jak asi dlouho tahle krásná tradice vydrží.

Sportovního rybaření se účastní jen zlomek mládeže pod šestnáct let. Přeloženo do čísel, tuze málo chlapců a děvčat zažilo za svého dosavadního pobytu na světě pohodu, potěšení a vzrušení honby buď za králem řek, nebo jeho mnoha poddanými. Rybářské kluby ve Skotsku jsou početné a vyzařuje z nich pohoda generací rybářů naditých do zeleně

a nasycených kulturou břehů řek, kulturou, která je však v nebezpečí: jak naverbovat nové rybáře pro jednadvacáté století? Průměrný věk dnešní generace mužů a žen v zeleném je padesát pět let. Nastala generační mezera. Podle asociace rybářů tu došlo k narušení tradice přenosu nadšení pro sport z praděda na dědu, z dědy na tátu, z táty na syna, ze syna na vnuka... Všechny sporty dnes mezi sebou soutěží o mládež. Když dnešním pětapadesátníkům bylo patnáct, mladých rybářů bylo více, než je jich dnes. Jak odlákat mládež od nároží ulic či od televize nebo od počítačů a přilákat je k řekám?

Policie z Glasgowu, města s největší kriminalitou mládeže ve Skotsku, před několika léty nabídla dětem bezplatné členství a výuku rybaření a stejné iniciativy se chopily i další policejní sbory. Původní snaha se z jednoho města rozšířila po celé zemi a rybářské kluby získaly v akci „Skotský národní program pro rybaření“ téměř padesát tisíc nových členů. Jen na vynikající lososové řece Tweed se kurzů zúčastnilo tisíc školních dětí. V programu „Losos ve třídě“ se děti ve školách starají o miniaturní líhně, ve kterých odchovávají násadu a plůdek vysazují do řek.

Lov lososa má hodnotu nějakých osmdesáti milionů liber sterlingů ročně a poskytuje téměř tři tisíce pracovních míst.

Losos býval ve Skotsku tak hojný, že se stal nejen součástí folklóru, ale i lidové stravy, avšak *čeho je moc, toho je příliš*: koncem sedmnáctého století došlo ku vzpouře služebnictva, které požadovalo, aby nedostávali lososa k jídlu častěji než třikrát týdně. Postupně, jak lososa za průmyslové revoluce ve znečištěných řekách ubývalo, nabyta tahle ryba statusu pokrmu exkluzivního. Dnes, díky nové technologii a farmářskému pěstování, se cena lososa opět přiblížila ceně kuřete.

Většina sportovních rybářů i v této zemi však lososa znají pouze v jeho podobě na talíři. Ulovit lososa ve Skotsku musí

být zážitek. Je to určitě jeden z největších a rovněž nejdražších rybářských soubojů v životě.

Dva rybáři lovili na řece Tay. Na konci dne si zašli na občerstvení a vyprávěli si, co všechno při rybách zažili. Jeden se pochlubil soubojem se stokilovým lososem a ten druhý skromně přiznal, že nikdy tak velkou rybu ani neviděl. Ovšem zažil cosi velice zvláštního. Jednou nahodil udici do hloubky a háček se mu zachytil na něčem těžkém. Opatrně táhl a nakonec vytáhl starožitnou lampu. Nejpodivnější bylo, že knot v lampě stále hořel.

Oba pak seděli nad svými sklenicemi za naprostého mlčení. Konečně ten první potáhl z dýmky a řekl: „Poslyš, McTavishi, jestli zhasneš ten plamínek, tak z toho svého lososa pětasedmdesát kilo uberu.“

Podivuhodný životní cyklus lososa je tak složitý, že popsat jej se vymyká zábavné próze. Ku tření, to jest rybímu lásky času, dochází většinou v říjnu až listopadu, a to v horních tocích říček, potoků i potůčků, zcela neuvěřitelně přesně tam, kde se tytéž ryby před dvěma i více léty vylíhly z jiker, které tam samice nakladly do hnízd zvaných trdliště, jež si ocasem v písku či štěrku na dne toku samy vyhrabaly. Z jiker oplodněných mlíčím samců se na jaře vylíhne potěr zvaný *alevin*, který po spotřebování žloutkového vajíčka dospěje do stádia plůdku zde zvaného *fry*. Malé rybky, které se až do teď skrývaly mezi kamínky, začínají aktivně shánět potravu a pomalu dospívají do stádia zvaného strdlíce neboli *parr*, začínají se vybarvovat, dostanou po každé straně těla devět až jedenáct skvrn a od dvou, někdy až i do šesti let věku zůstávají v řece. Vyvíjí se v nich tažný pud a říká se jim *smolt*. Pomalu jim mizí skvrny a nabydou stříbřitého zbarvení, které jim pomůže skrývat se v moři. Mladý losos se pak v květnu až červnu vydá po řece dolů směrem k moři a začíná ta nejpodivuhodnější

cesta v říši živočichů. Organismus se pozvolna přizpůsobuje životu ve slané vodě a mladí lososi pomalu plují směrem ke Grónsku. Cestou přibývají na váze a kupodivu se v obrovských prostorách Atlantiku neztrácejí: po roce, dvou i třech se obrátí čelem vzad a vydají se zpět – na stejné místo, kde se vylíhli. Cestou překonají vzdálenosti i čtyř tisíc kilometrů a díky zděděnému instinktu se neztratí. Mladému lososu, který se vrátí po jedné zimě strávené v Atlantiku, se říká *grilse*, váží dva až šest kilogramů a většinou jsou to samci. Samice zůstávají v Atlantiku obvykle déle. Starším rybám, které většinou váží mezi třemi a osmnácti kilogramy, se pak již říká losos (*salmon*).

Často jsou těžší než těch osmnáct kilo: v roce 1922 chytila jedna dáma na výše zmíněné řece Tay lososa, který vážil dvacet devět kilogramů, což je pro rybu chycenou na udici skotský rekord, který dosud drží. Největšího lososa však vylovili ve Skotsku do sítě: vážil téměř čtyřicet sedm kilogramů. (Kolik centimetrů ten losos měřil, jsem nedohledal. Za to však vím, že nejdelšího lososa všech dob chytil na udici jednoruký rybář.)

Dospělý losos se vrací z Atlantiku domů zpět do řek během raného tahu od dubna do srpna, nebo během pozdního tahu od září do listopadu. Záleží to dosti na výši hladiny řeky: cestou ryby překonávají řady překážek, přejeje a vodopády a na téměř všech přehradách ve Skotsku vybudovali lososové žebříky, což jsou kaskády z malých bazénků vedoucí do horního toku nad přehradou nebo vodopádem.

To však není jediná cesta zpět. Na velkých přehradách mají pro lososa zdviže. Je to vlastně kolmý tunel, který obsluha vodou buď naplní, nebo vodu vypustí. Losos, který cestuje z řeky do moře, si najde tu jedinou cestu, to jest tunelem dolů

do čekárny, které pak porybný otevře vrátka a ryba v cestě pokračuje. Světe div se, cestou z moře domů na místo lásky si losos opět najde cestu do čekárny, kde počká, než porybný zavře dveře a tunel naplní vodou. Losos pak vypluje nahoru za přehradní zeď a v cestě pokračuje.

Příroda je úžasná věc a dobře, že jí lidé mohou někdy napomoci. Ovládnout přírodu nelze. Zkoušeli to jak diktátor Jožka Džugašvili, tak i Věčný Prezident Kim Ir-sen, a povedly se jim jen přírodní katastrofy.

Vypětí způsobené třením lososa vyčerpá (během tření se losos neživí), ale na rozdíl od lososa aljašského téměř všechny ryby přežijí a většinou se vracejí do Atlantiku ihned, i když někteří jedinci vyčkají přes zimu. Po zotavení v oceánu se losos znovu vrací do svého rodiště a lásky čas nastane opět, a opět, a opět, často až čtyřikrát.

Vědci vypočítali, že z osmi tisíc jiker se vylíhne čtyři a půl tisíce potěrů, z něhož přežije šest set padesát plůdků, z něhož dospějí dvě sta do stádia strdlice, z nich padesát do stáří dvou let a ve výsledku se dva lososi vracejí do řeky na tření.

Poté, co se v Labi a ve Vltavě a v některých přítocích po dlouhých létech opět objevil losos, přijeli do Skotska čeští rybáři podívat se, jak se zde s lososem zachází. Prohlédli jsme si oddělení akvakultury na univerzitě ve Sterlingu, sádky lososů i pstruhů, pstruhové vody v horách Cairngorm a konečně zamířili na sever, do vesnice Contin, s příjemným hotelem. Znam tam nedaleké vodopády Rogie Falls, ke kterým vede sice strmá, ale schůdná stezka, a měl jsem tušení, že bychom tam mohli něco uvidět. A skutečně jen jsme tam došli, šup, statná ryba skáče vzhůru do třímetrového vodopádu. A druhá a třetí, a více a více, a zkuste dostat rybáře pryč od takové podívané. Strávili jsme tam celé odpoledne, a to nejpodivnější

na tom bylo, že přesto, že kolem vodopádů ochránáři postavili pro lososy ten svůj „žebřík“, všechny ryby počaly překonávat přírodní překážky a ani jedna se nedala cestou žebříku. Vinil bych z toho instinkt, i když bych se raději přiklonil k tomu, že to dělají pro radost ze života.

Rybáři mezi vámi mi potvrdí, že jak pstruh, tak i losos mají jednu zvláštnost. Říká se tomu tuková ploutvička. K čemu je dobrá, nikdo neví, tak jako slepé střevo u lidí prostě existuje, bez specifického účelu. Nicméně když tukovou ploutvičku rybám ze hřbetu pokusně odřízli, spočítali, že ocasy operovaných ryb kmitaly rychleji než u ryb, kterým ploutvičky ponechali. Proč, nikdo neví. Podezírám, že se operované ryby snažily rychle uprchnout pro případ, že by se jim někdo chtěl dostat na zbývající ploutve.

Pstruh konec konců, zejména pstruh mořský, je docela vhodná náhrada za lososa jak na udici, tak i na talíři. A pro mnoho rybářů pstruh znamená více než prostě ryba. Stane se obřadem, náboženstvím: od dumavého výběru té správné mušky a umění tu správnou navázat přes mystickou zkušenosť s opakovaným rytmickým nahazováním uprostřed řeky nazdobené zarostlými břehy, vylákání pstruha zpod podemletého břehu, náhlé proměny poklidného potahování udicí v zuřivý souboj, přetvoření osobnosti poklidného milovníka přírody v zarytého lovce až po konečné zklamání – poté, co se poklidný rybář promění napřed ve vlkodlaka a vzápětí, co se mu tep srdce opět zklidní, zpět v poklidného rybáře. Ten záludný soupeř bude většinou pstruh duhák či pstruh hnědý.

Loví se na návnadu. Návnad a receptů na ně jsou tisíce, většinou však tajných. Jeden, naprosto spolehlivý, a to zejména na rybu dravou, jsem však vyšpehoval. A tu je:

Čtyři šálky kočičích sušenek s rybí příchutí.

Čtyři párky v těstíčku.

Lžička česnekových granulek.

Vody natolik, aby se to pokrylo.

V mixéru řádně spojte.

Nechte na hodinu ustát a znovu promixujte.

Naplňte do plastových sáčků a zmrazte.

Před použitím vyjměte zmražený váleček ze sáčku a provrtejte v něm díрку.

Provlečte vlasec, navažte háček a nahodte na dno.

Až to ryby sežerou, nezapomeňte vytáhnout vlasec.

Pak se tu používá druh návnad, kterým se říká návyková. Trik spočívá v tom, že naučíte ryby na „neškodnou“ návnadu: házíte ji prostě na určité místo, a až si na ni ryby zvyknou, záludně na ně nastražíte háček. Stoprocentně spolehlivý recept je tu:

Jemná strouhanka.

Kukuřičná zrna z plechovky.

Líhnoucí se červi.

Mrtví červi (neuprchnou do bahna).

Konopné semínko.

Jemně umletá směs koření zvaná kari.

Vanilková esence.

Med.

Něco piva na spojení (zbytek zkonsumujte).

Uválejte kuličky velikosti tenisového míčku a házejte do vody na zvolené místo.

Pstruh mořský nebo pstruh zdivočelý zabloudí jen do některých řek: oba jsou vlastně transformací pstruha hnědého, který se buď ocitl, ať již z jakýchkoliv důvodů, v moři, nebo v prostředí, kde nebylo jiné obživy než rybky menší než on sám – a stal se z něj divoch.

Pstruh mořský dosahuje obdivuhodných rozměrů: pět až šest kilogramů není výjimkou. A poté, co jednoho ochutnáte, pokud pochází ze zálivu Loch Melfort, jinou rybu už nemůžete. Můžete samozřejmě, ale budete váhat...

Ryb je mnoho druhů. Některé pohledné, jiné méně. O titul *nejškaredější* ryby jich určitě soutěží několik: vyza s piskořem, muré-nou, ropušnicí a sumcem, *nejstrašidelnější* se mi zdá ještěrohlavec se zuby na jazyku nebo i žralok bílý s tlamou plnou úděsných zubů. *Nejzáladnější* musí být velkotlamec, který si pořídil vlastní udici, jež mu vlaje přímo nad tlamou. *Nejlenivější* mi připadá blobfish, ryba, jež vypadá jako vyklopený pudink, který ani neplave, jen otevírá tlamu. A *nejhnusnější* musí být mihule, která, když ji někdo vyruší, vyklopí ze sebe kbelíky lepkavého slizu.

A pamatujte, *velryba* není ryba. Zaprvé rodí živá mláďata. Ve velrybářské terminologii zvaná telata. Zadrugé musí se občas nadechnout, ne jako ryba. Malé druhy velryb, jako kosatka, se nadechnou každých dvacet minut, což se nesrovnává s vorvaněm, který může zůstat pod vodou třeba i hodinu a půl. Zatřetí nemají ocasní ploutev, ale zbytky nohou, což znamená, že jejich „nohy“ se hýbají nahoru a dolů, a ne stranou jako ocasní ploutev ryb. A začtvrté jsou to savci. Svá mláďata poctivě kojí, ne jako ryby, které nakladou jikry a plůdek ať se postará sám o sebe. Menší druhy velryb se ve skotských vodách vyskytují častěji a častěji. Na podzim roku 2013 spatřil pilot mikroletadla velrybí stádo i v edinburghském zálivu. Již dvakrát došlo na předměstí Edinburghu, které se prostírá kolem pláží zálivu k uváznutí velryby na mělčině. U západních ostrovů, zejména jižních, lze dnes velryby spatřit prakticky denně. A nejen to, ale i ten největší, býložravý žralok, je tam dnes pravidelným návštěvníkem. Stačí zajet si na ostrov Mull.

A co takhle kapr, zeptáte se. Inu, je tu i ten, nasazený zejména do umělých rybníků. A není to žádný nedávný přivandrovalec.

Dovezli ho sem mnozí již ve třináctém století, pochopitelně jako zdroj pátečních obědů. V době současné je v poptávce a je ho tu tolik, že to bývá ta první ryba, kterou začátečník chytne. Obvykle to bývá kapr obecný či zrcadlový, někdy „kožený“ a „řádkový“, méně často tolstolobik. Poslední, a málo se vyskytující, je právě ten původní divoký kapr, zdatný, štíhlý a zdravý potomek oněch klášterních kaprů. Kapr se vyzná. Vyskytli se moudří jedinci, kteří dosáhli i čtyřiceti let věku. I tak je lov kapra méně náročný než lov lososa. Rybář lososu oddaný se musí nachystat, že mu výdaje přerostou přes hlavu a příjmy nebude mít cenu počítat. Losos tuhle bitvu vyhrává přesto, že musí zdolat peřeje a vodopády a ty všechny nebezpečné hluboké tůňky, v nichž na něj rybář číhá. Rybář často prohraje, častěji než vyhraje, a pokaždé když mu kořist unikne, bez návnady, s návnadou, s háčkem nebo i s vlascem, snad ne i s udicí, hlasitá tiráda zklamaného lovce se rovná sedmi smrtelným hříchům.

Dají se ryby přirovnat ke smrtelným hříchům?

PÝCHA – *atlantský losos*. Koukněte se na mne. Přeplovu tisíce mořských míli, překonám peřeje a vodopády, a přes veškerá nebezpečí plavu do záhuby.

LAKOMSTVÍ – *jelec tloušť*, kterému klidně strčíte do tlamky celou pěst.

ZÁVIST – *ouklej*, když se dívá na hezčí rybky.

HNĚV – *štika*. Ta slupne i jinou štika.

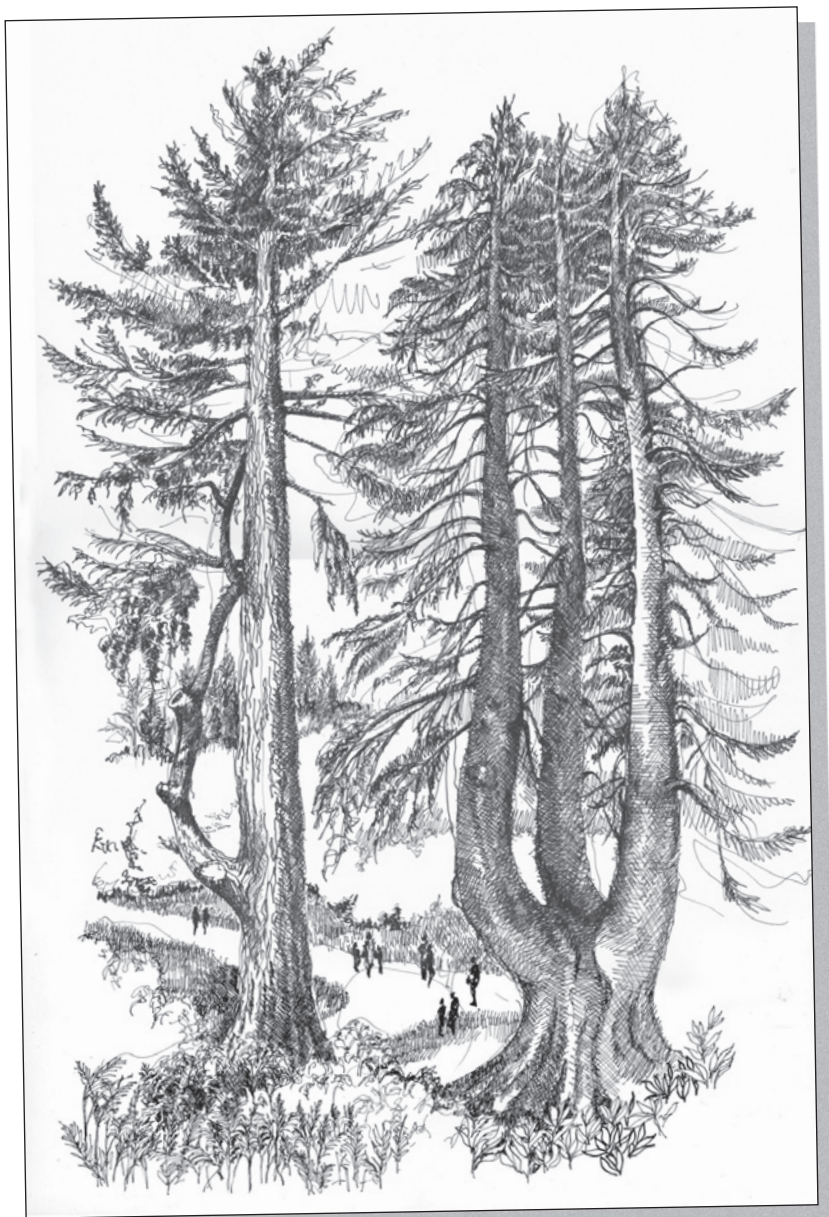
SMILSTVO – to musí být *kapr*. Milion vajíček...

OBŽERSTVÍ – *sumec*, který umí spolknout i ovčí hlavu.

LENOST – *cejn*. Zkuste ho pokoušet návnadou...

Závidí losos těm druhům, které lovit nelze? Ve všech vodách Skotska jsou i chráněné ryby: placka pomořanská, mník

jednovousý, síh severní, jeseter a síh malý. Asi proto, že se rybářům neubrání. Volně žijící, divoký losos, ten ano. Ten se brání a umí to. A člověk mu v tom pomáhá. Mnoho skotských zálivů poskytuje prostředí pro farmářský chov lososa a většina masíčka v obchodech pochází právě z farem. Obchod je to olbrímí: když cestou z Fort William přes Arisaig na ostrov Skye navštívíte přístav Mallaig (který popsal i Karel Čapek), uvidíte v přístavu velké lodě, které obeplouvají lososí farmy a tlustými troubami vysávají vykrmené lososy z klecí do nádrží v břiše lodě. Lososy pak odvezou přímo do zpracoven jak v Mallaigu, tak i ve Fort William. A rybu, velmi čerstvou, pak najdete po celý rok u svého obchodníka. Prosté. Ale divoce žijící losos a jeho menší bratránek, mořský pstruh, ti se tak hnedle nedostanou. Musíte si počkat na tu pravou sezónu. A věřte mi, rozdíl v tom je. Stojí to za to si počkat.

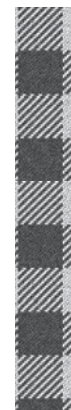

10. Sedm divů

V dubnu roku 2006 vypsala skotský deník *The Scotsman* anketu, ve které navrhl svým čtenářům vyhlásit Sedm divů Skotska. Šéfredaktor předložil čtenářům několik příkladů toho, pro co by mohli hlasovat. Abecedně seřazeno, navrhl architekturu Charlese Rennie Mackintoshe, Artušův Stolec (vyhaslou sopku uprostřed Edinburghu), nejvyšší horu Ben Nevis, pohoří Cairngorm, pohoří Cuillins na ostrově Skye, skotské dudy, edinburghské Staré a Nové město, edinburghský mezinárodní festival, Fingalovu jeskyni, galštinu, glasgowské lodě, průsmyk Glencoe, golf, haggis, hrad Sinclair, kaledonský prales, kamenný kruh v Callanish, kapli v Rosslynu, kilt, Loch Lomond, Loch Ness s příšerkou, majáky, Nový Lanark, ovci Dolly, Orkneje s prehistorickými nálezy, ostrov Iona, ostrov St Kilda, osvětlení oblohy, poezii Roberta Burnse, pohraniční opatství, prehistorická naleziště, skotské obrození, skotskou diasporu, skotskou divokou faunu, skotskou literaturu, skotský parlament, skotský smysl pro humor, skotštinu, sladovou whisky, tradiční hudbu, zdymadlo Falkirk Wheel a železniční most Forth Road Bridge.

Osobně jsem hlasoval pro skotské zahrady, na které šéfredaktor zapomněl. Asi nezahradníci.

Vyhrál to železniční most přes edinburghský záliv, který dostal 3247 hlasů, předposlední se umístila skotská diaspora s deseti hlasy a na posledním místě skončily zahrady, které získaly jeden hlas. Kromě mne si na ně nikdo nevzpomněl.

Proč tedy ten most? Záliv u Edinburghu se jmenuje Firth (ústí) of Forth (řeka Forth). Zařezává se hluboko do pasu Skotska, téměř až do poloviny, hlouběji než řeka Clyde na západě. Hlavní tah mezi Edinburghem a královskými hrady a zámky v Dunfermline, Stirlingu a ve Scone si odjakživa vyžadoval přívoz přes řeku, pokud jste neměli čas na to záliv objet. Vznosnou, krajku připomínající architekturu mostu, dnes přes sto let starého, jehož bylo zapotřebí pro novou železnici, stále obdivují jak technici, tak i estéti. Je na světě mnoho mostů podobného typu, větších, vyšších i delších, v Americe, v Japonsku a jinde, ale žádný není tak graciózní jako ten skotský. Vybudovalo jej pět tisíc mužů a stavbu dokončili v roce 1890. Od té doby se vlaky přes most nikdy nezastavily a kdosi spočítal, že most již unesl miliardu a půl tun nákladu. Čtyři sta tisíc čtverečních metrů nosníků drží pohromadě šest a půl milionů nýtů. Jeden nátěr spotřebuje plný rok pracovních hodin.

Na druhém místě se umístila sladová whisky a pak, na třetím, edinburghské Staré a Nové město. Na čtvrtém dramatický průsmyk Glencoe, na pátém prehistorické vykopávky na Orknejských ostrovech, na šestém mužský oděv, kilt, který poskytuje tolik postřehů dámské polovině turistů, a na sedmém úžasně barvy, které se tu v podvečer objevují na obloze. Ty jsou vskutku údivné, s různobarevnými tahy štětce nad západním obzorem tak, jak je nejlépe maloval MacTaggart: vskutku vám seberou dech.

Ale dost. Čtete o mé volbě, o jediném hlasu, který dostaly skotské zahrady.

Najdete je ve všech možných tvarech a velikostech, od zahrad předměstských velikosti kapesníku, přes zahrady kolem vil, zahrádkářské kolonie a velké zahrady městské až po vskutku velikánské zahrady kolem venkovských sídel,

zahrady botanické a konečně divy přírody, které pro následující generace vysázeli zahradniční nadšenci v dobách po průmyslové revoluci.

Skotsko je vlastně zemí vskutku severní, ale je požehnáno sousedstvím okolních moří a zejména Atlantského oceánu, který na pevninu nejen posílá dostatek vláhy ve formě oblaků a deště, ale zejména poskytuje vítanou přítomnost Golfského proudu. Takže kromě pozoruhodných zahrad východního Skotska, jako Edinburghská botanická zahrada se svými pobočkami včetně arboreta jména Dawyck v jižním pohraničí, kde vyrostla úhledná kolekce sekvojí, dnes dosud sekvojích batolat, starých pouze sto padesát let a dorostlých do pouhých padesáti metrů, je to zejména západ, který oplývá zelení. A není divu. S více než dvěma tisíci milimetrů srážek a s vlažným Golfským proudem po boku se tam zahradám daří. Většina jich je výsledkem lidského úsilí: exotické zahrady se subtropickými rostlinami včetně palem, které se jako šňůra perel táhnou po celé délce západního břehu od jižních břehů hrabství Galloway až po severní útesy v Ross and Cromarty. Chrání je promyšlené větrolamy a otepluje je Golfský proud. Ta šňůra je šťastným výsledkem okolností: bohaté rodiny úspěšných průmyslníků si zakupovaly módní panství podél západního břehu Skotska a přebudovaly je ve sbírky exotických dřevin, keřů a květin.

Průmyslové podniky dědili nejstarší synové. Syn číslo dvě, který si mohl dovolit zakoupit důstojnickou hodnost, se odebral do armády či k námořnictvu. Syn číslo tři pracoval v církvi a se synem číslo čtyři, který se třeba mírně projevil jako buď k ničemu, byl problém. Takže co s ním? Nu, pošleme ho studovat. Módním oborem byly přírodní vědy a mezi těmito botanika. Peněz na cesty bylo dostatek a mladí muži cestovali po světě a sbírali rostliny: sami, nebo s profesionálním

doprovodem. Nálezy pak přivezli domů, a vysazovali je na rodinném panství. Kromě toho si bohatí majitelé najímali profesionální lovce rostlin a mezi nimi se vyskytli na slovo vzatí znalci jako David Douglas, který dal jméno té nejvzrostlejší jedli ze všech, latinsky *Pseudotsuga menziesii*, jinak také známé coby Douglasova jedle. Těch je po celém Skotsku opravdu hodně, ale ty nejhezčí myslím, a hlavně v dostatečném počtu, jsou v arboretu v Dawycku a v zahradě Benmore na sever od Glasgowu. V Benmore vás také ohromí alej čtyřiceti osmi sekvojí, a v květnu a červnu sbírka azalek a rododendronů. A pokud se vám zachce azalek, nikde lépe než na ostrůvku Gigha poblíže západního břehu poloostrova Kintyre.

Na Gighu jsme se vypravili kvůli japonským azalkám v květnu. Květen bývá ve Skotsku tím nejsušším měsícem (pokud tomu věříte a máte štěstí). Z Edinburghu tam vedou dvě cesty: první na Glasgow, pak po západním břehu jezera Loch Lomond až k odbočce na starodávnou vojenskou silnici A83, která přes průsmyk *Rest and be thankful* (Odpočiň si a buď za to vděčný...) vede k zálivu Loch Fyne. Předtím, než se pustíte dolů z kopce k Loch Fyne, navštivte lesní zahradu *Ardkinglass*, hnedle po levé ruce. Na svahu k zálivu roste jedna z nejúžasnějších sbírek jehličnanů na britských ostrovech. Najdete tam celou řadu stromů-šampionů, ale ten, který nesmíte minout, ten největší šampion všech šampionů, je stříbrná jedle (*Abies alba*), kterou tam zasadili kolem roku 1750. Má obvod takřka deseti metrů a její objem spočítali na 140 krychlových metrů dřeva. Nedaleko spatříte dalšího šampiona, jedli velikou (*Abies grandis*), jejíž kmen jim tu vyrostl do obvodu šesti metrů a třiceti centimetrů a do výše šedesáti dvou metrů, třetí nevyšší strom v celé Británii.

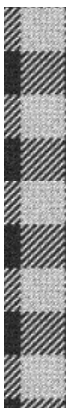
Ten nejvyšší strom v celé Británii a i v Evropě, Douglasovu jedli, najdete poblíže Invernessu v údolí Reelig Glen. Zasadena v roce 1882, vyrostla zatím do výše 64 metrů.

Ale zpět do *Ardkinglass*: jako každá správná lesní zahrada se *Ardkinglass* chlubí gigantickou sbírkou azalek a rododendronů v tolika barvách, že to potřebuje umělce-impresionistu, aby vše zaznamenal do paměti. A abyste to viděli v tom nejlepším světle, a s koberci zvonečků, kdy je tam nejlepší zajet? Koncem května? Začátkem června?

Postihne-li vás tam pocit hladu, kam lépe zajet než jen o kousek dále, na břeh zálivu Loch Fyne, do restaurace Oyster Bar na západním břehu. Tomu se nevyhýbejte, ale varuji vás. Zamluvte si stůl předem. Má to svůj důvod: tohle je jedna z nejlepších restaurací, kde servírují výběr plodů moře. Vše je naprosto čerstvé, přímo z moře, a mušle a ústřice si pěstují sami, přímo před vámi. Meníčko v Oyster Bar, který vlastní družstvo zaměstnanců, je natolik obsažné, že je nejlepší, jak jsme po několika návštěvách zjistili, objednat si nabídku dne, křídou naškrábanou na tabuli.

Kromě Oyster Bar nedám dopustit na Waterfront Fish Restaurant v Obanu. Jejich mušle na místním tmavém pivu (ano: ne na bílém víně) není možno popsat bez květnatých výrazů.

Spokojeni, nakrmeni a napojeni se dáte na jih, a brzy přijedete do hezkého městečka Inveraray hnízdícího u břehu poblíže vévodského zámku. Inveraray bylo vlastně první záměrně a plánovitě založené „nové“ město. Vedle svého zámku si je, a jeho úhledný přístav, postavil vévoda z Argyllu. Hned za městečkem, na svahu nad zálivem, se prostírá další ze zahrad v hrabství Argyll, *Crarae*. Zahradu vysadili na svazích údolí kolmo k zálivu a její chráněná poloha vyhovuje sbírce více než čtyř set druhů azalek a rododendronů. Stále cestou na jih projedete hlavním městem hrabství jménem Lochgilphead

a ještě jižněji, než vjedete do přístavu Tarbert, v zahradě kolem hotelu Stonefield Castle můžete vidět kopii himalájské krajiny z Bhútánu. Odrůdy rododendronů jako *arboretum*, *campanulatum*, *cinnabarium* nebo *triflorum* jsou více než sto let staré a pocházejí přímo z Himaláji. Spolu s fuchsiami z Nového Zélandu, philesiemi z Chile a jedlemi ze severní Ameriky vám poskytnou ty nejkrásnější rámy fotografií zálivu v pozadí. Z Tarbertu vyjedete směrem na Tayinloan, sjedete k přívozu a loď vás zaveze na váš cíl, malý ostrov Gigha.

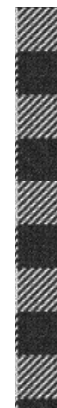
Gigha patří obyvatelům a je pod jejich samosprávou. Uprostřed ostrova stojí bývalý panský dům a kolem něj se prostírá uměle vysazená zahrada Achamore. Tam najdete cíl své cesty, sbírku japonských azalek, a první polovina května je vám představí v nejlepší formě. Raritou zahrady Achamore je však určitě *Metasequoia glyptostroboides* zvaná Dawn neboli Úsvit. To proto, že poslední divoce rostoucí strom tohoto druhu zaznamenal, nedá se říci objevil, botanik T. Kan, v té době, roku 1941, coby mladík sloužící v partyzánské jednotce armády pod velením jistého Mao Ce-tunga. Na vítězném ústupu před japonskou armádou se Maova armáda dostala do východního Sečuánu a v jedné vesnici poblíže Yangtse odpočívali. Kan byl vyslán nasbírat palivové dříví a poblíže vesnické svatyně spatřil starý jehličnan, který jej udivil. Vesničané strom nazývali „vodní jedle“, což mu nic neříkalo. Strom byl opadavý, a tak milý Kan vyčkal až do jara, načež požádal místního učitele, aby mu poslal vzorky. Vzorky se ve zmatcích počátečních let čtyřicátých ztratily, a neznámé byly až do roku 1946, než je dostal profesor Hu z Beijingské univerzity. Ten věděl o studii japonského botanika jménem Shigeru Miki z roku 1941, který studoval zkamenělé vzorky pobřežních a bažinných sekvojí z Ameriky. Miki zpozoroval, že párové listy zkamenělin byly nasazeny

střídavě, nikoliv oproti sobě, a nazval ten druh *metasequoia* čili sekvojí podobný. Hu nevěřil svým očím: zkamenělý druh popsany Mikim byl naživu, tři miliony let poté, co jinde vymřel. Abych dlouhou historku zkrátil, ze semen šišek toho stromu sebraných v roce 1948 americkou výpravou z arboreta v Harwardu vypěstovali v londýnské Kew Garden sazenice a rozeslali je po Británii. Bylo na čase: krátce poté, v roce 1949, předseda Mao spustil Bambusovou oponu a nikdo se do Číny nedostal. Jednomu z „Úsvitů“ se daří na ostrově Gigha a dorůstá poměrně rychle do úctyhodné výše nějakých třiceti metrů. Zřejmě dohání, co zameškal. Jaké výše dosáhne, neví nikdo. Poslední dospělé stromy bylo vidět před pouhými třemi miliony lety.

Mému synovci, studentu zahradní architektury v Česku, jsem vyjednal prázdninovou praxi v Achamore. Mizerný výdělek ze zahrady si doplňoval tím, že v jediném místním hokynářství, které také fungovalo jako pošta, novinový stánek a půjčovna kol, ta kola čistil a udržoval v pojízdném stavu. Jednoho dne přišla do půjčovny dáma a ptá se, jestli také půjčují automobily, že právě přistáli s lodí v přístavu a její matka by se ráda projela po ostrově. Milý synovec, od oleje a jiných věcí umazaný, svou českou angličtinou odvětil, že pokud by si chtěli půjčit bicykly, že by to mohl zařídit, a že půjčovně je... když v tom se objevil majitel, vytřeštil oči a vykoktal ze sebe, že by jako... samozřejmě... a nebude to problém... a že milerád poskytne projížďku ve svém Landroveru, pokud by to pro Její Výsost nebylo příliš nepříhodné a stačilo by to... Jelikož ona dáma byla princezna Anna a ta matka, která se chtěla projet po ostrově, byla samozřejmě sama královna.

Od té doby má pan majitel nad svým krámkem nápis

NA JEDEN DEN KRÁLOVSKÝM ŘIDIČEM

Čili je-lí Gigha dostatečně zajímavá i pro hlavu korunovanou, i vám by se tam mohlo líbit.

Jedna zahrada se však jakýmkoliv představám úplně vymyká. Najdete ji v hrabství Dumfries, na jihozápadě Skotska, schovanou ve vnitrozemí, zhruba osm kilometrů na sever od města Dumfries. Na dvanácti a půl hektarech u domu zvaného Portrack zahradní architekt a teoretik Charles Jencks vytvořil zahradu, kterou nazval Zahrada kosmických úvah. Popravdě začal zahradu vytvářet se svou ženou Maggie Keswick, jejímž rodičům dům patřil. Původním záměrem nebylo vytvořit monumentální zahradu, ve které byste zakopávali o vesmírné náměty, prostředkem k úvahám o základních pochodech v přírodě se zahrada stala postupně.

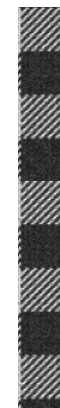
Maggie Keswick Jencks se dnešní formy zahrady nedožila. Před nějakými dvaceti léty jí rekli, že se jí nádor, který měla v ěnadru, rozšířil až do kostí, jater a mozku. Poté, co jí to sdělili a dali jí tak zhruba tři měsíce života, podstoupila (tehdy) experimentální léčbu chemoterapií, prodloužila si život o dalších osmnáct měsíců a napsala pro odborný lékařský časopis úvahu o tom, jak se léčba rakoviny jeví z perspektivy pacienta. A během té doby přišli též s manželem na nápad, že každý pacient by se cítil lépe, kdyby mohl ke svým problémům zaujmout aktivní stanovisko, a že informovaný pacient se nebude cítit jako bezmocná oběť a sníží si stresovou zátěž, když mu někdo poskytne informovanou psychologickou podporu a sympatické prostředí ke styku s lidmi, kteří mají podobné problémy. Maggie ještě za jejího života spolu s Jencksem položila základy k síti poradenských středisek zvaných Maggie's Centre, kde se nemocným dostane emocionální, praktické a sympatické podpory v jejich situaci. První z těchto středisek otevřeli v Edinburghu již rok po její smrti.

Dnes je těch Maggie's Centres již šestnáct, od jihu Anglie až po sever Skotska, také v Hong Kongu, a dalších osm je na spadnutí, včetně jednoho v Barceloně. Středisko je založeno na principu domácího prostředí, sedí se kolem kuchyňského stolu, kávu nebo čaj si uchystáte sami nebo s těmi, s kým se setkáváte, a k návštěvě jsou vítáni všichni, kdo se potýkají s problémem rakoviny. Předchozího ujednání schůzky a doporučení od lékaře není třeba. Střediska se vyznačují moderní architekturou a jsou to bez výjimky klenoty navržené těmi nejzvučnějšími jmény soudobé architektury jako Hadid, Murphy, Gehry, Rogers, Pert, Cullinan, Foster, Page, MacCormac, Gough, Wilkinson a jiní. Zahradní úprava kolem? Kdo jiný než většinou Jencks spolu s dcerou Lily. A když tohle všechno uvážíte a zamyslíte se, shledáte to vlastně dojemným.

Zahrada kosmických úvah je plná zemních prvků původních i přetvořených, umělých jezer, a geometrických záhonů, včetně zeleninové zahrady *Šesti smyslů*. Po stezce vystlané kostmi přijdete k *Nesmyslné budově*, kaskádě a *Železnici významných pánů*. Jsou tam sochy, včetně struktur znázorňujících deoxyribonukleovou kyselinu a „černou díru“, *Most komet*, mapa Skotska z kamenných ploten, včetně geologických zlomů a za *Zlomkovým mostem* vysadili *Březový kostilešík*. Vyšplháte se na *Plží kopec*, a přestože šplháte do kopce, máte pocit, že jdete dolů.

Vrátíte se do své předměstské zahrady a zkoušíte pochopit komplexitu vesmíru, která donutí zažloutlý podzimní list, aby se snesl k zemi spirálou, a ne jen tak obyčejně spadl.

Vliv Jenckse se odráží i na veřejných pracích, jako rekultivace povrchových dolů: z jizvy dolu St Ninian, která zbyla v krajině poblíž města Dunfermline po vytěžení pěti milionů tun uhlí, Jencks vytvořil stupňovitou spirálu abstraktní zahrady se symbolem neolitické pevnůstky na vrcholku.

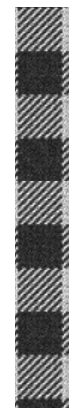
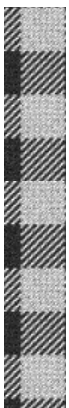

Kontrastem Jencksových abstraktních zahrad jsou ukázněné geometrické zahrady jako Portmore poblíž Edinburghu, kde i zeleninu vysazují do spořádaných ornamentů v soudobém konceptu zahradních pokojů, a jen nedávno „objevená“ utajovaná zahrada architekta jménem McKellar na poloostrovu Rosneath v hrabství Argyll. McKellar a jeho žena Rosie začali s přestavbou zanedbané zahrady schované před nárazy atlantských větrů za vysokou zdí teprve v sedmdesátých letech dvacátého století v bývalé „zelenářské zahradě“ panského domu jménem Rosneath Castle, domova dcery královny Viktorie, princezny Louisy, která tam bydlela až do roku 1939. V zahradě, ze které údajně vozili ovoce až do Kensingtonského paláce v Londýně (vlakem přes noc, aby se dalo konzumovat čerstvé následujícího dne), zbyl jediný původní strom, fíkovník. McKellarovi vysadili řady portugalských vavřínů, jehličnanů, kruhy a čtverce zimozrázu, tisy, habry, všechno jak se patří vytvarované do krychlí, koulí, kuželů, kotoučů, obřích žaludů a bukvic, a dokonce ponechané „jen tak“, a i to „jen tak“ pochopitelně pečlivě tvarované a ostříhané, nic neponecháno náhodě, i když na pohled vše vypadá přirozeně. McKellar je architekt posedlý symetrií, úrovněmi, rovnováhou a proporcemi. Pravoúhlá zahrada o nějakých čtyřech tisících pěti stech čtverečních metrech+ je založená na podélné ose s průhledy. Zahradu obklopují a chrání lípy a bukový plot, místy již šestimetrový. Ořez keřů a stromů se vypořádává i se sklonem terénu, jeden a půl metru od severu k jihu a metr od západu k východu. Na pohled vám zahrada připadne vodorovná. Se stříháním začínají na jaře a první na řadě jsou stříbrošedé listy *Pittosporum tenuifolium*, pak koule zimozrázu a nakonec kužele habru. S tvarováním začne tak, že nechá keř prerůst výše než požadovaný tvar a tvar vystřihá.

U nás doma, na zahradě daleko menší, též však daleko strmější, nemáme moc půdy, protože domek stojí v bývalém lomu. Takže tu máme většinou keře a stromy a skalky. Květiny, ovoce a zelenina jsou v menšině. Experimentálně jsem dospěl k období systému tvarovaných keřů. Všechny, a na délku jich musím ostříhat tři sta metrů, stříhám do abstraktních tvarů. Ne že bych vynalézal nové umělecké pojetí zahradní architektury. Došlo k tomu tak, že jak mi ubíhají léta, méně a méně se mi chce lézt na žebřík. Když si keře vystřiháte tak, že po šikmých tvarech dosáhnete až na vršek, můžete to dělat stoje na zemi, a ne pokroucený na vaklavém žebříku. A ty tvary záleží jen na vaší fantazii. Čím bizarnější, tím lépe. Moudrost stárí.

A když už mluvíme o živých plotech, nemohu se nezmínit o Meikleour Beech Hedge, poblíž města Blairgowrie, nejvyšším živém bukovém plotu na celém světě. Tahle zelená stěna měří 36,6 metrů na konci severním a „pouhých“ 24,2 metrů na konci jižním; v průměru 30 metrů. 530 metrů dlouhý živý plot vysadili na podzim roku 1765, za druhého Jakobitského povstání. Majitel pozemku, Robert Murray Nairne, stoupenec Stuartovců, v poslední bitvě u Cullodenu padl, spolu s několika svými zahradníky, a vdova nechala plot růst bez každoročního zkracování „směrem k nebesům“ na jejich památku. Dnes plot upravují a měří každých deset let.

Na samém téměř nejzazším severozápadě, předtím než vjedete do opravdové skalnaté divočiny hrabství Sutherland, najdete na břehu zálivu Loch Ewe zahradu *Inverewe*. Založil ji v roce 1864 pán jménem Osgood Mackenzie, který si vše řádně naplánoval a dal si čas, vlastně celý zbytek svého života na to, aby zde, na severní výspě, vytvořil subtropickou oázu. Začal tím, velice rozumně, že vysadil větrolamy. Pokračoval zemními úpravami. Pak se vydal na cesty a sbíral a vybíral to, co se mu na říši rostlinné líbilo nejvíce. Díky příznivému

klimatu a ochrannému pásu lesa tu najdete paletu barev rostlin z celého světa: olbřímí rhododendrony za západní Číny, gumovníky z Austrálie, popínavé rostliny z jižní Ameriky, cibuloviny z jižní Afriky, dřeviny ze severní Ameriky, a dokonce i rostliny, keře a stromy z Evropy. Kdykoliv sem zavítáte, od dubna do konce října, vždycky něco kvete: sněženky, krokusy, rododendrony, azalky, kamélie, anemonky, heleborus, vřes, lilie, irisy, léčivé byliny, verbena, růže a jiřiny.

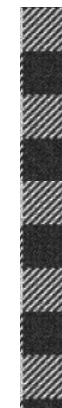
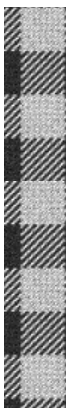
Před supermarketem stojí muž a vypadá, jako by se ztratil. Spatří ho soused, zajde za ním a praví: „Nazdar, Jimmy. Prý jste byli na dovolené. Kampak jste si vyrazili?“ Jimmy na něj pohlédne a odvětí: „Jak se jmenují ty kytky, co mám v předzahrádce?“ Soused: „Růže?“ Jimmy: „Ne, ty druhé.“ Soused: „Jiřiny“. Jimmy: „Jo.“ A obrátí se na manželku, která právě vyšla ze supermarketu: „Jiřino, kde jsme to byli na dovolené?“

Ze stovek pozoruhodných stromů ve Skotsku bych rád jmenoval deset. Dvě stě let starou skotskou borovici v údolí řeky Spey, ve zbytku Kaledonského pralesa, a tamtéž více než sto let starou břízu. Čtyřicet šest metrů vysokou stříbrnou jedli ve Strone v hrabství Argyll, kterou zasadili v roce 1745 a které někdo záhy usekl vršek. Strom se ubránil tím, že deset vedoucích postranních větví se stalo vršky a hlavní kmen zesílilo do obvodu více než deseti metrů, pak takzvaný „mateřský“ evropský modřín u katedrály v Dunkeldu, první ve Skotsku vysazený, pramáti skotských modřínových lesů, 64 metrů vysokou douglasku v Hermitagi u Dunkeldu, nejvyšší strom Británie, jedli sitka poblíž paláce ve Scone, kterou sem dovezl sám Douglas, Macbethův dub v Dunkeldu, kterému dnes museli podepřít všech osm hlavních větví a do kterého se můžete schovat, výše zmíněný živý plot z buků, alej

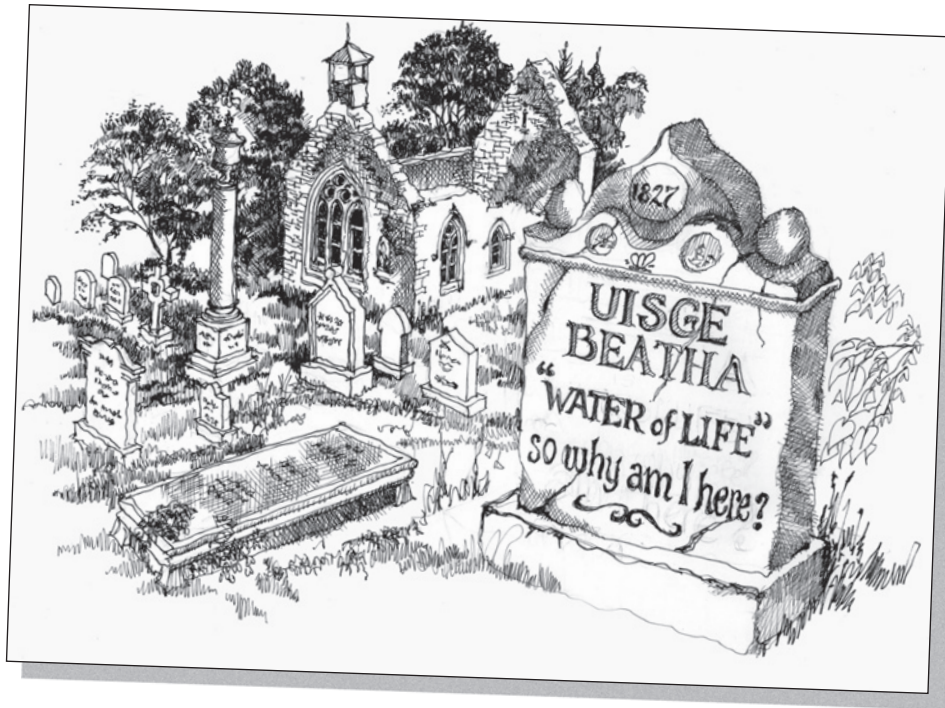
sedmdesáti tisů, od zámku Murthly směrem ke kapli, kterou místní lord nikdy za živa neprojde směrem ke kapli: obráceným směrem může jít kolikrát chce. A konečně tis u zámku Whittingehame, jehož baldachýn ze svislých větví je dvacet metrů vysoký a má obvod sto třiceti metrů.

Zahradních pokladů v téhle severní zemi je však více. Každoročně vítá návštěvníky do svých zahrad 394 členů organizace Scotland's Gardens. Tyto soukromé zahrady se otevírají na jeden den v sezóně a vybírá se vstupné. Čtyřicet procent výtěžku podporuje dvacet čtyři dobročinných nadací podle volby členů organizace a šedesát procent jde na podporu čtyř stálých nadací: péče o nemocné rakovinou, rekvalifikační výuka pro ošetřovatelky, Skotský národní trust, který pečuje o přírodu a krajinu, a starobní péče o zahradníky na penzi.

Jeden hlas? Z těch původně navržených témat většina nedostala ani ten.

11. Voda života

Gie him strong drink until he wink,
That's sinking in despair;
An' Liquor guid to fire his bluid,
That's prest wi' grief and care;
There let him bouse, an' deep carouse,
Wi' bumpers flowing o'er,
Till he forgets his loves and debts,
An' minds his griefs no more.

– Robert Burns; pokračování na konci kapitoly

Whisky, nikoliv pivo, nepochybuji ani na vteřinku, je skotský národní nápoj. I když pivo, nápoj Keltů, se tu objevilo dávno před whisky. Pivo, ve svém dnešním rouchu, sem zřejmě přišlo v průběhu stěhování národů, když se Kelti vystěhovali ze střední Evropy a dorazili až sem, na ostrovní západ, a zůstali: cesta dále nevedla. Ve střední Evropě je nahradili Slované a ti, jak víme, byli vždycky vcelku dobří na víno, i když poklady jako meruňkovice také nejsou k zahzení.

Pokud jde o pálenku, záleží na ovoci, které je po ruce. V zeměpisných šířkách Skotska však za stara moc ovoce nebývalo. Byl tu ale ječmen. V mnoha zemích ječmen zkrmuji býčkům, aby pěkně narostli. Ve Skotsku však ne. Tady se býčci vykrmuji trávou a ječmen Skoti používají k účelům daleko bohulibějším. Dá se z něj totiž nejen vařit pivo, ale zejména pálit whisky.

Whisky je vynález skotský, byť jsou i tací, kteří tvrdí, že whisky přišla do Skotska s dalriadickými Kelty z ostrova Man,

odkudžto se spolu s nimi vylodila na poloostrovu Kintyre kolem roku 500. Nevím, v té době jsem tu nebyl, ale věřil bych spíše místnímu umu než jakési cestě plné zákrutů.

To Friar John Cor wherewith
By order of the King
VIII bolls of malt
To make aqua vitae

Zápis v celní knize z roku 1494, první historický záznam lihovarnictví ve Skotsku, nás poučí o tom, že již tehdy se tu whisky páčila. Z tohoto strohého zápisu lze usoudit, že zbožní muži v klášteře se neoddávali lihovarnictví jen tak pro legaci: z osmi bollů sladu, obnášejících zhruba 1200 liber čili 540 kilogramů, se dalo vyrobit nějakých 1000 lahví silného nápoje. Což ovšem neznamená, že by dávní osídlenci v době železné nebyli schopni vyrábět nápoj dodnes v Irsku známý coby *potteen*, což je vlastně obdoba staroslovanské lavórovice: *pot* = *hrnec*. Kdo ví? Nebylo k tomu zapotřebí ničeho více než náhodou – či záměrně – zakvašeného chleba. Nicméně mniši věřili v léčebné vlastnosti *vody života*, zejména při žaludečních a dýchacích obtížích, a v roce 1505 sám král udělil právo destilovat whisky i edinburghskému cechu lazebníků a chirurgů. Po dalších šedesát let se tu jak mniši, tak i lazebníci těšili právu svému, než přišla reformace. Náboženští reformátoři kláštery zrušili a mnichy rozprášili. Ti se uchýlili do všech koutů země, a ejhle! Destilačním aparaturám všech typů a velikostí se v těch zapadlých koutech vedlo lépe a lépe a dřívější svatí muži svým ovečkám sloužili nejen ku blahu duchovnímu. Blaha pozemského si pak užívali všichni, než se králi Karlu I. začalo nedostávat peněz, a v roce 1644 vydal dekret o zdanění „každé pinty aqua vitae či jiných vod silných v zemi prodávaných“.

Konec konců, whisky není nic více než vodní roztok sladu přetvořený za pomoci kvasinek v tekutinu, jíž se přičítají mystické vlastnosti. Podle jednoho rukopisu ze 17. století lze whisky použít jak na ošetření poranění, tak i k naleštění mosazných nádob, posílení bystrosti, obšťastnění, zachování mladistvosti, povzbuzení plodnosti a k vylepšení bídného vína.

„Whisky je lék, pro nějž není známa žádná choroba.“

Na straně druhé, starodávná kůra břichabolu ve skotských horách doporučuje: 1. Zapalte šálek whisky. 2. Nechte hořet po dvě tři minutky. 3. Uhasťte a okamžitě vypijte.

A coby medicína se whisky doporučovala jako lék na „třes končetin“, „nemoci dásní, zubů a hrtanu“, „proti žaludečním křečím“, „proti kolice“, „smíchána se sírou proti spalničkám“ a s přísadami jako hřebíček, skořice, pomerančová kůra, hořec a heřmánek jako všelék. Při bolestech hlavy si whisky natírali na čelo. Lazebníci pak, kteří vlastně zastávali různé zdravotnické úkoly, zejména rázu chirurgického, užívali whisky jako anestetikum a k ošetření zanícených ran.

Starodávný rituál užívaný při křtinách popsali v tisku ještě v roce 1904: do vaničky s teplou vodou přilejte tři sklenice whisky a tři sklenice vína. Přidejte tři lžice soli. Vaničku položte před krb. Do vody namočte tři dýky. Postavte se v kruhu kolem vaničky. Děťátko si podejte kolem. Omyjte je ve vaničce. Načež dítě pojmenujte a Všemohoucího poproste, aby je chránil. Dítěti dejte napít doušek mléka s whisky a medem. Pošlete něco whisky a ovesných placiček přátelům a sousedům, aby mohli připít na zdraví novorozence.

Kromě vlastností léčivých však whisky bezpochyby přispěla k úmrtnosti: kontrola nad destilací zastara neexistovala a obsah alkoholu nikdo nekontroloval. A půl deci whisky, při

čtyřiceti procentech alkoholu, obsahuje 110 kilokalorií a 16 gramů čistého etanolu. A etanol, konec konců, je toxin. Na straně druhé jsou tu i užitečné antioxidanty. Takže všeho s mírou. Staré skotské přísloví praví: „*Jedna sklenka, ani dobré, ani zlé. Dvě sklenky, k lepšímu, ne k horšímu. Tři sklenky, k horšímu, ne k lepšímu.*“ Koneckonců whisky neobsahuje jen etanol, ale vodu, kyselinku, estery, karamel a příchutě ze dřeva sudů.

A jako každý lék se – alespoň ve Skotsku – nepije, ale „bere“. Když někomu nabídnete whisky, zeptáte se: „Will you take a dram, Jimmy?“ Vezmeš něco whisky?

Dram je starodávná míra, kdysi užívaná lékárníky, rovnající se jedné osmince unce tekutiny neboli zhruba necelé čtyři mililitry a slovo dnes hovorově používané beze vztahu k nabízenému objemu. A když již jsme u starodávných měřítek, až do uznání nadvlády metrického systému v sedmdesátých letech minulého století se síla obsahu láhve neměřila ve stupních Guy Lussac čili procentech, ale ve stupních „proof“. Tohle byla jedna z těch zajímavějších britských specialit: stupně proof sdělily podezřívavým námořníkům, jestli jim nezředili jejich povinnou dávku rumu a kolik alkoholu tekutina v láhvi či soudku obsahuje. K této informaci se došlo tak, že se vyzkoušelo, kolik dílů vody bylo třeba přidat ke zkoumané tekutině, aby uhasila hořící střelný prach. Střelný prach se dá zapálit při minimálním obsahu alkoholu 57,15 %, což vyjádřilo, že rum byl tak zvaně 100% proof čili perfektní. Ale pozor! Padesát procent proof tedy znamená, že vaše lahvička obsahuje padesát procent alkoholu! Padesát procent alkoholu by znamenalo 87,5 % proof. V praxi pak zjistíte, že whisky s obsahem 40 % alkoholu je 70% proof.

Dnes se používá daleko nudnější, i když méně riskantní metoda hydrometrická.

V USA ovšem, kde musejí mít vše po svém, obsah alkoholu vyjádřený výrazem proof se rovná dvojnásobku procenta alkoholu. Takže whisky, která je 100-proof (procenta nepoužívají)

de facto obsahuje 50 % alkoholu. Což je informace užitečná pro ty, kdo si občas dají bourbon místo scotch (já ne).

Obsah 0,3 % alkoholu v krvi již může způsobit bezvědomí. Při 0,4 % již nastává riziko fatální. Při 0,55 % jste mrtví jako dodo.

Roku 1859 plachetnice Mary Ann, která se plavila s nákladem různých alkoholických nápojů z přístavu Greenock směrem do Kanady, najela za bouře u ostrova Islay na útesy. Na pláž Kilchoman moře vyplavilo 2400 láhví ginu, brandy a whisky a šest sudů s whisky a vínem. Chalupníci a rybáři se ihned vydali zachránit, co se dalo. Zdá se, alespoň podle zprávy v deníku *Greenock Advertiser*, že zachraňovali zejména přímou konzumací. Zanedlouho pláž pokrývaly nejen trosky plachetnice, ale i sténající, mumlající a dech popadající opilci, a ti, kteří se ještě mohli hýbat, se rvali. Několik jich, včetně známého siláka Donalda MacPhadyena, skončilo na hřbitově.

Starodávná podlounná destilační aparatura, přesněji řečeno to, co z ní zbylo, je k vidění v jeskyni poblíže Craikig, na ostrově Mull.

Na ostrově vedlejším, jménem Skye, žil kronikář jménem Martin Martin. Kdy se narodil, nevím, ale kdy zemřel, vím: v roce 1719. Ten popsal v galštině tři základní druhy whisky, které na ostrovech pálili: *usquebaugh*, destilovanou dvakrát, *trestarig*, destilovaný třikrát, a *usquebaugh-baul*, destilovaný čtyřikrát. *Baul* v galštině znamená *nebezpečný*. Asi je k tomu důvod. V roce 2010 jedna ze sedmi palíren na ostrově Islay vypálila pokusnou várku *usquebaugh-baul*, s obsahem 90 % alkoholu. Pro televizi tu whisky použili k pohonu supersportovního automobilu. Zbytek naláhvovali při 63,5 % alkoholu, ale byl z toho jen malý počet láhví a příliš chvály se jim za to nedostalo.

Trh s vodou života se rozdrobil na paliče, jimž král licenci udělil, a na ty šikulky, kteří pálili načerno v horách. Vzalo to dalších téměř 200 let neustálého boje mezi výrobcí samohonky, pašeráky a celníky, než přijel na návštěvu Skotska Princ Regent, pozdější Jiří IV., který tehdy vládl místo „nemocného“ Jiřího III. (který byl šílený jako ratlík). Princ Regent byl pán, který se podstatně oddával radostem pozemským a během pobytu v Holyrood Palace v Edinburghu se dožadoval svého oblíbeného nápoje, sladové *usquebaugh* z údolí Glen Livet. Vévoda z Gordonu, který měl ve svých vévodských sklepech na severu slušnou zásobu sudů „legální“ whisky pálené v údolí zvaném Glen Livet, jak dokument praví „*včetně obsahu podloudně vypálené a jemné jako mléčko Glenlivet*“, budoucímu panovníkovi chtěl nechtěl vyhovět.

Jeden z vévodových milovaných sudů a padesát párků čerstvě střeleného bělokura „*do paláce holyroodského dodáno bylo a milostivě přijato*“. Poté, co byl „*svědkem toho, jak princ regentovi notných hltů chutnalo*“, mohl využít svého vlivu ve sněmovně lordů a prosadit v roce 1824 jak snížení daně, tak i výdej nových palírenských licencí. Vzhledem k tomu, že vévoda byl nejen filantrop, ale i zručný investor, pomohl svému známému jménem James Smith zahájit výrobu v první nové zákonné palírně. A *Glen Livet* nám chutná dodnes.

Princ Regent, později Jiří IV., whisky miloval natolik, že věnoval svoji přízeň i klubu milovníků whisky založenému roku 1732 celníkem jménem John McNachtane. (*Kým jiným, řeknete si, nežli někým s přímým přístupem do celních skladů: tehdy byli celníci ustaveni přímo v palírnách a je zdokumentována řada případů, kdy si státní dozorcí zdatně pomáhali k podstatným objemům vábné tekutiny za účelem osobní konzumace.*) Zmíněný klub Beggars Bennison odvozoval své jméno od historiky, že krále Karla II. při koupání v přírodě tonoucího před utonutím

zachránila kolemjdoucí žebračka, které král pak svoji vděčnost projevil „*mimořádně osobitým způsobem*“. Slovo *bennison* se dá přeložit jako požehnání a *beggar* znamená žebrák. Klub se údajně scházel u příležitosti každého výročí v přístavu Anstruther na jižním břehu hrabství Fife (kde mimo jiné v době současné lze najít jeden v celé zemi z nejlepších obchodů se smaženou rybou a hranolky), kde se členové „*prostopášnostem rázu obecného oddávali, zejména však radovánkám tělesným*“. Klubu Beggars Bennison, který nebyl, zdůrazňuji nebyl, předchůdcem dnešní *Malt Whisky Society*, král-ochmelka Jiří IV. dokonce daroval jako zvláštní přízeň stříbrnou tabatěrku na šňupavý tabák, která místo tabáku obsahovala sbírku intimních chloupků královských milenek.

Takže: po více než patnácti stoletích místní expertízy jen stěží může *pravou whisky* vypálit někdo jiný. Jsou tací, kteří si činí nároky, že i oni to umí, ale musí těm svým výrobkům říkat jinak. *Whiskey* nebo *bourbon* nebo co. Nevím jak to, ale i v Japonsku pálí nápoj známý pod jménem „japonská whisky“, kupříkladu *Super Nikka*. Jak tomu říkají v japonštině, nevím, a také nevím, jak s tím tak lehce uniknou: název *whisky* má chránit nejen zákon, ale i Brusel. Evropská unie, bodejť. „Whisky“ dokonce vyrábějí i Češi. Jednu z nich dokonce nazvali Zlatý kohout. S nálepkou v angličtině. *Gold Cock*. Jak na tohle jméno někdo vůbec mohl přijít? Věděl umný autor toho názvu, čemu se tu, v domovině whisky, říká *cock*? Tím míním kromě kohouta. Ve Švýcarsku pálí „whisky“ zvanou *Swiss Highlander*. Na Novém Zélandu pálí „whisky“ zvanou – věřte tomu nebo ne – *Kiwi*. Dokonce i Švédí, a při tom tam mají napůl prohibici, si pálí švédskou *Smoky Duck*. V Indii můžete koupit jejich *Amrut Fusion* a v Německu cosi, co, přeloženo, se honosí jménem *Modrá myš*. Už jste to pili? Předpokládám, že když se toho vypije přes míru, opilec vidí modré myšky.

Até je tomu jak chce, všechny tyhle nápoje vypálené mimo geografii Skotska navždy zůstanou, podle Roberta Burnse (čtete závěr jeho básně na konci kapitoly), jen „*foreign gill*“ (cizácký hlteček). Nemám naprosto žádných pochyb: skotská „*Scotch*“ je jen jedna.

Setkali se na mezinárodním jednání palírníků Skot, Američan a Japonec. Zašli sobě do baru. Japonec si poručil japonskou whisky, Američan americkou a Skot si poručil Coke. „Vy nepijete Scotch?“ divili se. „Ale ano, samozřejmě, ale bylo mi to trapné dát si whisky, když vy whisky nepijete.“

Vlastně nemám pravdu: že je jen jedna? Ne, není. Jsou vlastně **dvě**: jedné se říká *sladová* čili ***malt whisky*** a té druhé *míchaná* čili ***blended whisky***.

Aqua vitae, vodu života, tu znali pod keltským (galským) jménem *Uisge Beatha* (vyslov *uškebá*), které znamená přesně to stejné – voda života. Slovo *Uisge* později prodělalo metamorfózu na *whisky*.

Nenajde se nic výmluvnějšího než nápis na náhrobním kamenu nad místem posledního odpočinku starého ochmelky na hřbitůvku u malého kostelíka v hlubinách venkovského Skotska:

„Říkali mi, že whisky je voda života.
Tak jak to, že jsem tady?“

Vodu života vyrábí kdekdo: za starých dob, ve středověké Evropě *aqua vitae* vyráběli z hroznů, právě tak jako *eau de vie* dnes ve Francii. Ve Skandinávii mají *akvavit* z obilí, právě

tak jako v Rusku mají *vodka*. V Itálii se z vinných výlisků pálí *grappa*, na karibských ostrovech *rum* z cukrové třtiny, v jihovýchodní Asii *arrack* z ovoce, třtiny a kokosové mízy a v Mexiku *tequilla* z agáve.

Za dávných časů, kdy whisky prodávali a kupovali pouze uvnitř hranic Skotska, to bývala výhradně *sladová* z jedné palírny, obvykle z té nejbližší, místní. Většinu sladových whisek dnes palírny vyrábí na míchání s obilnou pálenkou a lahvuje se takzvaná *míchaná whisky*. Jen velice malý objem sladových whisek, mezi pouhými třemi a deseti procenty výstavu, se lahvuje k přímé konzumaci.

Byl to edinburghský pivovarník Andrew Usher, kdo uprostřed 19. století zavedl míchání poté, co vynalezli takzvanou „patentní“ destilaci, která poskytuje obrovské objemy bezbarvé obilné whisky neutrální chutě, vhodné pro míchání. Pan Usher, pán nejen umný, ale i dobročinný, z peněz, které tu vydělal, postavil v Edinburghu krásnou koncertní síň, jménem, jak jinak, Usher Hall.

Míchané whisky, které obsahují mezi dvaceti a šedesáti procenty sladových whisek různého původu, představují nejen ten největší podíl konzumace uvnitř Spojeného království, ale, a to zejména, obrovský exportní artikl, který každoročně vydělává miliardy liber sterlingů. Cena na láhvi míchané whisky zřetelně zobrazuje, jaký objem sladových whisek palírna použila ve směsi. Jsou i takové palírny, patřící největším koncernům, jejichž sladové whisky se vůbec na trh nedostanou, a používají se výhradně na míchání. Oproti tomu jsou tu malé, soukromé palírny, jejichž výstav se lahvuje převážně jako sladová whisky.

Je třeba uznat, že kvalita celé řady míchaných whisek je prvotřídní. Kupříkladu *Johnnie Walker*, s celou řadou nálepek

různých barev vztahujících se k různé kvalitě, je pravděpodobně nejvíce prodávanou whisky na světě: v různých zemích si dokonce vysloužil i místní jména, *Jeníkem Chodcem* v Česku počínaje a *Jonny Lemarchantem* ve Francii konče. A další značkou míchané whisky, známé po celém světě, je *Famous Grouse*.

Ta drží i světový rekord: až do roku 2012 titul největší láhve whisky na světě držela láhev *Jacka Danielse* s obsahem 187 láhví. Dnes je to láhev *Famous Grouse* s obsahem 217 láhví. Tu olbřímí láhve vyrobili skláři ve Světlé nad Sázavou, takže Česká republika drží alespoň část tohoto rekordu. Dostalo se mi velkého potěšení naplnit litr číslo 196 a vyhlásit šťastné manželství mezi skotskou whisky a českým sklem.

Tradiční, starobylá sladová whisky se dnes dosti těžko hledá. Je pár výjimek jako Bladnoch, nefiltrovaný Edradour a Tullibardine, ale růst a úspěchy lihovarnického průmyslu si vyžádaly modernizaci a většina majitelů se podřídila. Počet vystavených beček je úctyhodný. Nejmenší palírna ze všech, Edradour, vyrábí ročně nějakých 90 000 litrů z jediné malé kádě na sladinu a jediné malého kotle. Kotel v Edradouru je té nejmenší vládou povolené velikosti: minipalírny nejsou dovoleny, protože tak jako za starých časů by v nich mohli whisky pálit někde v údolích mimo dohled celní a berní správy. A jak staré rčení poučí, jen dvě věci na celém světě jsou jisté: bernák a smrt. Palírny střední velikosti, jako Dalwhinnie, vyrobí kolem 1 500 000 litrů, tak jako Edradour z jediné kotle, samozřejmě daleko většího. Větší palírny jako Glen Keith vyrobí dvakrát tolik než Dalwhinnie, a to ze tří kotlů, a vystavených gigantů, jako Tomatin, kde pálí ve třiatváceti kotlích, je kolosální.

A komu tohle všechno patří? Několika mezinárodním korporacím, podle abecedy Diageo, Edringtons, Pernod Ricard, Seagram a Suntory, pak nějakým dvaceti společnostem střední velikosti a konečně statečným malým palírnám, které vyrábí skutečně úžasné sladové whisky.

Vlastnictví může být docela složité. Například Bruichladdich, který vlastnili Invergordon Distilleries, převzala společnost Whyte McKay, kterou převzali Jim Beam Brands Europe, jež koupily Fortune Brands a přejmenovaly na Beam Global Spirits and Wines. Zahraniční kupci se neustále snaží vydělat na popularitě nejoblíbenějšího alkoholického nápoje světa. Je to až neuvěřitelné: i ve Francii se vypije více whisky než koňaku a pastis dohromady. Provensálci a whisky? To snad ne, ale je tomu tak.

Ročně se po světě vypije osmdesát čtyři milionů bedniček whisky. Kdybyste ty bedničky naskládali do řádky, táhla by se z Edinburghu až do Hong Kongu. (Za pracovní mám sklep. Mohli si ušetřit práci...)

Nevím o zemi, kde by se skotská nedostala koupit. Ve výrobě, sladovnami a palírnami počínaje přes plírny po distribuci tu pracuje asi dvanáct tisíc lidí a dalších šedesát tisíc zaměstnávají různí subdodavatelé a obchod nepřimo s výrobou spojený. Přesvědčení záměry zvanými tržní strategie tu mívají někdy naprosto bizarní nápady. Glengoyne kupříkladu nalahvovali whisky namíchanou za účelem přivítání nového tisíciletí. Součet stáří různých whisek v láhvi byl 2000, a stejný byl i počet naplněných láhví. Při ceně 555 liber za láhev to prý byla výhodná koupě, která měla původní kalkulovanou cenu 2000 liber. Takže jsem ušetřil a za účelem konzumace zakoupil v supermarketu zlevněnou láhev Black Bottle (jedna z těch oblíbených).

Podíl whisky na trhu lihovin jen v Británii je kolem čtyřiceti procent, takže se jedná o seriózní byznys.

Doktor MacGregor vyšetřuje pacienta a mračí se: „Opravdu těžko říct, co to s vámi je. Bude to tím pitím.“ Willie se na něj s porozuměním podívá a utěší ho: „To nevádí, pane doktore. Tak já přijdu, až vystřízlivíte.“

Počet jednotlivých palíren se dá těžko určit. Je v tom neustálý pohyb, některé palírny odstaví nebo zavřou, dočasně nebo na dlouhou dobu, jiné zruší úplně a demontují, další vzkřísí a ožíví, a dokonce otevírají zbrusu nové. Diageo nedávno ohlásilo výstavbu dosud největší palírny vůbec, na severním konci údolí řeky Spey. Odhad počtu palíren v provozu kolísá mezi 120 a 130, možná o něco méně či o něco více, ale přesnými statistikami se v této knížce zabývat nechci.

Kde všude se whisky pálí?

Podle některých na slovo vzatých odborníků je tu šest hlavních oblastí, a podle jiných devět. Podle zákona pět (Highland, Speyside, Islay, Lowland a Campbeltown).

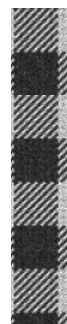
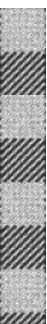
Uvedu devět, i když nepředpojatě, a jen proto, aby se lépe ochutnávalo. Jsou to tedy:

1. severní hory (SH), např. *Drumguish* a *Glenmorangie*
2. západní hory (ZH), např. *Ben Nevis* a *Oban*
3. východní hory (VH), např. *Fettercairn* a *Royal Lochnagar*
4. jižní hory (JH), např. *Blair Atholl* a *Edradour*
5. ostrovy (OS), např. *Tobermory* a *Talisker*
6. Islay (IS), např. *Caol Ila* a *Laphroaig*
7. Speyside (SP), např. *Glenlivet* a *Glenfiddich*
8. Lowlands (LO), např. *Glenkinchie* a *Auchentoshan*
9. Campbeltown (CA), např. *Longrow* a *Springbank*

Abych neurazil něčí chuťové buňky a pýchu, a z důvodů naprosté nestrannosti, příklady regionálních palíren jsem vytáhl ze svého klobouku, obstarožního stejně jako já sám.

Whisky z různých oblastí mají svoji typickou chuť a každá oblast má svoji tvrdošijnou skupinu fanoušků. Sladové whisky z Lowland a z Campbeltown jsou měkčí než výraznější chutnající sladové whisky z hor. Sladové whisky ze Speyside jsou ovocnější a whisky ostrovní a Islay jsou rašelinné. Každá palírna má vlastní recepturu, jak vyrobit „svoji“ typickou chuť, kterou ovlivňuje individuální proces sladování, zdroj vody, tvar destilačního kotle, typ sudu, použitý na dozrávání, délka dozrávání, a přirozeně šikovnost hlavního alchymisty. Kromě materiálu použitého při sušení naklíčeného ječmene, což může být jak dřevo, tak i rašelina, uhlí, nebo jiný zdroj tepla, je to dozrávání v sudu, které sladové whisky dá tu jedinečnou konečnou chuť, barvu a aroma.

Whisky vždy dozrává v sudu a na rozdíl od vína nikdy v láhvi. Takže od toho okamžiku, kdy vaši sedmnáctiletou whisky nalahvují, zůstane navždy sedmnáctiletou (co by za tohle kouzlo daly dámy) a nezáleží na tom, jak dlouho tu svou láhev máte doma neotevřenou. Lépe ji otevřít, vychutnat a koupit novou. Dubové sudy, které se na dozrávání skotské whisky používají, jsou zřídka nové. Čerstvý dub dá whisky příliš ostrou až nakyslou dřevitou příchutí a takřka žádnou barvu. Proto Skoti sudy nakupují z druhé ruky, ze zahraničí, a to ze Spojených států sudy po bourbonu, kde podle zákona americká whisky má dozrávat jen v čerstvých sudech, ze Španělska sudy po sherry nebo madeíře, z Portugalska sudy po portském, z Francie sudy po různých vínech a tak dále. Někdy se dozrává i v kombinacích sudů různého původu a někdy se plní jen jednou, ale jindy i po druhé a po třetí.

Sudům po bourbonu (200 litrů) se říká *barrel*, ty po víně se jmenují *hogshead* (250 litrů) nebo *punchoon* (450 litrů), sudům po sherry se říká *butt* (500 litrů) nebo *gorda* (600 litrů) a těm po portském *pipe* (500 litrů).

Pokud se vypravíte k návštěvě palíren, je zde zhruba čtyřicet těch, které jsou obvykle otevřeny pro návštěvníky. (Ta nejstarší, opěvovaná Ferintosh, otevřená už v roce 1670, již žel bohu není. Ferintosh, z Black Isle poblíže Inverness, vyráběl na svoji dobu úžasných 90 000 galonů whisky ročně, což představovalo zhruba dvě třetiny legálního výstupu ve Skotsku a údajně v dobré kvalitě.)

Aberfeldy [JH]	Dalmore [SH]	Inchgower [SP]
Aberlour [SP]	Dalwhinnie [SH]	Isle of Jura [IS]
Allt-a-Bhainne [SP]	Deanston [JH]	Knockando [SP]
An Cnoc/Knockdhu [SP]	Edradour [JH]	Lagavulin [IL]
Ardbeg [IL]	Fettercairn [VH]	Laphroaig [IL]
Ardmore [SP]	(Finlaggan [IL])*	Linkwood [SP]
Arran [IS]	Glenallachie [SP]	Loch Lomond [JH]
Auchentoshan [LO]	Glenburgie [SP]	Longmorn [SP]
Auchroisk [SP]	Glencadam [VH]	Macallan [SP]
Aultmore [SP]	Glendronach [SP]	Macduff [VH]**
Balblair [SH]	Glendullan [SP]	Milnorduff [SP]
Balmenach [SP]	Glen Elgin [SP]	Mortlach [SP]
Balvenie [SP]	Glenfarclass [SP]	Oban [ZH]
Ben Nevis [ZH]	Glenfiddich [SP]	Old Fettercairn [VH]
Benriach [SP]	Glen Garioch [VH]	Pulteney [SH]
Benrinnes [SP]	Glenglassaugh [SP]	Royal Brackla [SH]
Benromach [SP]	Glengoyne [JH]	Royal Lochnagar [VH]

Bladnoch [LO]	Glen Grant [SP]	Scapa [IS]
Blair Atholl [JH]	Glen Keith [SP]	Speyburn [SP]
Bowmore [IL]	Glenkinchie [LO]	Speyside [SP]
Braeval [SP]	Glenlivet [SP]	Springbank [CA]
(Braes of Glenlivet) [SP]	Glenlossie [SP]	Strathisla [SP]
Bruichladdich [IL]	Glenmorangie [SH]	Strathmill [SP]
Bunnahabhain [IL]	Glen Moray [SP]	Talisker [IS]
Caol Ila [IL]	Glen Ord [JH]	Tamdhu [SP]
Caperdonich [SP]	Glenrothes [SP]	Teaninich [SH]
Cardhu [SP]	Glen Scotia [CA]	Tobermory [IS]
Clynelish [SH]	Glen Spey [SP]	Tomatin [SH]
Cragganmore [SP]	Glentauchers [SP]	Tomintoul [SP]
Craigellachie [SP]	Glenturret [JH]	Tormore [SP]
Dailuaine [SP]	Highland Park [IS]	
Dallas Dhu [SP]	Imperial [SP]	

Poznámky:

* Finlaggan je „záhadná“ palírna, soukromě přidružená k jedné ze stávajících palíren na ostrově Islay

** též ke koupi coby Glen Deveron

Upachtěný turista vkročí do hospůdky v horách. „Je mi líto, pane, ale výčep otevírá až za hodinu. Dáte si panáka, než otevřeme?“

Jak tedy vznikne ten božský nápoj? Moc se o tom již napsalo a po několika vašich vlastních návštěvách palíren se i z vás stanou odborníci.

McTavish se pravidelně vracel domů z hospody až k ránu. Jednoho rána našel dům prázdný. Na stole ležel lístek od ženy.

„Předevčirem jsi přišel domů včera ráno. Včera jsi přišel dneska ráno. Takže když dneska přijdeš zítra ráno, shleďáš, že jsem včera odešla.“

V podstatě se použije jen ten nejlepší skotský sladovnický ječmen a místní voda. Ječmen z farem, které si pěstování sladovnického ječmene pečlivě stráží, tak jako sladovnický či pivovarský ječmen všude jinde, se po sklizni odveze do sladoven. Dříve si většina palíren sladovala sama, ale dnes již ne: specializované sladovny každé palírně nasladují ječmen přesně podle požadovaného receptu, i když většina palíren má dodnes svoji sladovnu a sušárnu s typickou pagodovou věží. Zrna ječmene namočená po dva dny se rozprostřou po sladovací podlaze, a jakmile si zrno myslí, že je v zemi, enzymatické procesy uvnitř zrna začnou přeměňovat škrob v cukry, a započne proces růstu. Nasadí se klíček, který si bere výživu z vnitřku zrna, a zrna se prohrabují a prostírají, aby klíčení probíhalo rovnoměrně, ale v přesně definovaném stádiu, kdy klíček naroste do tří čtvrtin délky zrna, proces růstu se musí zarazit: cukr budeme potřebovat pro kvašení, nikoliv jako zdroj energie pro pro klíček. To se dělá v sušárně tak, jak si to zákazník-palírna objedná. Slad se pak nechá odpočinout, než se rozemele na šrot, ve Skotsku zvaný *grist*. Ten se naloží do zapařovací nebo jinak zvané rmutovací kádě, tady zvané *mash tun*, kde šrot, který dosud obsahuje všechny části zrna včetně slupek, smíchají s horkou vodou, aby se v ní rozpustily všechny cukry v zrně obsažené. Zápara čili předzákvas, zde zvaná *wort* se přecedí do kvasné kádě zvané *washback*. Přidají se kvasinky, obvykle pečlivě chráněná vlastní kultura, a nastane kvašení. Po nějakých dvou dnech bubláni a pění se pevné části rmutu, zde zvaného *wash* a správnému Čechovi připomínající pivo, usadí na dně a při obsahu nějakých 7–8

procent alkoholu tekutý obsah přečerpají do destilačního kotle a zahřejí na nějakých 82 stupňů Celsia. Jelikož alkohol se vaří při teplotě nižší než voda, jeho páry stoupají do labutího krku prvního destilačního kotle zvaného *wash still* a do měděné spirály, kde se ochladí zpět na tekutinu a získá se tak první destilát zvaný *low wines*. Ten obsahuje 20 až 23 procent alkoholu. To samozřejmě nestačí, a buď se destiluje znovu ve stejném kotli, nebo se pokračuje v sousedním kotli, zvaném *spirit still*, načež se vynoří tři velice rozdílné porce tekutiny: první, zvaná někdy *foreshots*, jindy *heads*, po česku úkap, pak střední frakce, *heart* čili jádro, a nakonec poslední frakce, *feints*, jindy *tails*, česky dokap. Ty tři frakce, úkap, jádro a dokap protékají zasklenou skříní zvanou *spirit safe*, ve které je otáčivé hrdlo a mistr palírenský tak může dirigovat kam s nimi: ta první a ta poslední se vrací do prvního destilátu a destilují se znovu. Jádro, zvané mladá (*baby*) whisky se čerpá do vlastní nádrže a pak do sudu. Sladová *baby whisky* obsahuje zhruba 65–80 procent alkoholu. Sudy se skladovanou whisky leží v celních skladech po minimálně šest let, a některé výjimečně zdařilé várky po léta dlouhá. Ve vlhkém a chladném ovzduší whisky zraje a určitá část se odpařuje: vypaří se vlastně poměrně podstatný objem, kterému se říká andělský podíl, *angels' share*. Tento podíl odpovídá nejen podstatné části objemu skladované a zrající whisky, ale je údajně zodpovědný za vysokou koncentraci andělů do Skotska se slétajících, v množstvích daleko větších než kamkoliv jinam Vatikánu nevyjímaje.

V palírně Glengoyne vypočítali, že ona 2 % odparu za rok se rovnají jednomu stu tisíc láhví. V palírně Blair Atholl tvrdí, že odpar se vrací s deštěm zpět do půdy a že tráva kolem palírny již roste, „napůl stříhnutá“.

Kvalita zrajících whisek se pravidelně kontroluje, ale dobrovolníkům musím s politováním sdělit, že hlavně čichem.

Osud jednotlivých sudů pak závisí zejména na čichových buňkách mistra, obdařeného mimořádnými vjemy. Síla nalahvované whisky se pak upravuje ředěním na obvyklých 40–43 procent za použití vody ze stejného zdroje, který užívají při destilaci. Neřadí se ale úplně vřdycky: dostanou se láhve plněné whiskou sudové síly, a to je mimořádně zajímavé pití.

Sladové whisky se obvykle pije v láhve síle nebo za přidání kapky vody. Říká se, že voda whisky „otevře“ a uvolní aromatické látky v ní obsažené.

Známa postava z přístavu na západě Skotska, Para Handy, „kapitán“ starožitného trajektu na ostrovy, vydal varování: „Voda je celkem v pořádku, když se po ní plavíte. Nic lepšího za podobným účelem nenajdete. Jako nápoj pro námořníka je však k ničemu. Když si uvědomíte, jak vám může zničit boty, co vám to pak může udělat s vnitřnostmi?“

Návštěvy se mě často ptají, co je lepší, jen tak s vodou, nebo na ledu? Na ledu prosím určitě ne: led whisky zchladí, zablokuje vůni a potlačí chuť. A pokud jde o limonádu, coke, minerálku, zázvorové pivo a tak dále, když musíte, prosím, ale beze mne. A pokud s minerálkou, tak jedine s mattonkou. Proč, vysvětlit neumím. Chuťově se mně osobně zdá nejlepší. Bude to tím, že jsem svá počáteční léta pracovní strávil v Karlových Varech.

Skotské přísloví vás poučí „Nikdy nepijte whisky s vodou, a nikdy nepijte vodu bez whisky.“

Kolik vody přidat, je čistě osobní. Když ochutnáte whisky v sudové síle, spálí vám strany jazyka, kde je velká koncentrace chuťových buněk. Říká se, přidat po troškách vody do okamžiku, kdy vás whisky po stranách jazyka přestane pálit.

Na otázku „Která whisky je nejlepší?“ nemám odpověď. Řada whisek má své ctitele, a nepřátele jen mezi abstinenty.

Farmářka, která byla na whisky dost lakomá, nalévá sklenku jejich ovčákovi. Se sklenkou poskytla i poučení, že tahle je mimořádně dobrá, čtrnáctiletá. „Panímámo,“ prohlásí smutně ovčák „na svůj věk je ale dost mrňavá.“

Proslulý znalec a autor ročenek o whisky, Jim Murray, dal v ročence 2012 nejvyšší známku, 97,5 bodů, láhvi jedenaadvacetileté Old Pulteney. Při 46 procentech, vyzrála v sudu po Fino Sherry vyrobeného z amerického dubu, barvy zlatého jantaru, voní po hřebíčku, skořici a muškátovém oříšku, chutná zpočátku sladce po jablcích, hruškách a koření, s připomínkou medu a vanilky, ale končí suše a bez pachuti. Jedinou hořkou vlastností tohoto moku je cena, v době, kdy píše tyto řádky, 95 liber sterlingů za láhev.

Ale pokud stále ještě trváte na tom, abych vám autoritativně sdělil, která whisky je úplně nejlepší, tak je to ta, ujišťuji vás, kterou vám někdo přinese darem.

A ten dar, který se snesl v roce 1941 na malou osadu na hebridském ostrově Eriskay, se zapsal do paměti Skotů i díky pozdějšímu filmu. V roce 1941 tam v mlze najela na útesy cestou na Jamajku loď jménem *SS Politician* a vlny vyplavily dvacet čtyři tisíc bedniček whisky. A to nebylo všechno. Loď též vezla 290 000 čerstvě vtištěných desetišilinkových bankovek. Pokud se bankovek týče, celní správa jich zachránila 211 267. Zbytek se sporadicky objevoval v bankách a v obchodní síti až do roku 1947. Z láhví se neobjevila žádná.

V hlubokém zadumání nad zdravotním stavem občanů se skotská vláda letos rozhodla, že sníží spotřebu alkoholu na hlavu. Vyhlásili jak minimální cenu na jednotku alkoholu,

tak i doporučení kolik za den vypít (či nevypít). Jeden známý přes sedmdesát (věkem, nikoliv spotřebou jednotek alkoholu) byl pohlednou sestřičkou v ordinaci praktického lékaře podroben výslechu, kolik jednotek alkoholu vypije za týden. Poté, co se bez úspěchu vynasnažil porozumět systému, prohlásil (a tu je lahůdka pro znalce dialektů): „*Weel, just pit me doon for the max...*“ (No, tak mi tam napište to maximum...)

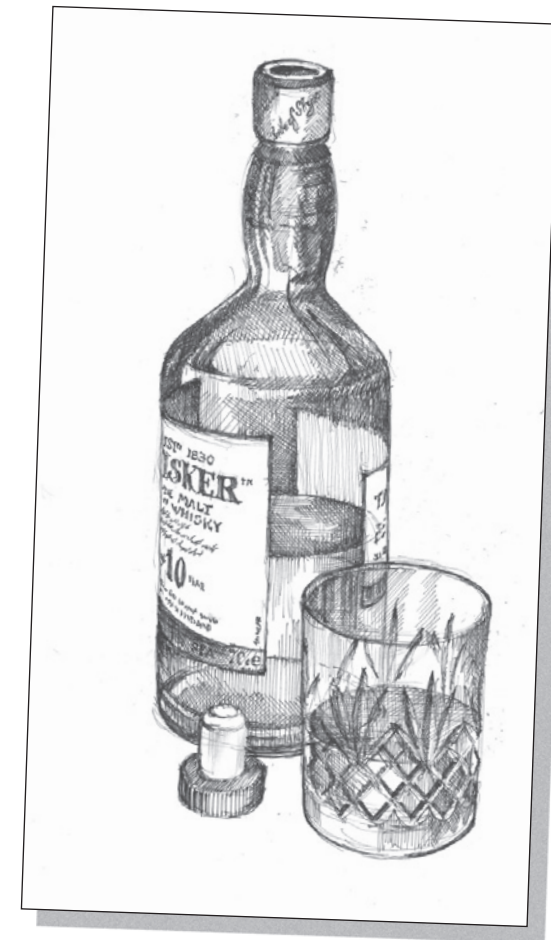
Ye Scots, wha wish auld Scotland well!
Ye chief, to you my tale I tell,
Poor plackless devils like mysel’!
It set you ill,
Wi’bitter, dreadful wines to mell,
Or foreign gill.

May gravels round this blather wrench,
An’gouts torment him, inch by inch,
Wi’twists his gruntle wi’a glunch
O’sour disdain,
Outowre a glass o’whisky-punch
Wi’honest men!

O whisky! Soul o’plays and pranks!
Accept a bardie gratfu’tanks!
When wanting thee, what tuneless cranks
Are my poor verses!
Thou comes-they rattle in their ranks,
At ither’s arses!

— závěr básně *Scotch Drink* od Roberta Burnse

Jeden z mnoha autorů knih o whisky, pámbu mu požehnej, nazval ten božský nápoj „*Skotsko v láhvi*“.

12. Křížem krážem od A od Z

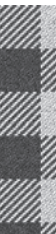

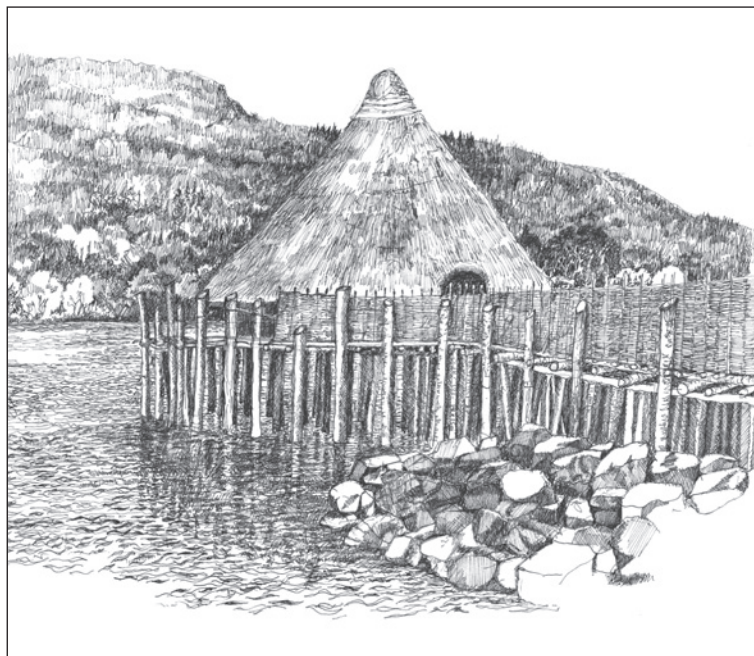
Archeologické lahůdky

Život na téhle do severního Atlantiku vystrčené výspě Evropy má své výhody i nevýhody. Musíte být připraveni na občasná leta bez léta, na bouře, vskutku silný vítr, na pořádný přísun vody, vodorovný déšť a dlouhé tmavé dny. Na straně druhé nebyly tu veliké války (občasnou bitvu a šarvátky mezi klany a tu a tam obležení pevnosti neposlušného místního zeměpána vojskem královským nepočítám) a netáhly tudy vše plenící a vše ničící armády Mongolů, Švédů, Braniborů, Duryňků, Bavorů, Francouzů, Rakušáků a Rusů a památky z dávných časů tu zůstaly tak, jak je zanechal čas. Jen je třeba vědět, kde je najít. Nad většinou z nich zůstanete stát v údivu: jak jen tohle lidé před tisíci let vůbec byli schopni postavit? Bez jeřábů, bez bagrů, bez traktorů, bez železného nářadí. Výběr několika neopominutelných následuje.

Balfarg

Balfarg, nejjižnější z dosud identifikovaných kultovních kruhů stojících kamenů obklopených příkopem a valem zvaným *henge*, o průměru šedesáti pěti metrů, objevený při stavebních pracích jen tři čtvrtě hodiny jízdy na sever od Edinburghu, byl původně nejen obklopen palisádou, ale obsahoval navíc soustředné kruhy dřevěných sloupů a kamenů. Hliněné nádoby zde nalezené, zhruba čtyři tisíce let staré, obsahují stopy hyosciaminu, zřejmě již tehdy užívaného jako halucinogen.

Hrob uprostřed kruhu obsahoval tělo mladého muže, pazourkový nůž a hrnek s uchem.

Barpa Lanyass

Jaký byl účel této kamenné mohyly, kterou na ostrově North Uist postavili lidé z mladší doby kamenné, velké natolik, že v sobě skrývá řadu komůrek? Dnes zhruba tři tisíce let stará, úlu podobná stavba prý byla hrobkou nějakého velkého náčelníka. Říkají archeologové. Jak určitá tahle pravděpodobnost je, kdo ví. Co když to sloužilo účelu zcela a naprosto jinému, prozaičtějšimu, jako třeba špajzka? Přece i tehdy lidé potřebovali špajzky. A zemní špajzky se vyskytují leckde. Běžné, i když mladší a menší, se najdou na ostrově St Kilda. Vnitřek

Barpa Lanyass je přístupný, ale ne všem. Lidé tehdy byli o dosti menší než my dnes, takže ku příkladu já osobně, z důvodů rozměrů, váhy, věku a důstojnosti, jsem se tam necpal.

Cairn Holy

Stojící kameny v údolí Kirkdale Glen, mezi Gatehouse of Fleet a Creetownem, jsou pozůstatky dvou komorových hrobů se stěnami ze stojících kamenů, oba z mladší doby kamenné, zhruba 4000 let staré. Většinu kamenů použili během tisíciletí místní lidé na stavbu hraničních zdí, ale vykopávky přece jen objevily vzácné pozůstatky, jako hrncířské výrobky, úlomek smolince, patrně z ostrova Arran, a část obřadní sekery ze zeleného nefritu, původem patrně z Alp.

Calanais

Kruh šestnácti vcelku zachovalých stojících kamenů, starší než pyramidy v Gize, postavili před pěti tisíci let tehdejší obyvatelé hebridského ostrova Lewis. Postavili je dokonce dříve než oni sami, nebo ti, kdo se to od nich naučili, vystavěli dole v Anglii slavný kruh ve Stonehenge. Kdo byli? Jakou techniku použili? Odkud vzali ty kolosální kvádry? Jak je tam dovezli? Jaký byl jejich účel? A proč se jim dnes také říká Callanish? Uprostřed kruhu se nalézá hrobka a kruh křížem protínají ramena. Kruh archeologové vykopali z rašeliny v polovině devatenáctého století a dodnes se dohadují o jeho účelu. Škoda, že Skoti neměli své vlastní romantiky, jako byli Češi Hanka, Linda a Puchmajer. Ti by hnedle věděli, k čemu to tu bylo.

Kilmartin

Širokému a silně zamokřenému údolí Kilmartin Glen vévodí kopec Dunadd s masivní keltskou pevností. Přirozenou konfiguraci terénu si místní Galelové vylepšili až deset metrů

tlustými kamennými zdmi, a když přicházíte vcelku pohodlnou cestou od kanálu Crinan, z dálky vám ta okrouhlá pevnost připomene něco jako zborčený poschodový dort. Dunadd byl centrem království dalriadických Keltů, kterému vládl bájný Fergus Mór mac Eirc. Z vrcholku kopce tehdy snadno viděli na moře a přístav, pro případ, že by se někdo blížil s úmysly jinými než za obchodem: tomu, že již tehdy obchodovali se zbožím, které sem přicházelo až ze středomoří, svědčí vykopávky jako třeba zařízení a nástrojů pro zpracování kovů (cín se ve Skotsku nedoložil a bylo ho potřeba k výrobě bronzu) a barviv na výrobu inkoustů, užívaných pro kresby v rukopisech, které tu byly též nalezeny. Kulturní převaha Keltů nad Pikty měla rovněž za následek vývoj náboženský, když Keltové přijali misionáře a křesťanství, zatímco Piktové zůstali pohany.

Pod vrcholkem Dunaddu je plochý kámen s otiskem chodidla, původní korunovační kámen dalriadických králů. Během korunovace, ujišťuje nás legenda, nový král postavil svoji královskou nožku do starobylého otisku, čímž zajistil svůj nárok na království a všem těm, kteří slavnost z údolí sledovali, dal najevo, kdo je tady pánem. Znalce historie rozesmutní, když se dozvědí, že dnešní kámen je replika: původní kámen dychtiví návštěvníci natolik svými nožkami ohladili, že otisk doslova zmizel. V údolí je však k vidění i více: obětní kameny, mohyly a kruhy stojících kamenů. (A pro labužníky je nedaleko Loch Melfort se sádkou mořských pstruhů.)

Maeshowe

Mohyla s komorami, kterou si postavili orknejší vesničané za mladší doby kamenné, vypadá zvenčí jako zatravněný kopeček, kterých je ve Skotsku plno. A všem se říká *howe*, což ve staronordickém jazyku značilo kopec. Monumentální

překvapení vás ovšem čeká až uvnitř. Svažující se desetimetrová chodbička, se stěnami z nepředstavitelně velkých písčivých plátů, které podle výpočtů těch, kteří to vypočítat umějí, váží až tři tuny, vede do ústřední, zhruba pět metrů široké kamenné komory. Po třech stranách komory jsou boční komůrky, každá z celistvých kamenných desek. Chodbička je nasměrovaná tak, aby po tři týdny před nejkratším dnem roku a stejně dlouho po něm zapadající slunce svítilo chodbičkou na zadní stěnu hlavní komory. Sluneční paprsky v té době září směrem od monolitu zvaného Barnhouse Stone, osm set metrů na jihojihozápad od Maeshowe. Takže jen konci roku, při zimním slunovratu a když zrovna není pod mrakem, do tunelu zasvitne slunce. Proč to tak postavili? To nikdo neví, jen se můžeme dohadovat, že sluneční svit za nejtemnějších dnů může symbolizovat život a obrození.

Maeshowe si lidé postavili před nějakými pěti tisíci let. Neužívali ho dlouho, jen několik set let. Pak nevíme, asi se tam na nějakých tři tisíce let nedělo nic, než se dovnitř probourali nordičtí potomci Vikingů, kteří po sobě na kamenných stěnách zanechali rytiny run. Rytiny coby graffiti? Spreje tehdy nebyly. To, co tam v runách, staré nordické abecedě, načmárali, vlastně vyryli, je dosti zajímavé, neřkuli zábavné, a sděluje nám to, že se tu ani tak nejednalo o pout duchovní, ale činy rázu třeskuté světského: „*Žen většina, na jejich vážnost a tvářnost nehleď, se tu sklonit musela, aby dovnitř dostat se možno bylo*“. A to, co následovalo, je ještě obraznější: „*Thornj se tu s jednou vyspal: Helga to na něj řekla*.“ Pak že dnešní graffiti nemají úroveň...

Ness of Brodgar

V roce 2003 tu archeologové vykopali základy několika malých a jedné obřímí budovy, dvacet pět metrů dlouhé a dvacet metrů široké, se stěnami až čtyři metry tlustými

a s barevnou výzdobou. Tak tohle si tu postavili před třemi a půl tisíci lety a zanechali tu po sobě nářadí a hliněnou sošku. O jeden a půl tisíce let starší než Bábel – odkud doopravdy pochází civilizace?

Pobull Fhinn

Pro ovál stojících kamenů na ostrově North Uist název stojící kameny v tomto případě zcela neplatí, protože většina jich popadala. Ze třiatváceti vlastně pořádně stojí jen jeden. Proč se oválu říká Pobull Fhinn, je také záhada: ve starokeltštině to prý znamená Finnovi lidé, snad ve vztahu k mytickému náčelníkovi jménem Finn mac Cumhaill.

Ring Of Brodgar

Ring of Brodgar na Orknejích, z údobí kolem roku 2500 před Kristem, je kruh původně šedesáti monolitů, z nichž dvacet sedm stojí. Je to největší známý kruh a většina lokality nebyla dosud prozkoumána.

Skara Brae a Knap of Howar

Usedlosti Skara Brae si na Orknejích si lidé postavili před pěti tisíci lety. Tehdejší architektonický styl se zřetelně zakládal na potřebách uživatele, což ostře kontrastuje s názory některých architektů dneška, kteří potřeby uživatelů do míry jen jim známé ignorují. Tomu, že Skara Brae můžeme navštívit, vděčíme podstatně atlantské bouři z roku 1850. Duny bělostného písku, větry zde po pět tisíc let navršované, jediná bouře odvála a díky tomu se můžeme obdivovat skupině sedmi obydlí a jedné (patrně) užitkové budovy, kterou si zde lidé postavili, aby tu mohli žít a hospodařit. A žili tu a hospodařili, jak nás ubezpečují archeologové, po nějakých pět set let. Obklopeni skládkou svých vlastních odpadků a hnojištěm tu

dávni stavitelé vybudovali síť chodeb a místností, či vlastně jednotlivých „domů“, se zdmi z místních plochých kamenů, které se postupně nad hlavou uzavíraly, až vytvořily střechu. Do zdí stavitelé zabudovali výklenky na uskladnění svých potřeb a kolem ústředního ohniště měla rodina svá kamenná lůžka. Každou místností protékala stružka vody a je docela možné, že sloužila nikoliv jako zdroj užitkové vody, ale coby pravěký splachovací záchod: stružky vyústily do okolní skládky či ve skutečnosti hnojiště, které ovšem, kromě vsutku voňavého ovzduší, poskytovalo zateplení vůči nepříznivým povětrnostním podmínkám. Za teplých dní tam to ovzduší sice mohlo být poměrně náročné, ale v zimě, kolem plápolajícího ohně, jim asi bylo dobře. Kdopak byli ti dávni usedlíci? Jakým jazykem mluvili? Odkud sem přišli? Byli to pradávni lovci-sběrači, kteří sem přišli přes Doggerland, usadili se a začali sedlačit? Kromě důkazů, že to již byli usedlí zemědělci, nezanechali po sobě jiných stop. Žádných rytin, žádných ozdob v kameni. Komunikovali se sobě podobnými? Stýkali se mezi sebou a s usedlíky z podobné víscky Knap of Howar na blízkém ostrově Papa Westray? Tam archeologové vykopali dva velice dobře postavené domy, čtvercové a se zdmi z kamenů bez malty. Tam důkazy hospodaření byly ještě četnější: kosti nejen ovcí, ale i skotu a prasat, a navíc důkazy toho, že již tehdy pěstovali obilniny. Jak na Skara Brae, tak i na Knap of Howar lidé bydleli po více než pět set let. Proč odešli? Vyhnalo je to stejné moře, které nám dnes odhalilo jejich dávné obydlí? Kdo ví.

Stennes

Kruh stojících kamenů, rovněž na Orknejích, o průměru dvatřiceti metrů, uzavřený podstatným příkopem zvaným *henge* a vnějším valem o průměru čtyřiceti čtyř metrů, podobný

kruhu Brodgar, snad ten nejstarší nejen ve Skotsku, ale v celé Británii, postavený před 5400–4500 lety, a nejméně pět set let před podobnými kruhy na jihu Británie. Příkop je dnes málo viditelný, podepsaly se na něm eroze a věk, ale vykopávky naznačují, že byl původně čtyři metry široký a přes dva metry hluboký. Z původních dvanácti kamenů stojí čtyři. Jsou pět metrů vysoké a třicet centimetrů tlusté. Uprostřed je čtverhranný kremační – nebo obětní? – kámen, kolem nějž archeologové našli spálené zvířecí kosti a hliněné nádoby, což naznačuje, že se tam kdysi pěkně hodovalo.

Tomb of Eagles

Hrobku orlů na ostrově South Ronaldsay užívali místní obyvatelé po 800 let jako pohřebiště jediné komunity. Kromě lidských kostí tam archeologové našli kostry mořských orlů.

Barvy tartanu

Vlnu skotské černohubky barvy šedobílé si horalé barvili přírodními barvivy rostlinného původu. Černou jim poskytla kůra olše nebo kořen šťovíku, modrou bezinky, žlutohnědou lišejník, karmínovou lišejník bílý, hnědou mořské chaluhy a pelyněk, zelenou metlice a hlodáš, fialovou rosnatka, červenou kořen routy, a žlutou myrta bažinná, kořen kapradí a třezalka.

Bitva košiláčů

K jednomu ze střetů klanů, roku 1544, došlo uprostřed léta v tak zvaném Velkém údolí u severního břehu jezera Loch Lochy. V šicích klanu MacDonaldů of Clanranald a klanu

Cameronů pochodovalo pět set mužů a za klan Fraserů of Lovat a Grantů tři sta mužů. Pozadí střetu bylo komplikovanější než obvyklé spory o pozemky, odcizený dobytek nebo zhanobené dívky. Kromě soutěže o to, kdo bude budoucím šéfem klanu MacDonaldů, to byla provokace proti vládě, kterou v oblasti reprezentoval hrabě Huntly, šéf klanu Gordonů. MacDonaldové zaútočili na statky klanu Grantů, a dokonce zdolali i skvěle opevněný hrad Urquhart, který se tyčí nad Loch Ness. Šiky klanů se honily sem a tam, oplácely si přepady a pak takticky ustupovaly, až nakonec došlo k rozhodujícímu střetu, a to za velmi horkého dne. Po úvodní výměně lukostřelby došlo k přestávce, během které se údajně oba šéfové dohodli, že na to, aby do sebe mlátili za tak horkého dne v plné zbroji, je příliš vedro, a že si tedy armády sundají zbroj, kožené vesty, plédy a cokoliv měli na sobě jiného kromě košil a rozdají si to jen tak na lehko. Výsledkem této gentlemanské dohody bylo, že z pěti set mužů v šicích MacDonaldů jich padlo čtyři sta devadesát dva a ze tří set mužů na straně klanu Fraserů přežilo pět. Těch třináct mužských, kteří ta jatka přežili, se pravděpodobně vydalo zachmuřeně domů v očekávání věcí příštích, včetně sedmi set šedesáti sedmi vdov, nesčetných sirotek a neobdělaných políček.

Avšak nepochybně se *sporrany* plnými suvenýrů původně patřících těm, kdo šarvátku nepřežili.

Bodlák

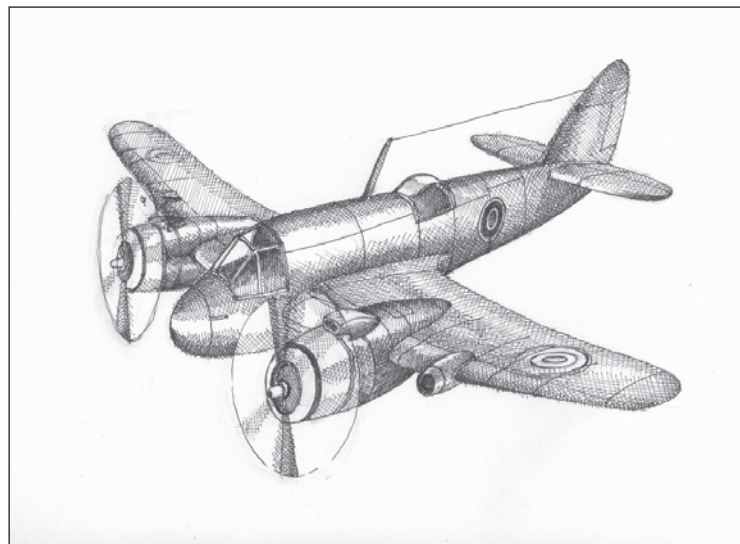
Podle staré legendy se roku 973 našeho letopočtu flotila vikingských člunů tichounce plížila zálivem řeky Tay hluboko do vnitrozemí a vinoucí se řekou dokonce dále, až k dnešní vesnici Luncarty, severně od Perthu, kde odpočívala skotská

armáda. Záludní severané hodlali využít tmavé noci k zákeřnému přepadení, a aby je hlídky spící armády neslyšely, sundali si Vikingové obuv a plížili se po špičkách směrem k táboru. Daleko se však nedostali. Bosí severané totiž nepočítali s tím, že břehy řeky jsou porostlé bodlákem, a jak našlapovali na ostré bodliny, nemohli si pomoci, aby bolesti neřvali a nenadávali (ve vikingštině). Skotské hlídky je uslyšely, nadávkám sice nerozuměly, ale usoudily z toho, že by mohlo být zle, vzbudily armádu a ta Vikingy zahnila. Bodlák se stal skotskou obdobou české lípy – národním květem.

Bristol Beaufighter

Bristol Beaufighter, dvoumotorový letoun podstatně vybavený kulomety, čtyřmi rychlopalnými děly a nosičem torpéd, si v galerii letadel druhé světové války určitě vysloužil svoje místo. Ve výrobě se objevil již v roce 1939, vyznamenal se i v bitvě o Británii, ale významu nabyl zejména jako radarem vybavený noční stíhač-lovec německých bombardérů

v letech 1942–43 a po zneškodnění Luftwaffe, až do konce války, jako lovec lodí a ponorek.

Před několika lety se mi telefonicky ozvala dáma z města Haddingtonu, při východním pobřeží jižně od Edinburghu. A že její syn sbírá modely letadel a že se mu dostal do ruky mosazný model letadla Beaufighter a že ten model je označený štítkem 311. perutě RAF. A protože tahle perut' byla bombardovací a československá, jestli náhodou neznám někoho, kdo v perut' sloužil, kdo by mohl potvrdit, že Beaufightery u nich létaly.

Já na to, že tedy znám a že se zeptám. Stačilo zvednout telefon. „Pamatuješ si Beaufightery? Měli jste je v třistajedenáctce?“

„Proč se ptáš?“

„No, je tu jeden člověk, co sbírá modely letadel, a dostal se mu do ruky model Beaufightera s označením 311 Squadron RAF.“

„No myslím měli, ne moc. Pár a jen krátce. Ti kluci, co na nich létali, se na nich učili někde ve Skotsku. Jestli je pak nepřerádili

k osmašedesátce. Tam, co byla i nemocnice RAF. Fortune nebo tak nějak. A pěkný panský dům jako ubikace.“

Takže jasnější to být nemohlo. Letiště East Fortune i zámek Archerfield jsou coby kamenem dohodil od Haddingtonu.

Zavolal jsem té paní a ona abych chvílku počkal, že to řekne synovi. Vrátila se za okamžik, a jestli prý bych ten model nechtěl, že by se dal vystavit někde, kde by měl svůj památeční význam.

Já na to, že samozřejmě a že se spojím s jistým vojenským muzeem v Praze. Odpověď byla, že si mám do Haddingtonu přijet.

Následkem toho se odehrálo jedno z nejpodivnějších setkání mého života. Sběratel modelů, který nikdy nevycházal z domu, se mnou mluvil zpoza napůl zavřených dveří v prvním patře, zatímco já jsem stál na úpatí schodiště. Modely mu sháněla maminka a ten model Beufightera objevila v obchodě se vším možným, vedeném dobročinným spolkem.

Model je tedy ve sbírkách některého z pražských vojenských muzeí v Praze a doufám že k vidění.

Čtvrtý pilíř penzijního připojištění

Po dlouhých dvacet pět let vybíral poplatky na parkovišti se sto padesáti místy pro automobily a osmi místy pro autobusy před zoologickou zahradou jednoho menšího města velmi příjemný a úslužný hlídač, který nevynechal ani den služby. Celodenní parkovné zůstalo pro po dlouhá léta stejné, zhruba na úrovni 40 Kč pro osobní automobily a 150 Kč pro autobusy.

Nakonec, po těch dvaceti pěti letech, hlídač přestal docházet. Ředitelství zoologické zahrady na to upozornilo městský úřad s žádostí, aby jim poslali nového hlídače.

Městský úřad odpověděl, že parkoviště pod ně nepatří a že je to odpovědností zoologické zahrady. Zoologická zahrada

obratem odpověděla, že hlídače přece zaměstnávalo město. Městský úřad odvětil, že hlídače nikdy nezaměstnávali.

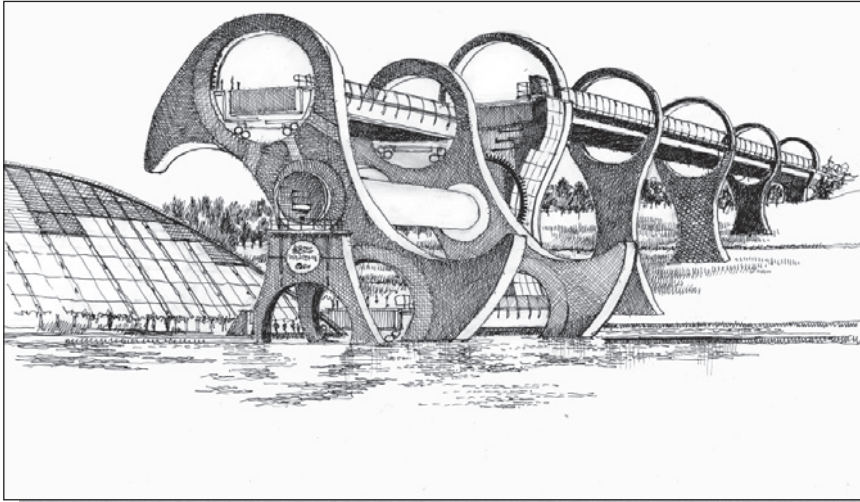
A zatím, pohodlně usazen na terase své vily někde na jihu Španělska či Itálie či Francie... si hověl onen muž, který si před tolika lety a patrně na své náklady nainstaloval parkomat, nikdy nevynechal ani den služby, parkoviště udržoval a pečlivě vybíral parkovné, což vyčíslili odhadem na ekvivalent sedmnácti tisíc korun českých denně, po dvacet pět let a sedm dní v týdnu, čili něco přes dvě stě deset milionů. A nikdo neví, kdo to byl.

Fingal's Cave

Fingalovu jeskyni tvoří šestihranné čedičové sloupy, které vznikly z chladnoucí lávy na ostrově Staffa. Do částečně přístupné jeskyně vede oblouková brána. Jeskyně byla vždy známa místním obyvatelům, ale v sedmáctém století ji „objevil“ přírodovědec sir Joseph Banks. V roce 1829 jeskyni navštívil skladatel Felix Mendelsson, jehož ozvěna uvnitř jeskyně inspirovala k složení předehry *Hebridy*, jinak známé coby *Fingalova jeskyně*. Plavba k jeskyni je pro suchozemce poměrně náročná a chudák Mendelsson tam prý trpěl úděsnou mořskou nemocí.

Falkirk Wheel

Olbrímí železné zdymadlo na kanálu, který spojuje Edinburgh s Glasgowem, překonává převýšení 35 metrů, váží 1200 tun, vany zdymadla drží každá půl milionu litrů vody, ale na otočení spotřebuje pouze 1,5 kWh elektrické energie. Dvě vany spojují edinburghskou sekci kanálu, která končí betonovou zdí, se sekci glasgowskou, která začíná o těch 35

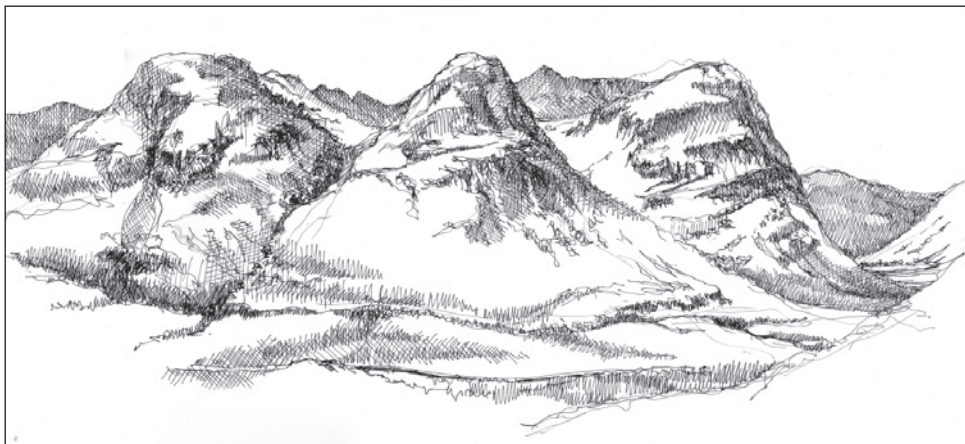
metrů níže, pod koncem sekce edinburghské. Loď najede do vany, kterou otáčivá ramena zdymadla buď vynesou, nebo spustí do sekce další.

Glencoe

Porážkou Jakobitů, odpůrců nového Spojeného království v čele s králem Williamem a královnou Mary, vše skončilo úplně jinak, než si stoupenci Jakuba Stuarta představovali. Williamovo království se zabývalo jmenovitě spory s Francií spíše než tím, co se dělo v neustále brblající severní části země. Králův místodržící ve Skotsku, John Dalrymple, si koupil podporu většiny šéfů klanů pomocí úplatků, a co se zbytku šéfů týkalo, nabyl přesvědčení, že vzpurné Jakobity je třeba zkrotit ukázkou síly. Vzkázal všem, že král každého za důkaz věrnosti odmění, ale zároveň trval na tom, že šéfové klanů musí slib věrnosti osobně podepsat, a to nejpozději

1. ledna 1692. Vychytralý Dalrymple si byl vcelku jist, že někteří budou chtít královský příkaz obejít a nachystal si plány na přísné potrestání.

Šéfové klanů si při své věrnosti králi Jakubovi od něj vyžádali svolení ozbrojená povstání skončit. Král byl v exilu ve Francii a jeho odpověď přišla až koncem prosince 1691. Nicméně většině to poskytlo dosti času na to přijet do Edinburghu a královský dekret podepsat. Jeden jediný to nestihl – a je podezírán, že spíše nešťastnou náhodou než úmyslně. Byl to šéf klanu MacDonaldů z Glencoe. Malá komunita klanu obývala těžko dostupné údolí Glencoe. Tak jako většina izolovaných klanů, Macdonaldové z Glencoe byli zloději dobytka spíše než pracovití zemědělci: terén, který mezi tisíc metrů vysokými útesy obývali, jim příliš mnoho příležitostí ke kultivaci plodin nedával. Šéf klanu, postarší MacIain Abrach of MacDonald, se na konci prosince dostavil do jemu nejbližšího města Fort William, aby dekret podepsal. Skutečností bylo, že horal MacIain nikdy v životě v žádném jiném městě nebyl. Posádce ve Fort William velel plukovník Hill, který však neměl pověření přísahu věrnosti přijmout. Nejbližší šerif, sir Colin Campbell, sídlil ve městě Inveraray, podstatně daleko přes hory, na jih od Fort William. MacIain, který si byl vědom vážnosti situace, se vydal ve sněhové vánici do Inveraray. Dorazil tam až 2. ledna a dozvěděl se jen tolik, že šerif Campbell je někde pryč za oslavou Nového roku. Vrátil se až o tři dny později, a přestože povolil MacIainovi přísahu složit, oběma jim bylo jasné, že přísaha může být neplatná. Místodržícímu Dalrymple se tak naskytla příležitost, ve kterou doufal. Pluku Argylle nařídil zorganizovat trestnou výpravu a vedením akce pověřil kapitána Roberta Campbella z Glenlyon, zemana, jehož pozemky a poddané MacDonaldi z Glencoe surově napadli během právě minulého povstání.

Jednotka pod Campbellovým vedením se vydala pod zámkou cvičení do Glencoe, využila zvyků tradiční horské pohostinnosti a ubytovala se na několik dní v chalupách horalů. Campbell čekal na písemný příkaz, jak si dále počínat, a ten jej dostihl dne 12. února 1692. Písemný příkaz, jehož originál se zachoval, Campbellovi nařizuje, že všichni mladší sedmdesáti let musí být usmrceni, že za žádných okolností „starý lišák“ (doslova) a jeho synové nesmí trestu uniknout a že tak sám panovník pro blaho a v zájmu země nařizuje. K hrůznému akci mělo dojít následujícího rána.

Dva MacIainovi synové pojalí podezření a podařilo se jim i se svými rodinami uprchnout, i když několik z uprchlíků zahynulo v horách chladem. Šéfa klanu a třicet sedm z jeho mužů, jejich ženy, a dokonce i děti vojáci buď zastřelili, nebo ubodali bajonety.

Jakmile zpráva o masakru pronikla na veřejnost, dostalo se události všeobecného odsouzení, odpůrců Jakobitů včetně, a pro vládu to skončilo jako taktická katastrofa. Záměr

zastařit klany a donutit je k poslušnosti vzbudil odpor, a dokonce i vlivní mocnáři jako Cameron of Lochgiel vykázali ze svých pozemků vládní vojska, a mnozí poskytli uprchlým MacDonaldům útulek.

Kapitán Campbell údajně až do smrti trpěl výčitkami svědomí a uchoval onen dopis, který jej, jako poslušného vojáka z povolání, do jisté míry z hrůzného činu ospravedlňoval.

Podivné je, že od té doby v údolí Glencoe „nikdo nikdy zpěv ptactva neslyšel“.

Guga

Každoročně během srpna se deset odvážných chlapíků ze severu ostrova Lewis vydá na čtyřicetimílovou plavbu směrem ke skalnatému ostrůvku Sula Sgeir. Tam se na dva týdny zabydlí v kamenných přístřešcích zbudovaných ze zřícenin kláštera, který mniši opustili již před tisícem let. Odvážlivci tam bez oddechu pracují na svém úkolu pochyťat, zbavit života a zpracovat dva tisíce housat terejů, což je, pro ornitologicky méně informované suchozemce, jeden z druhů mořského ptactva, jinak známý též pod přezdívkou mořská husa.

Lov mořského ptactva je sice v Británii již od roku 1954 zakázán, ale s jedinou výjimkou povolenou jak Evropskou unií, tak i vládou Velké Británie, a tou je výroční hon na tereje povolený pouze komunitě lokality Ness, která lahůdku zvanou guga konzumuje již po nespočetná staletí, patrně již od té doby, co tu předci dnešních obyvatel žili v jeskyních, a prokazatelně od doby Vikingů. Netušil jsem, že to, co chutnalo našim jeskynním předkům, může někomu chutnat i dnes.

Podle sčítání provedeného Skotským výborem pro přírodní dědictví hnízdí na Sula Sgeir zhruba 9000 až 10 000 párů terejů (v celém Spojeném království, jmenovitě na

Bemptonských útesech na březích Yorkshire, na Bass Rock, ostrovu oproti přístavu Dunbar, a na Grassholm ve Walesu se udává zhruba 220 000 hnízd), takže sběr zhruba 2000 housat ročně se považuje za biologicky udržitelný.

Tereje žijí po 17 až 37 let a páří se na celý život. Každou sezónu páry hnízdí na stejném místě a hnízda budují a každoročně opravují samci. Samice snesou obvykle jen jedno vejce. Po vylíhnutí oba rodiče krmí mládě po 80 dní zvratky ryb: během té doby každé mládě zkonzumuje nějakých 30 kg rybí lahůdky.

Hon na housata trvá zhruba dva týdny. Na odchyt housat z hnízd lovci používají dlouhé tyče se skřipcem na konci, kořist podají dalšímu v pořadí, který house kamenem řádně klepne po hlavě a mrtvému houseti hlavu odtrhne. Cenný krk musí zůstat nepoškozen. Po ztuhnutí housata oškubou, chmýří podšady ožehnou nad ohněm z rašeliny a trupy vyvrhnou. Očištěný trup nasolí a vrství do okrouhlých stohů na nejvyšších vrcholcích ostrova, kde vane vítr dostatečně silný na to, aby z vyzrávajících lahůdek odfoukl zbytky peří. Po deseti dnech, kdy obvykle nashromáždili povolený počet obětí, lahůdku naloží na rybářský člun, kterým připluli, a odvezou na hebridský ostrov Lewis, kde se jich místní lidé již nemohou dočkat.

Každoročně koncem prosince se na ostrově Lewis pořádá mistrovství v konzumaci guby. Vyhraje ten, kdo půl guby s bramborem spořádá v nejkratším čase. Zajímavé je, že v průběhu konzumace soutěžící většinou svlažují svá hrdla mlékem. Asi proto, že tahle lahůdka tak lépe klouže hrdlem dolů. Soutěžící jsou vesměs muži, jen v poslední době se zúčastňuje jedna mladá dáma. Ta místo mléka zapije ležákem.

Chut guby znalci popisují jako křížence mezi uzenuou bachní a hovězím nebo také mezi shnilou kůží a hovězím, které páchne rybinou. Nebo jako směs ančovičkové pasty se silným rybím tukem. Nemohu říci, že bych to ochutnal.

Pokud však nedáte, jste neporazitelní labužníci a poštěstí se vám gugu sehnat přes internet, recept, který jsem objevil se mi zdá být jedním z nejlepších:

Gugu, ať již si ji chytete sami, nebo přeplatíte někoho na E-bay, naložte na rok do lehkého dieslu nebo, není-li diesel, do nafty pro traktor. Poté opakovaně propláchněte studniční vodou a očistěte strunovou sekačkou stejně, jak byste to udělali s přepečenou pekingskou kachničkou s kůřičkou po čínsku. Vložte v pekáči do trouby kombinovaného sporáku přes noc, za teploty 100 stupňů Celsia pro troubu plynovou nebo do trouby vytápěnou rašelinou nejméně na trojku. Vůně, která se z pečinky bude linout, vám vyčistí dům jak od myši, tak i od ušáků, rybenek a jiné havěti. Ráno slejte olej, který nad pečinkou plave, a naplňte jím vaši olejovou lampu. Masíčko bude stále ještě tuhé, a tak jej nakrájejte na plátky, opražte pod grilem a servírujte s roztaveným sýrem typu crowdie. Ty plátky, které nikdo nebude moci sníst, pověste pomocí kolíčků na prádlo na šňůru. Když konečně vyschnou, prohlédněte si svůj botník a najdete ty páry obuvi s koženou podrážkou, které nutně potřebují podrazit. Guga se k tomuto účelu hodí daleko lépe než cokoli jiného, co váš obuvník je schopen najít, ať již na vašem ostrově, či na pevnině. Bon appétit!

Historie piva domácího

Archeologové tvrdí, že zbytky výroby alkoholických nápojů, které našli na ostrově zcela příhodně známém pod jménem Rum (který se nachází oproti malému přístavu Arisaig, o němž se píše i na jiném místě této knihy), nás informují, že již 2000 let před naším letopočtem si tu užívali kvašených nápojů. Je zajímavé, že *leann fraoch*, anglicky *heather ale* čili vřesové pivo se ve Skotsku varí dodnes. Kdo tu s tím

doopravdy začal, se neví. Je ale jisté, že již tehdy, když sem přišli Římané, objevili tenhle dávno zabydlený zdroj blaha a oddávali se mu zrovna tak, jako domorodci. Podle archeologů, zdrojem byly rostliny běžně k nalezení jako *darnel*, což je plevelná tráva, která se vyskytuje v obilí, a *bigg*, což je primitivní čtyřřadý ječmen. Navíc se prý do nápoje přidávaly halucinogenní rostliny jako černobýl (jinak známý i jako zdroj absintu) a náměl, což, požito zejména před bitvou, z bojovníka může učinit bezstarostného nebojsu.

Piktové si recept žárlivě chránili. Podle staré legendy skotský král zahnal krále Piktů a jeho nedospělého syna do úzkých na pokraji útesu a snažil se z něj vyloučit recept na vytoužený nápoj. Král Piktů slíbil recept prozradit, pokud král Skotů slíbí, že chlapce ušetří mučení. Skot mu to přislíbil, ale záludný Pikt pronesl slavnou větu „Ani plameny ze mne tajemství nedostanou a zde v řadru mém vřesového piva taje se mnou umírají!“ a vrhaje se i s chlapcem přes útes, stáhl s sebou i krále Skotů. Recept se však skrýval v šifrovaném nápisu na menhiru kdesi v Mearns, jižně od Glasgowa, a legendu prý rozšířoval sám Robert Louis Stevenson. Takže, pokud máte dost odvahy, tady je:

Jeden galon vřesových květů

Dva galony vody (z potoka, který teče směrem na východ)

Půl unce chmele

Jedna libra sirupu

Jedna unce zázvoru podobného kořene

Jedna unce kvasnic

Květy vřesu povařit po jednu hodinu, scedit přes lněný klůček a dát stranou. Do vody přidat chmel, sirup a zázvor. Povařit po dvacet minut. Po zchlazení přimíchat vřesový odvar

a kvasnice. Kvasit po dvacet čtyři hodin. Čirou tekutinu stáhnout a nalahvovat. Nechat zrát po dva-tři dny, pokud vydržíte čekat. Další ingredience můžete přidávat podle vlastní fantazie. Vikingové přidávali šišky jehličnanů, což údajně podporovalo mužnost. Jiné přísady (dnes užívané pivovarem bratří Williamsů v Alloa) zahrnují mořské chaluhy, angrešt, bezinky a cokoliv chutného, co najdete v zahradě.

John Knox

Kazatel a náboženský reformátor (1513–1572) sám sebe zcela skromně popsal ve své knize *Dějiny reformace ve Skotsku* jako jediného vůdce skotského reformního hnutí. V roce 1546 se mladý Knox zúčastnil únosu katolického biskupa Beatona v St Andrews a jeho oběšení na hradbách místního hradu. Protestantskou vzpouru v St Andrews nechala za pomoci francouzské válečné plachetnice potlačit Mary de Guise, matka Marie Stuartovny a vdova po králi Jakubu V., která tu za mladistvou Mary vládla jako regentka. Knox strávil za trest 18 měsíců na francouzské galeji. To si vysloužilo jeho neutuchající nenávisť k Mary de Guise a její dceři, pozdější královně Mary. Po propuštění se Knox vydal na cesty, které ho zavedly až do Ženevy, kde se seznámil s názory Kalvina. V roce 1558 Knox vydal spis *První zatroubení proti monstrózním šikům žen*, zaměřený proti Mary de Guise, který urazil i samotnou Alžbětu I., a Knox se tudíž v roce 1559 raději vytratil z Anglie zpět do Skotska, kde se stal kazatelem v edinburghské katedrále svatého Gilese. V roce 1560 vydal skotský parlament pod Knoxovým vedením výnos zvaný *Vyznání víry*, který ustanovil protestantské vyznání ve Skotsku jako oficiální náboženství. Knoxovo pojetí přísné disciplíny mělo ve Skotsku za následek chmurné a neradostné dědictví

středověkého života: veškerou výzdobu kostelů přikázal zničit, včetně obrazů a soch v katedrálách, které vyhodili do tehdejšího vodního příkopu pod Edinburghem. (Zajímavé je, že když o nějakých tři sta let později příkop vysušili a vykopali základy pro dnešní hlavní nádraží, po vyhozených sochách a jiných ozdobách nebylo ani vidu ani slechu.) Postarší Knox též neváhal věnovat pozornost mladým osobám pohlaví ženského: jeho druhé ženě, když se s ní jedenapadesátiletý Knox oženil, bylo pouhých šestnáct let. Jak je zvykem, kolem kostelů tu bývají hřbitovy. Tak tomu bylo i kolem katedrály přímo na hlavní třídě Edinburghu. Takže když milého pana Knoxe pohřbili, stalo se tak u jižní stěny katedrály, tam, kde je dnes parkoviště pro vozidla nejvyššího soudu. Knox leží pod parkovacím místem číslo 38. Všechna sláva, polní tráva...

Kapradí

Kapradí je tu vlastně něco jako chudší příbuzný krásného vřesu. Je ho tu tolik a všude, že si ho nemůžete nevšimnout. Sedláci ho nemají rádi: šíří se velice kompetentně, a to hlavně na pastvinách. Historicky ovšem i obyčejné kapradí mívalo svůj význam. Zaprvé bylo ho vždy dost a zdarma. Dalo se tudíž použít jako levná podestýlka jak pro domácí zvířata, tak i pro lidi: bývalo zvykem pravidelně docpávat matrace právě kapradím. Slámou ne, té tolik nebylo a používala se spíše jako doplněk krmiva. Navíc popel z kapradí se osvědčil jako kvalitní hnojivo pod brambory a tuřín. Kapradí svařené s lojem se dalo upotřebit coby mýdlo, nadstavovaly se jím došky, barvila se jím vlna – listy do žlutozelená a kořeny na žluto, vývar se dával dětem jako lék proti křivici a velice důležité je, že roztroušené spory kapradí vás chrání proti čarodějnicím.

Kilt

Kilt byl sám o sobě původně osmimetrový pruh látky utkané na domácím stavu, a tedy z doma vyrobené vlny, původně jednobarevný nebo v barvách přírodní vlny, a až o mnoho později umně tkaný v barvách tartanu z vlny barvené přírodními barvivy. Byl to, a zůstal jím, oděv mužský. Jelikož chalupníci v horách šicí stroje neměli, ten osmimetrový pruh látky prostě položili na zem přes opasek, látku zdrchali, lehli si na ni, konce přelozili přes sebe, opasek utáhli a mohli zcela „oblečení“ vstát. Jeden z volných konců pruhu si přehodili přes rameno a zastrčili za pás: kolem boků měli tedy „suknici“ (suknici, nikoliv sukni, přesně tak, jako dávní Čechové za časů Kroka a Přemysla Oráče se také odívali do suknice) a přes rameno měli něco jako svršek – kabátek,

ručník, ubrousek a podobně. A to je tedy původ toho populárního mužského oděvu.

Záhadu, co se nosí pod kiltem, se již po dlouhá léta snaží rozluštit americké a v poslední době jmenovitě čínské turistky, které u brány edinburghského hradu hlídané vojáky v kiltech za větrných dnů upouštějí kapesníčky, aby se mohly shýbnout. Američanky předstírají vážnost, Číňanky se při tom hihňají a po kapesníčku sahají naslepo, protože se vlastně dívají někam úplně jinam.

Na edinburghském hradu se každoročně konají vojenská a dudácká vystoupení, kterým se říká „Edinburgh Military Tattoo“. Představení se těší obrovskému zájmu a lístky jsou vyprodány dlouho předem. Neuvěřitelné štěstí měla výprava jednoho významného pražského podniku, pro niž jsme na poslední chvíli dostali požadovaných pětatřicet vstupenek, které někdo vrátil doslova minuty předtím, než jsme se začali dotazovat. Podívaná byla úžasná, zejména koncertování spojených armádních dechovek a dudáckých kapel, které se tam promenují, proplétají, vystavují na odiv nádheru obřadních uniforem, a doprovázejí hudebně předvádění skotských lidových tanců.

Co se tehdy stalo nestalo, a to snad výjimečně, ale určitě pro potěchu českých turistů, že totiž během náročného poskakování přes obnažené meče jednomu z armádních tanečníků praskla guma v trenýrkách a ty se mu zpod kiltu sesuly ke kotníkům. Nehoda málem zabrzdila představení, ale chladnokrevný voják, drže si kilt při těle, prostě ze spadlých trenýrek vytancoval. Plukovní mluvčí poté suše prohlásil, že „dotyčný voják se se situací vypořádal v patřičně vojenském duchu“, a dodal, že „samozřejmě naše horské jednotky normálně pod kiltem trenýrky nenosí. Pouze u příležitosti představení.“ Nemusím snad ani dodávat, že jedna dáma z výše zmíněné výpravy, sedící v první řadě, podobně jako čínské turistky, kapesníček rovněž upustila.

Klan

Klan. Klany, rodiny rozšířené v rody, hrály v historii horského Skotska významnou a praktickou roli. Život v horách byl tvrdý a přežití často záviselo na vzájemné pomoci. Klanu velel *Chief*, samosprávce, velký otec, všemocný generál a bankéř v jedné osobě. Chief míval rozsáhlé tradiční pravomoci, i druhu jaksi právního, i když jinak neměl jakoukoliv státem či panovníkem jemu udělenou jurisdikci. Pomáhali mu sekční šéfové zvaní *Chieftains*, pak tu byli *Captains*, vlastně něco jako skuteční kapitáni ve vojenském slova smyslu, matrikář zvaný *Sennachie* a myslivci zvaní *Ghillies*. Těch bylo několik: *Gilli-more*, který nesl Chiefův meč, *Gilli-casflue*, který Chiefa přenášel přes brod, *Gilli-constraine*, koněvod, *Gilli-trusharnarish*, který se staral o zavazadla, a konečně *Piper*, dudák. Na spodních příčkách společenského žebříčku se tísnili *Tacks-men*, hlavy rodin, které žily v lénu na půdě území klanu, za což dlužily Chiefovi vojenskou službu s povinností vyslat do bitvy (nejčastěji se sousedním klanem kvůli kradenému dobytku, polnostem, kusu lesa nebo osobám rodu ženského) určitý počet mužů zvaných *Clansmen*.

Klany obvykle obývaly určité území, jehož rozsah často závisel na schopnosti urvat kus území klanu jiného. Odtud vojenská struktura klanů. Velké klany jako Chisholm, Cameron, Campbell, Mackenzie nebo MacDonald měly v počtu clansmenů samozřejmě určitou výhodu proti klanům malým, jako MacLeod nebo Napier.

Nesmíme si plést klan s kmenem. Kmeny popsali již římsí historici. Ne všichni uvnitř kmene si byli příbuzní. Uvnitř klanu však jsou si lidé buď příbuzní, ať již do jakéhokoliv kolena, nebo si příbuzenství alespoň představují. Proto či vlastně za to – byť dnes již ne – platili Chiefovi desátky, zejména ve zboží.

Největší skotský klan je klan Donaldů, který odvozuje svůj původ od mystických hrdinů Somerleda a krále Colla. Zajímavé je, že současná věda tuhle mytologii potvrzuje: stopy DNA dovolují úvahu, že Viking Somerled, napůl Nor, jehož jméno se dá přeložit jako „letní nájezdník“, byl zřejmě příbuzný krále Colla. Navíc důkazy DNA nejen předpokládají, že Chiefs několika větví klanu Donaldů jsou si příbuzní, ale že jsou norského původu. Podivné však je, že genetická analýza běžných mužských členů klanu Donaldů naznačuje, že většina z nich pochází z mužů, kteří zde žili na konci minulé doby ledové: jejich DNA patří do podskupin typických pro obyvatele skotských hor.

Některé klany si dodnes udržují tradiční práva, jako klan Murrayů, jehož Chief, vévoda z Athollu, velí jediné soukromé a legálně povolené „armádě“ ve Velké Británii.

Podobně nám analýza DNA říká, že zhruba dvacet pět procent Skotských mužů nesoucích královské příjmení Stewart je ve skutečnosti příbuzných s králi Jakubem IV. a Jakubem V.

Ale jak tomu bylo s osobami pohlaví něžného? Až do svatby příslušela skotská dívka do klanu svého otce. Po svatbě se od ní čekalo, že bude věrná klanu svého manžela, i když si tradičně ponechala své původní příjmení. Děti, které manželovi povila, nesly příjmení po otci. A byl tu další háček: až do počátku sedmnáctého století nebylo neobvyklé, že by Chief klanu měl více než jednu ženu. Jednu uznala církev a ty další uznala keltská tradice. Typicky spolu novomanželé žili po jeden rok a jeden den. Pokud nebylo na cestě dítě, mohl si Chief poté vybrat ženu novou a všechny děti, které mu různé manželky porodily, tradice považovala za legitimní. Církvi se to sice nelíbilo, ale tvrdým faktem v horách zůstalo, že čím více synů Chief měl, tím byl na ně pyšnější: Chief klanu Urquhartů údajně zplodil dvacet pět synů. Za jak dlouho a s kolika „manželkami“ pověst neříká. Navíc s každou novou manželkou přišlo věno, obvykle ve formě hovězího dobytka. Nejúspěšnější prý v tomhle ohledu byli Campbellové, kteří si uměli vybírat ty nejbohatší nevěsty.

Lepší rozumná manželka než pluh a pole.

— keltské přísloví

Loch Ness

Jak dnes ví každý, jezero Loch Ness skrývá ve svých hlubinách úděsné tajemství. O identitě stvoření, které se v hlubinách

jezera schovává, českým dětem a turistům známého coby Lochneska, se vedou spory.

Pan Kevin Carlyon, expert na vše paranormální, který sám sebe vyhlásil za velekněze bílých čarodějů Velké Británie, s určitostí prohlásil, že se jedná o ducha dinosaura, a vyhlásil nad Loch Ness bílou kletbu za účelem ochrany Lochnesky, zde zvané Nessie, před vykořisťováním neurvalými prospěcháři. Což, jak nás ujišťuje, je ten pravý důvod, proč se v roce 2013 vůbec neobjevila. „Osobně věřím, že Nessie je duch dinosaura, který se na jezeře pravidelně zjevuje. Slibuji však, že kletbu, která je dobře míněna, co nevidět odvolám.“ Pan Carlyon je ovšem Angličan a ve Skotsku nežije. Což může znamenat, že existenci příšerky Skotům závidí, protože v okolí Hastingsu, kde pan Carlyon žije, příšerky, které se tam vyskytují, mohou být pouze druhu *Homo sapiens*, poddruh *obesitans*.

Na straně druhé, v městě Inverness, na severním konci Loch Ness, žije pan Gary Campbell, člen klubu jménem Official Loch Ness Monster Club, a strážce registru počtu zpozorovaných výskytů. Civilním povoláním je daňový poradce, což přece musí být známka určité věrohodnosti. Pan Campbell vede záznamy již po sedmáct let, a navíc sestavil katalog pozorování za minulých 1500 let, počínaje pozorováním zapsaným svatým Kolumbou roku 565 našeho letopočtu. Věrozvěst Kolumba by přece nekonfabuloval. Záznamy pozorování v katalogu pana Cambella nás dále informují, že od roku 1925 je tomu poprvé, kdy Lochnesku nikdo po celý rok nezahlédl. „Je to poměrně znepokojující, že jsme nezaznamenali ani jedno pozorování a že nevíme, co se mohlo stát. Počet pozorování za rok se od počátku století postupně zmenšuje, ale je tomu poprvé za devadesát let, že bychom ji nezahlédlí ani jednou. Vzhledem k tomu však, že dnes prakticky kdekdo s sebou nosí fotoaparát, být i pouze ve formě mobilního telefonu, pozorování jsou věrohodnější

a nemusíme spoléhat jen na očitá svědectví. Počet záznamů v mém katalogu dosáhl čísla 1036, a z těchto několik pochází z roku 2012. Předpokládám, že je to jen dočasný zádrhel, že si Nessie prostě vzala krátkou dovolenou a že příští rok bude nesrovnatelně lepší. Počet pozorování nás ubezpečuje v tom, že v jezeře něco žije, a nikdo přece nechce mrtvou Lochnesku vyplavenou na pláži. Kolem jezera máme nainstalovány fotoaparáty a filmové kamery a od roku 1961 vše pečlivě zaznamenáváme.“

V seznamu osmnácti největších záhad sestaveném časopisem *Wanderlust Magazine* si Lochneska vede poměrně dobře: je na třetím místě, zatímco sněžný muž, yetti, je osmnáctý. Amatérských badatelů se tu vyskytuje hodně. Mezi nimi je i známý filmový herec Charlie Sheen, který, podle svých vlastních slov, jako hlavní badatelský nástroj používá láhev whisky.

A co se počtu pozorování týče, pan Campbell zaznamenal o dvě méně. K prvnímu došlo během jedné naší dovolené, když jsme si postavili stan na molu vystrčeném do jezera poblíž vesničky Foyers. Naše dcera, které tehdy bylo šest let, dodnes přísahá, že Lochnesku v noci slyšela chrochtat a že to trvalo až do rána. Jestli to Nessii vadilo, že máme stan na jejím oblíbeném místěčku na souši, nevím. Spal jsem jako dudek. A k tomu druhému došlo konečně v dubnu 2014. Ani Lochneska neuteče počítačům: satelitní obrazy sítě Apple konečně Lochnesku ulovily a její obrysy byly zřetelně vidět na satelitních záznamech jezera, jak pluje těsně pod hladinou jezera jižně od Dores. Aplikace na Apple iPads a Apple iPhones obrazy zachytily a viděl to konečně celý svět. Vlastně ne celý, jen ti občané planety Země, kteří mají na svých mobilech a jiných vymoženostech aplikace Apple. Nicméně obrázky potvrzují pozorování naší dcery: na zobrazeních z Apple, Lochneska, pěkně velká,

pluje nedaleko onoho mola, na kterém jsme tehdy spali. Pak že je to fáma...

Masičko z mořských chaluh

Severní Ronaldsay je nejsevernější z Orknejských ostrovů, zhruba pět kilometrů dlouhý a v nejširším místě zhruba tříkilometrový. Aby uchránili co nejvíce kultivovatelné plochy, ostrované v roce 1839 obehnali ostrov zdí, postavenou mezi plážemi a pastvinami, uvnitř zdi začali pást z pevniny dovezený masný skot a chudinky ovečky vykázali za zeď zvanou ovčí zídka. Od té doby se zhruba 3700 ovčí plemene North Ronaldsay (pro odborníky krátkoocasá ovce severoatlantská, šedobílá, občas hnědá i černá) stalo příkladem toho, že, jak se říká, jeden si zvykne i na smrt: začaly se žít mořskými chaluhami, na kterých se pasou za odlivu, a za přílivu odpočívají a přežívají. Časté, spíše než pravidelné bouře vyplavují na břeh podstatné objemy chaluh, a potravy je tedy vždycky dostatek, v zimě i v létě, na jaře i na podzim. Pravda, na bahnění za časného jara březí matky zahánějí do ohrádek uvnitř zdi, ale jak se jehňata trošku otřepou, zpět na pláž. A vzhledem k tomu, že ovce zřejmě nejen přežívají, ale prosperují, musí to být díky výživné kvalitě mořských chaluh. A také že ano: chaluhy obsahují nejen bílkoviny včetně sedmnácti cenných aminokyselin, ale i uhlovodany, rostlinné růstové hormony, algináty, nejméně sedm vitamínů, jako jsou A, B1, B6, B12, D, E a K, a šedesát minerálů včetně vápníku, magnesia, manganu a selenu. Všechno cenné látky ovčím dostupné v rostlinné formě, a tudíž lehce absorbovatelné. Srovnání s historickými záznamy nám říká, že vykázání ovčí do vyhnanství za zdi jim výrazně zlepšilo různé vlastnosti včetně plodnosti, kvality vlny, zažívání a celkového

zdravotního stavu. A jako bonus, jejich maso nabylo zvláštní chuťové přitažlivosti. Takže, paradoxně, vyhnanství za zeď vlastně tohle úžasné plemeno zachránilo, protože na jiných ostrovech, ve snaze zlepšit velikost místních ovčí, křížení s většími plemeny mělo za následek vymizení místních typů. A tím se jim tam rovněž vytratila ta zvláštní chuť tmavého a křehkého jehněčího masa z Ronaldsay, které vynáší premiové ceny na jihoanglických trzích. Popravdě řečeno, občas se dostane koupit i na ostrově.

Orkneje

Ve středověku měly Orknejské ostrovy, souostroví jedenácti větších a mnoha malých i miniaturních ostrovů, důležitou roli jako křižovatka mořských cest nordického spíše než skotského obchodu. Přístavy sloužily jako zastávka cestou do Grónska, na Island, do Nového Foundlandu, norských přístavů, Baltského moře, německých hansovních měst, Polska,

do ruského Petrohradu a po řekách až do Novgorodu a Kyjeva, do anglických přístavů, Francie, Španělska, Portugalska, Středozeří a do Irska. Správce hrabství orknejského, titulární hrabě (*Earl*) hrál důležitou úlohu jako králův ochránce Orkneji a obchodních cest a často to býval zkušený mořeplavec, jako ku příkladu William Sinclair, hrabě z Rosslynu.

Papežův velvyslanec

Král Jakub V. a Jeho Excelence nuncius byli hlavními hosty hraběte z Athollu u příležitosti oslav v roce 1579, kdy pan hrabě nechal v lesích postavit fantastický pavilon coby banketní halu, který po oslavě slavnostně zapálili. Nuncius zcela nediplomaticky ohlásil do Vatikánu, že to bylo (citováno doslova): „...vskutku podivuhodné, že takového divu tu byli schopni, zejména když jeden uváží, že v jiných zemích Skotsko považují za prdel světa.“

Počasí

Již po staletí je známo, že podnebí ve Skotsku není. Za to tu máme počasí, a toho tu je až dost. Statisticky nejsušší místo ve Skotsku je Arbroath, město v hrabství Angus na východním pobřeží, kde za rok naprší „jen“ 594 mm. Nejmokřejší povětrnostní stanice je v Kinlochewe, v hrabství Ross-shire, kde za rok naměřili 2210 mm. Spousta lidí vám odpřisáhne, že ve srovnání s počasím tam, kde bydlí oni, Kinlochewe se v podstatě rovná Sahaře. Přitom je zajímavé, že ve vlhém hrabství Argyle najdete více palem než kdekoliv jinde v celém království. Celkově co do skotského průměru je nejmokřejším měsícem říjen, kdy naprší 162 mm. Nejvíce za jeden den napršelo dne 17. ledna 1974 poblíže Loch Lomond,

a to 238 mm. Na ostrovech, kde se to dá čekat, hodně fouká na ostrově Tiree, kde závaný větru dosahují průměru 160 km/h, a na Fair Isle, kde naměřili roční průměr 33,1 km/h. Ještě silněji však fouká, jak byste předpokládali, vysoko v horách. Na vrcholku hory Cairngorm (1309 m) dne 20. března 1986 naměřili náraz větru o rychlosti 285 km/h. Nejsilnější náraz v nížině, 228 km/h, naměřili ve Fraserburghu dne 13. února 1989. Od listopadu do února zaznamenáváme nejvíce mlh: mlha se tvoří, když teplota klesá, a z chladného moře se na pobřeží plazí mlha zvaná *haar*. Ta někdy vydrží celé dny, zejména když tu má být léto. Nejnižší teplotu naměřili v lednu 1982 v Braemar u poblíže Aberdeenu, a to minus 27,2 °C. Nejteplejší léta tu zaznamenali v letech 1933 a 1976. V obou případech průměr byl 16,5 °C. Nejvyšší teplotu naměřili v jižním Skotsku, v Dumfries, a to 32,8 °C, a to dvakrát: v roce 1901 a v 1908. Nejvíce slunečních hodin naměřili na ostrově Tiree (ale spolu s nejvyšším průměrem nárazů větru).

Průměrná teplota ve Skotsku je 8,5 °C, hodin slunečního svitu 1200 a průměrných srážek za rok 1042 mm: na jihovýchodě jen 800 mm, v okolí Edinburghu 760 mm, ale v Glasgově a v hrabství Argyll prší vydatně.

Odejde Skot na věčnost, stojí ve frontě u Perlové brány a čeká na věčný soud. Zpovzdálí pozoruje Satana, jak ty duše, které bránou nepustili, hází přímo do ohnivé jámy pekel. Tu a tam se však zastaví a duši odhodí na hromadu stranou. Skota se zmocní zvědavost, odebere se ke Knížeti temnot (čímž si zároveň zkrátí frontu) a ptá se: „Promiň, Jimmy (pocházel totiž z Glasgova, kde se lidé zásadně oslovují jménem Jimmy), ale proč odhazuješ některé dušičky stranou místo toho, abys je hodil rovnou do pekla?“ – „Inu, abys tomu rozuměl,“ Satan na to, „tyhle duše pocházejí od Glasgova. Jsou tak nasáklé vodou, že nehoří.“

Podkova pro štěstí

Říká se, že podkova přibitá nade dveřmi je vcelku zaručenou pojistkou proti smůle. Co se všeobecně neví, je, že kupříkladu v Anglii taková podkova musí viset obloučkem dolů. Jak je tomu zvykem v Česku, úplně dobře nepamatují, ale myslím, že obloučkem nahoru. Ve Skotsku je to úplně jedno, protože tady podkovu nemají pro štěstí, ale kvůli odhánění zlého ducha. Stalo se to tak, že k jednomu kováři nahoře ve Skotsku, v oblasti zvané Lochaber, o půlnoci zavítal čert, který nutně potřeboval překovat. Ospalý kovář nechtě probil jeden z hřebů mimo kostní tkáň čertova kopyta. Čert, bolestí takřka dementní, poskakoval vúkol a prosil kováře, že když ho té bolesti zbaví, splní mu přání. Kovář si tedy dal podmínku, že tudy, kde podkova buď leží, nebo visí, žádné zlo neprojde. Oblouček neoblouček, nahoru dolů stranou, prostě podkova.

Rodinné svazky

A tak se tomu stalo, že starý Pittodles, když třetí žena jeho posléze téže zemřela, do svazku manželského opět vstoupil, a to s dcerkou osmnáctou zemana z Blathershinu, sestrou to Jemimy, která za Toma Flumexera vdaná byla, jenž byl jak přímým, tak i z kolena druhého bratrancem Pittodlesových, bratr, jehož posléze zemanem se stal a s Blathershinových dcerou oženil se. Kterýmžto způsobem Jemima stala se jak svou vlastní neteří, tak i tetou svojí, a říci se dalo, že bratr její dobrý do stavu manželského vstoupil s babičkou svojí vlastní.

Za kterýžto klenot vděčím panu faráři Hislopovi a jeho sbírce událostí skotských z roku 1875.

Římské hřebíky

Jednu z pevnůstek, které si Římané postavili až za Antoninovým valem, nebezpečně daleko na sever, a to jménem Inchtuthil, opustili v roce 86 nebo 87: úplně přesné datum nevíme. Důvod byl prostý: vysunuté opěrné body a hlásky daleko v nepřátelském území bylo těžké zásobovat a udržovat. Zvláštní je, že při vykopávkách tam archeologové našli přes milion starých římských železných hřebíků. Proč či za jakým účelem tam římská armáda ty hřebíky měla a co chtěli stavět, pokud vůbec něco, nikdo se nedozví. Nicméně o hřebíky, které byly stejného data a typu jako ty, které Římané použili při ukřižování Ježíše Krista, byl obrovský zájem, a prodaly se křesťanským organizacím po celém světě. Za kolik nevím.

Skotská města v cizině

Skoti se v dobách minulých vydávali ve velkém počtu do ciziny, někdy chtě, jindy nechtě. Říká se, že potomků vystěhovalců je po světě nějakých pětadvacet milionů.

At již z nostalgie nebo z důvodů jiných, jména původních skotských měst se najdou ve všech zemích, kam vystěhovalecké vlny odpluly. Jako nejsentimentálnější se projeví vystěhovalci z Aberdeenu.

Aberfeldy	Austrálie (Victoria)
Aberfoyle	Austrálie (Nový Jižní Wales)
Airdrie	Kanada (Alberta)
Aberdeen	Hongkong, Jižní Afrika, USA (Jižní Dakota, Idaho, Kentucky, Mississippi, Severní Karolína, Ohio, stát Washington)
Dumfries	Grenada

Dundee	Jižní Afrika, Kanada (Nové Skotsko), USA (Idaho, Kentucky, Minnesota, Mississippi, New York, Ohio)
Edinburgh	USA (Illinois, Indiana, Mississippi, Pensylvánie, Severní Dakota, Texas, Virginie) – (a jako Dundee na Novém Zélandu)
Glasgow	Jamajka, USA (Delaware, Kansas, Kentucky, Missouri, Montana, Virginie)
Greenock	Austrálie (Jižní Austrálie)
Inverness	Kanada (Nové Skotsko), USA (Kalifornie, Florida, Mississippi)
Kirkcaldy	Kanada (Alberta)
Perth	Austrálie (Západní Austrálie), USA (New Jersey, Ontario), Tasmánie

Spěchejte pomalu

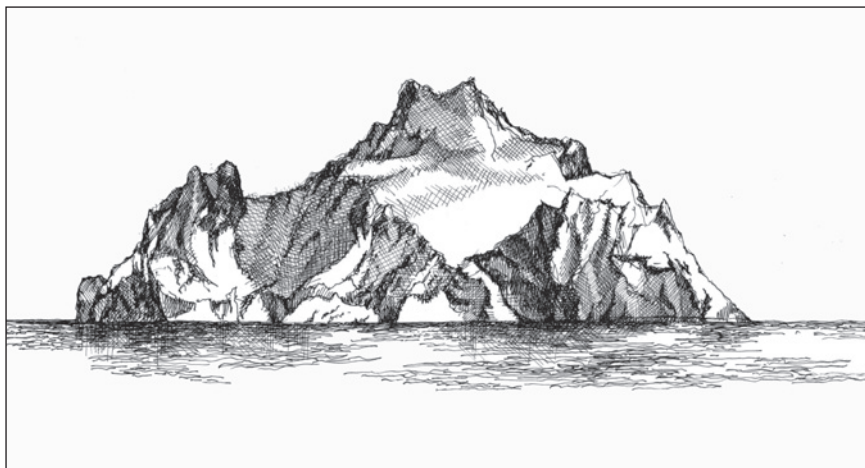
Měření rychlosti je potěšením policie nejen kontinentální. Dva policejní konstáblé ze silničního oddělení policie v Edinburghu měřili rychlost na velice příhodném místě, kde je snadné na chytat nic netušícího motoristu: pod kopečkem na pobřežní silnici číslo A1, jižně od Edinburghu. Přehoupnete se zakázanou rychlostí přes kopeček, za který nevidíte, a *OUHA!* Už vás mají. Jeden z policistů zaměřil ruční radar patřičným směrem a nemohl uvěřit svým očím: načel rychlost 450 kilometrů za hodinu. Načel radar přestal fungovat a policistům se ho nepodařilo znovu nastavit. Po chvíli nad nimi přeletěla trysková stíhačka typu Tornado. Co se stalo, bylo, že si to policejní radar namířil úhlem přes kopec na letoun, ve kterém se piloti RAF cvičí v údolích pohraničních kopců mezi Skotskem a Anglií a nad sousedním mořem létat rychle, ale nízko nad zemí a vodou.

Policejní ředitel oblasti tudíž odeslal patřičně nakvašenou stížnost na velitelství RAF s poukazem na poškozený radar. Odpověď přišla v obvyklém lakonickém stylu královského letectva:

„Vážený pane, děkuji za Vaši zprávu, která nám umožnila uzavřít šetření započaté na základě hlášení jednoho z našich pilotů. Bude Vás zajímat, že taktický počítač, jímž jsou letadla typu Tornado vybavena, se automaticky zaměřil na „nepřátelské radarové zařízení“ a vyslal zpět signál, který je vyřadil. Navíc Tornado je vybaveno řízenými střelami typu Sidewinder. Ty se též okamžitě zaměřily na nepřátelský signál. Naštěstí duchapřítomný důstojník, který letadlo pilotoval, zareagoval inteligentně a zablokoval automatické zabezpečení letounu dříve, než se střely odpálily.“

St Kilda

St Kilda je vlastně miniaturní souostroví, šedesát kilometrů v moři na západ od ostrova Lewis a sto dvacet devět kilometrů od ostrova Skye. A přesto je souostroví i v té vzdálenosti často viditelné z pohoří Cuillins na Skye. Obyvatelný byl jediný ostrov jménem Hirta, o rozloze 670 hektarů. Ostrovy (Hirta, Soay, Borera, Dun a tři sloupové skály), vystrčené daleko do Atlantského oceánu, vlastně zbytky vyhaslé sopky, nikdy neposkytovaly skutečně životaschopnou základnu pro osídlení, a přece od nepaměti, vlastně již od časů prehistorických, v době bronzové, tam lidé přežívali. Jak se tam dostali bůhví. Vikingové, po nichž tam zbyla místní jména jako *Oise val* a *Ruai val* (Východní kopec a Červený kopec) byli zdatní mořeplavci a zanechali po sobě i několik archeologických památek, pohřbené brože a nádoby vyřezané z tučku. Proč se plavili na St Kildu (která se vlastně jmenuje po nich, protože žádný svatý Kilda neexistoval, ale existoval vikingský výraz

sunt kelda neboli čerstvá voda, což je pozdější název místního pramene pitné vody, v kombinaci vikingštiny a keltštiny jménem *Tobar Chil*; obě slova znamenají studna). Existuje několik dalších teorií co do jména, kupříkladu omyl starého kartografa, ale zkoumat to je povětšinou příliš zamotané a snad i bezpředmětné. Dnes na ostrovech St Kilda již nikdo nežije, s výjimkou malé posádky vojenské pozorovací stanice a sezónního strážného Skotské organizace ochrany přírodního dědictví. Stromy tam nerostou. Z plodin se tam dal pěstovat oves a něco ječmene, a většinu výživy poskytlo moře: ryby a mořské ptactvo, jmenovitě fulmar, terej a papuchalk (*puffin*). Těch jsou tam nesčíslné tisíce, vlastně největší kolonie na světě. Nikdo je tam neruší, hnízda mají na těžko dostupných věžových skálách v moři: *Stac an Armin* se tyčí do výše jednoho sta devadesáti jednoho metru a *Stac Lee* do sto šedesáti pěti metrů. Nejmenší je *Stac Levenish*. Nad osadou se do výše čtyř set třiceti metrů tyčí nejvyšší kopec ostrovů, *Conachair*, se strmým, zcela kolmým útesem.

Jak tam lidé po celá dvě tisíciletí žili, si dnes můžeme jen těžko představit: jediná osada byla na hlavním ostrově Hirta a tamní obyvatelé přežívali za průměrných měsíčních teplot méně než šesti stupňů Celsia v zimě a necelých dvanácti v létě. Vítr vane bez přestání, většinou průměrnou rychlostí více než 13 km/h, ale s nárazy od 185 km/h až do 209 km/h. Příliv má rozsah téměř tří metrů a moře se vzdouvá až do pěti metrů.

V roce 1930 se zdravotní a sociální podmínky ostrovanů zhoršily natolik, že se vláda rozhodla přestěhovat je na pevninu.

Na ostrově Soay žije populace unikátního, primitivního plemene ovcí stejného jména, zatímco na ostrově Boreray přežívá populace primitivního plemene Tanface, s genetikou v podstatě nezměněnou od doby kamenné. Výživu jim tam poskytuje pastva mořské jitrocele, kostřavy červené, krasatiny a chaluh.

Tiree

Na tomto nejslunnějším, ale i největrnějším ostrově u západního pobřeží Skotska žil na počátku devatenáctého století ovčák jménem John MacLean. Kromě toho, že byl dobrý ovčák, proslul tím, že viděl do budoucna. Jakýsi ostrovní Nostradamus. Jenže s tím rozdílem, že zatímco provensálský Nostradamus kecal, vymýšlel si nesmysly a udělal si z toho výnosnou živnost, starý James předpovídal tak zajímavé věci, jako obě světové války s detailními událostmi. Jednou událostí z té druhé mělo být, že „nad ostrovem budou létat velcí ptáci s nosy jako vepři.“

Britská vláda se obávala německého výsadku na ponorkám snadno přístupném ostrově a ustavila tam leteckou základnu.

V roce 1944 ze základny létala kanadská perut RAF číslo 518. Dne 16. srpna 1944 se dva Halifaxy, M a S, vznesly ze základny ke cvičnému letu. Podle místního očitého svědka, který je pozoroval z kopce, se v řídkém mraku setkala křídla letounů a oba Halifaxy se vzňaly. Mezi šestnácti mrtvými byl pilot Leonard Revilliod, syn Olgy Revilliod Masarykové, vnuk Tomáše Garrigue Masaryka.

Tvid

Tvid (*tweed*) je po celém světě známá, silná, nesmírně odolná a teplá vlněná látka, původně tkaná ručně na domácích stavech horalů, v přírodních barvách vřesu a z vláken různých barev. Směs barev tkalci z hor a ostrovů získali vinutím několika pramének vlny místních ovcí odlišných barevných odstínů do jednoho vlákna příze. Smíšenému vláknu říkali *tweel*. Látka nabyla věhlasu u obchodníků a krejčích v Anglii. Kromě tkalců ze severu Skotska se tkaním vlněných látek jiného typu, spřádáním příze a pletením svetrů zabývala řada vodou poháněných tkalcoven na řece Tweed jižně od Edinburghu. Když jeden londýnský obchodník dostal počátkem devatenáctého století nabídku látek od skotské firmy, která sídlila při řece Tweed, pravděpodobně špatně přečetl slovo *tweel* a inzeroval a prodával látku coby *tweed*. Z tvidu se šijí saka a obleky a svrchníky pro pány, a kostýmy a sukně pro dámy, a trvanlivost výrobků je taková, že se říká, že pěkné tvidové sako se dědí z otce na syna a ze syna na vnuka jako symbol trvanlivosti, věčné hodnoty a stability. Pánské klobouky z tvidu mají tu nedocentelnou vlastnost, že je můžete zmuchlat do kapsy – i mokré –, a když klobouk opět potřebujete nasadit na hlavu, vypadá stejně jako předtím.

Pravý skotský tweed pochází pouze z hebridských ostrovů Harris, Lewis, Uist a Barra a je utkaný z vlny místních ovcí barvené zejména přírodními barvivy z lišejníků.

Zdravotní komplikace

A nakonec pár drobností pro vaše zdravíčko. Pokud máte jakékoliv pochybnosti o úrovni zdravotní péče doma, pozorně si přečtete vybrané zápisky, které jeden šibal posbíral z protokolů sepsaných administrativou v zařízeních národního zdraví podřízených jedné jediné oblastní správě. Ze které oblasti Skotska to pochází, vám pro jistotu nepovím.

Den po zákroku ji koleno bolelo a třetí den zmizelo.
Hlásila, že po většinu života trpěla zácpou, než se rozvedla.
Kůže: bledá, ale přítomná.
Kůži měla vlhkou a suchou.
Necítí nic od palců dolů.
Obě nadra jsou stejná a reagují na světlo.
Pacient byl čilý a nereagoval.
Pacient se těšil dobrému zdraví až do chvíle, než letadlu došlo palivo a havarovalo.
Pacient dosud nikdy nespáchal sebevraždu.
Pacient je deprimovaný již od té doby, co jsem jej poprvé vyšetřil.
Pacient má dvě děti a jinak žádné abnormality.
Pacient měl k snídani oplatky a k obědu anorexii.
Pacient se měl podrobit operaci střev. Místo toho začal pracovat na burze.
Pacientka není ani ztuhlá, ani se netřese, přestože její manžel poskytl informaci, že v noci v posteli přímo vřela.
Pacientka pociťuje bolesti, když leží na levém boku déle než rok.
Pacientka stále pláče a slzí. Též vypadá deprimovaná.
Pacientka zapoměla své bílé krvinky v jiné nemocnici.

Pacientův zdravotní záznam je zcela nepozoruhodný, s nárůstem hmotnosti pouhých čtyřiceti liber za poslední tři dny. Poté, co byl hospitalizován, srdce mu rychle přestalo tepat a cítí se lépe.

Poté, co omdlela, oči se jí kutálely kolem ordinace.

Příležitostné, stálé a občasné bolesti hlavy.

Rektální vyšetření zjistilo normální štítnou žlázu.

Stav při propuštění z ošetření: naživu, ale bez mého svolení.

Uklouzla na náledí, a jak to vypadá, její nohy se rozjely, každá jiným směrem, na počátku prosince.

Velká hnědá stolice jezdí po tomto poschodí.

Vyšetření genitálií odhalilo, že pacient je pořežán.

Vzájemnou spoluprací bychom měli být schopni zařídit, aby pacientka otěhotněla.

Zdravě vypadající sešlý 69letý muž, mentálně čilý, ale zapomětlivý.

Ztracené město

Římský zeměpisec a astronom, Klaudius Ptolemaios (100–170 našeho letopočtu) popsal město jménem Beregonium, podle svého mírně zmateného zeměpisu kdesi poblíže severního břehu zálivu Loch Etive, vlastně takřka přímo oproti o něco mladšímu (1275) hradu Dunstaffnage, kdysi mohutné pevnosti klanu MacDougallů na břehu jižním (v galštině *dun* znamená pevnost). Když pečlivě prošmejdíte severní břeh, přijde vám podivné, že vidíte jakoby kamenné zbytky pilířů, dlážděných ulic a odvodňovacích stružek. Jiní tvrdí, že tam vlastně nebylo římské město, ale osídlení piktských nebo keltských náčelníků, a že si to Ptolemaios spletl. Na straně druhé římských měst v okupované Británii bylo povícero: *Aquae Sulis* (Bath), *Camulodunum* (dnešní Colchester), *Castra Devana* (Chester), *Lindum* (Lincoln), *Londinium* (London),

Eboracum (York) a další. Proč by nemohlo být jedno s nich ve Skotsku? V hrabství Hampshire objevili pod úrovní dnešního terénu stopy poměrně velkého města Silchester. Nicméně jiné zmizelé město již skotští archeologové objevili: poblíže jihoskotského města Melrose se Římané zabydleli až na sto let ve městě zvaném Trimontium. Podle velikosti vykopávek se soudí, že tam mohlo bydlet až pět tisíc lidí, včetně posádky, komunity ekonomického zázemí a všemožných sociálních vrstev s tržnicí, hospodami, a dokonce i s domy špatné pověsti.

Autorovo díkůvzdání

Jak se dočítám z úvodních stran knih, které překládám, jednou z dobrých norem zdvořilého chování autorů je vzdávat díky literárním agentům a podobně. Já však žádného agenta nemám, takže bych místo toho za morální a technickou podporu rád poděkoval všem, kteří se mi v laskavém nakladatelství *Argo* věnovali a neposlali mě směrem na Neumětely.

Za informace o zemi, ve které jsme se usadili, vděčím jednak svému chronickému ochoření zvanému zvědavost, jednak mnoha lidem, které podezřívám, že jsou postiženi podobně. V řadě neposlední to byl pan Alexander Hislop, jenž v roce 1888 vydal sbírku neopakovatelných příhod, dnes zřídka se vyskytující, a když, tak pouze v antikvariátech, jmenovitě zámořských a za úděsné peníze. Kdo hledá, najde, a našel jsem za nezvyklých okolností jeden výtisk za zcela přijatelnou cenu, a to v zásobách jihoafrického emigranta, který svoje randy, jež mu jeho vlast nedovolila vyvézt, proměnil v antikvární knihy, které vyvézt směl (knihy přece nemají takovou cenu jako peníze, že?) a prodává je z chalupy na jihoskotské samotě.

Z doby současné to byli zejména zcela neodolatelny historik Neil Oliver a další zvědavci jako David Arscott, Rob Beattie, Allen Foster, Jan-Andrew Henderson, Robert Henderson, Jim Hewitson, Peter Irvine, Fiona Macdonaldová, George Rosie, Gavin Smith a Elspeth Willsová, lidé, od kterých se dozvíte spoustu zajímavých odpovědí na otázky specifické. Peter StClair-Erskine, hrabě z Rosslynu, mi laskavě dovolil

strkat nos do čehokoliv v jeho kapli a těší se na návštěvy zvědavých Čechů.

Nesčetní jedinci, přátelé, známí i lidé nahodilí, se kterými jsem se setkal cestou, mi, třeba i nevědouce, poskytl informace, jež našly útočiště v mé paměti podivného typu, která ráda uschovává zdánlivě nepotřebné informace pro pozdější použití: jak vám potvrdí moje dcera, to, co si pamatovat mám, ochotně zapomínám.

Moje rodina trpělivě snášela mé vrtochy v ústraní u počítače, o jehož dvojjazyčnou klávesnici dosud zakopávám. Za vrtochy téhož počítače, který jako by dával přednost angličtině před češtinou, asi mohou jeho autoři, původem z Česka.

P. M., Edinburgh květen 2014

Paul Millar
Skotsko po česku
(tucet kapitol o zemi na okraji Evropy)

Ilustrace Stuart Campbell.
Odpovědná redaktorka Markéta Nová.
Jazykový redaktor Milan Ohnisko.
Korektury Dorota Müllerová.
Obálka, grafická úprava a sazba Martin Radimecký.
Technická redaktorka Saša Švolíková.
Vydalo nakladatelství Argo, Milíčova 13, 130 00 Praha 3,
www.argo.cz, roku 2015 jako svou 2455. publikaci.
Vytiskla
Vydání první.

ISBN 978-80-257-1350-1

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod Kosmas
Sklad: Za Halami 877, 252 62 Horoměřice
Tel.: 226 519 383, fax: 226 519 387
E-mail: odbyt@kosmas.cz
www.firma.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit
v internetovém knihkupectví www.kosmas.cz